

Obsah

1. Úvod	str. 2
2. Logika	str. 5
3. Ontologie (filosofie bytí)	str. 19
4. Noetika (filosofie poznání)	str. 31
5. Filosofie vědy	str. 43
6. Filosofická antropologie	str. 49
7. Filosofie Boha	str. 58
8. Politická filosofie	str. 62
9. Filosofická etika	str. 77
10. Literatura	str. 81

Úvod

1. Speciální vědy a filosofie

speciální (exaktní) vědy - vědy empirické
- vědy teoretické

(exaktní = přesný, dokonalý)

Každá speciální věda má svoji metodu, se kterou musí pracovat a kterou se musí řídit, aby výsledky jejího bádání byly zdůvodněné a nenapadnutelné. (viz matematika, fyzika, biologie, astronomie, ale i lingvistika, logika, historie a každá další).

Každá věda se zabývá určitým úsekem na poli poznávání a objevování, **má svůj předmět zkoumání**, na tomto svém místě objevuje, dokazuje (či vyvrací jevy), které tam patří, tam se nacházejí (nebo naopak se tam nacházejí nahodile a nepatří tam). Ostatní „úseky“ pro ni neexistují, nevšímá si jich, protože to je doména jiné vědy.

Pro každou speciální vědu je rozhodující otázkou při poznávání slovo **JAK?**

filosofie filein = milovat, sophia = moudrost

Filosofie nemá žádný jeden konkrétní předmět svého zkoumání, jejím předmětem je hledání odpovědí na otázky, které přesahují běžnou, každodenní zkušenost a na které nelze odpovědět běžným popisem.

Filosofie se neptá jak, jejím slovem, kterým se táže, je **PROČ?**

Tam, kde ostatní vědy končí, tam filosofie začíná klást otázky.

Historie popisuje a vysvětluje události v dějinách, ale již neumí sama odpovědět na otázky po smyslu dějin, po cíli dějin atd. To nejsou otázky, které si může klást historie, ale může na ně hledat odpověď filosofie.

Člověka lze zkoumat z pozice anatomie, fyziologie, psychologie, medicíny, sociologie, ale tyto disciplíny neumí odpovědět na otázky co je vlastně člověk, v čem spočívá jeho podstata, jaký je smysl jeho života a existence, to je opět pole otevřené filosofii.

Ve fyzice otázky prostoru a času jsou otázky, které se pohybují na hranici mezi fyzikou a filosofií, to samé v matematice otázka co je číslo apod.

Z charakteru otázek, které si klade filosofie, je zřejmá jejich obtížnost a často nemožnost odpovědí, které by skýtaly definitivní řešení. Z tohoto důvodu filosofické disciplíny nemohou se uzavírat ve svém poznávání a hledání odpovědí na otázky do určitých metod, který by je svazovaly a ztěžovaly hledání odpovědí.

2. Je filosofie zbytečná?

Základní úkol filosofie jsme si objasnili v 1. kapitole. Můžeme si však klást otázku, zda to není zbytečná námaha, jestli modernímu člověku má filosofie co říci, zda je nutné si zatěžovat hlavu dalšími informacemi, když i tak se toho na nás valí nepřeborně ...

Pokusme si objasnit dva pojmy:

- co je to ideologie
- co je to demagogie

Ideologie je zneužitím idejí (filosofických, náboženských, politických) pro partikulární zájmy. Často bývají použité ideje deformovány. (viz komunistická či nacistická ideologie, viz husitství, viz současný terorismus, ...).

Demagogie je lživým a často frázovitým působením na lidi, na jejich city a pudy zneužitím planých slibů, předsudků či neznalosti.

Vezměme si pouze 20. století, století plné objevů, vynálezů, století, ve kterém exaktní vědy dosáhly obrovského rozmachu (znalost lidského genomu, fyzika a její teorie relativity, antibiotika a jejich masové rozšíření, zkracení jaderné energie, dobytí vesmíru a cesta na Měsíc, sjednocení Evropy, ...), jak to, že přes onen neuvěřitelný vědecký potenciál existují mrtví v 1. světové válce otráveni bojovými plyny, proč přišla hospodářská krize ve 30. letech, proč musel přijít holocaust, Hirošima, gulagy, lidé umírající hladem na konci 20. století, miliony interrupcí, 11. září 2001, proč i dnes jsme svědky mnoha hrůzných zpráv z celého světa?

Proč tak veliký rozvoj lidského poznání nevede k blahobytu, míru, vstřícnosti?

V čem se shoduje a v čem se liší myšlení filosofické a ideologické?

Co je společné?

- **téma, kterým se zabývají**, tj. poznání světa v jeho úplnost, následné formování postojů člověka ke světu, k lidem i k sobě samému (utváření světového názoru)
- **nárok na jistotu, se kterou poznávají svět**, obě mají důvěru v to, že právě ty jejich metody poznání jsou pravdivé a jisté

Co je rozdílné?

- **otevřenost námitkám**, pro filosofii je to zásadní věc, vyvracením či přijímáním námitek pomáhá zpřesňovat poznání světa, drží filosofa v pozornosti při filosofování, pro ideologii jsou námitky obtěžující, protože často poškozují cíl, který má ideologie před sebou, ideologie odmítá námitky jako nepodstatné
- **motiv, kvůli kterému existují**, pro filosofii je to hledání pravdy, pravdivého poznání světa, pro ideologii je to prosazení vlastního názoru, své pravdy
- **prostředky a metody, které používají**, filosofie se opírá o pochybnost jako metodu, o logiku, ve svém poznání je kritická, využívá autoreflexi, ideologie je iracionální, používá sugestivní metody, volní nátlak, fanatické prvky
- **cíl, pro který existují**, pro filosofii je cílem poznávat, pro ideologii je cílem ovládat

3. Filosofické disciplíny

klasická logika

- učí přesnému a logicky správnému vyjadřování svých myšlenek, učí správně argumentovat

ontologie

- hledá odpověď na to, co je základem všeho, co je

noetika

- teorie správného a pravdivého poznání, obhajoba pravdy v lidském poznání je její nejvyšší cíl

filosofie vědy

- objasňuje metodologii vědy, hledá zásady správného vědeckého poznání

filosofická antropologie

- objektem jejího zkoumání je člověk ve své celistvosti

filosofie Boha

- poznání Boha cestami lidského rozumu

politická filosofie

- zkoumá podstatu politických systémů, klade si otázku, zda je možné vytvořit spravedlivý politický systém

filosofická etika

- nauka o původu a podstatě morálního vědomí a jednání

Klasická logika

1. Pojem logika

Logika je integrální součástí filosofických disciplín, někteří ji neřadí mezi vědy, nýbrž ji označují pojmem „umění“ právě proto, že učí umění správně vyjadřovat své myšlenky a argumentovat.

Všichni nějak intuitivně vnímáme, o čem je logika; má-li určité jednání logiku, pak ho vnímáme jako racionální, víme, že dokážeme uvést důvody, pro které se jednání ubírá určitým směrem a ne jiným apod.

LOGOS (řecky) = slovo, řeč, rozum, řád, LOGIKOS = adjektivum, tedy to co se týká slova, to co je rozumné, logické.

Vazba slova na rozum, uvažování, řeč, je více než patrná.

2. Materiální a formální objekt logiky

objekt, z latinského obiectum, ob-iectum = to, co je vrženo před, co je meteno před (náš zrak, náš zájem), tedy česky **předmět**, což čeština vystihuje v překladu z latiny docela věrně.

Materiálním předmětem logiky je **LIDSKÉ MYŠLENÍ**.

Formálním předmětem logiky jsou poté produkty lidského myšlení. Logika uvažuje o třech.

1. **POJEM** - základní stavební kámen myšlení, obsahuje podstatné znaky určité skupiny jednotlivých předmětů nebo dějů. Vidíme-li kocoura Stuarta, první, co nám bleskne hlavou, nebude: „ÁÁ, kocour Stuart!“, ale „**KOČKA**“, což je pojem. Může nás napadnout i celá řada dalších pojmů, např.: **ŽIVOČICH, SAVEC**, atd.

2. **SOUZENÍ** - vztáhneme-li dva pojmy nějakým aktem rozumu k sobě, dostaneme **SOUD**. Například **KOČKA JE ŽIVOČICH**.

3. **ARGUMENTACE** (usuzování) - Ze dvou soudů můžeme aktem lidského myšlení vyvodit třetí soud, který je dokázán z logické souvztažnosti prvních dvou.

KOČKA JE ŽIVOČICH.
KAŽDÝ ŽIVOČICH JE SMRTELNÝ.

KOČKA JE SMRTELNÁ.

nebo

FILOSOFIE JE VĚDA.
SEPTIMA MILUJE VĚDY.

SEPTIMA MILUJE FILOSOFII.

3. Pojem

Klasická definice praví, že **POJEM JE PODOBA VĚCI VYJÁDRĚNÁ V MYSLI**.

Každý pojem je tak určitým **ZNAMENÍM** poznané věci. V čem je znamením? Znamením je v tom, že vede k **POZNÁNÍ, OZNAČENÍ NĚČEHO JINÉHO**.

Z praktického života známe velmi mnoho znamení, která nám pomáhají poznávat, orientovat se v životě, usnadňovat ho.

1. **Konvenční znamení** (tj. dohodnuté)

Např. červené barvě na semaforu rozumí každé dítě správně vychované milujícími rodiči. Javorový list je symbolem – znamením kolébky hokeje a znamení srdce probodnutého šípem vyjadřuje pro většinu lidí, že nedobře je býti člověku samotnému.

2. Přirozená znamení

a) **Není podobou označované věci**, ale jejím efektem, výsledkem. Např. vidíme na obzoru stoupat *kouř*, je pro nás znamením *ohně*, ač ten nevidíme. Zrovna tak *bolest v krku* je znamením *angíny*.

b) **Je podobou označované věci**, což může nastat dvěma způsoby:

I) **instrumentálně-materiálním způsobem** – znamením je *obraz, socha, fotografie*

II) **formálně-nehmotným způsobem** – znamením je *pojmem*

Obsah a rozsah pojmu

Obsah pojmu

Vezměme si pojem „*člověk*“, jaké jsou znaky pojmu *člověk*?

živočich, obratlovec, rozumový, savec, muž, žena, substance, ...

Toto vše jsou znaky, jimiž můžeme popisovat pravdivě pojem *člověk*, jsou v tomto pojmu nějakým způsobem obsaženy

Obsah pojmu je definován jako souhrn všech znaků, které vyjadřují poznanou realitu a jsou proto o ní pravdivě predikovatelné.

poznámka: predikát =

Rozsah pojmu

Mirek Dušín, Jarka Metelka, Jindra Hojer, Červenáček, Rychlonožka

Toto je seznam individuí, o kterých pravdivě vypovídá pojem *Rychlé šípy*. Vezměte se jako příklad seznam studentů septimy nebo oktávy. O těchto individuích budou pojmy „*septima*“ nebo „*oktáva*“ pravdivě vypovídat.

Rozsah pojmu je definován jako souhrn všech individuí, o kterých příslušný pojem vypovídá.

Dělení pojmu

➤ **dle rozsahu**

- **singulární:** Petr Novák, planeta Jupiter, třídní profesor oktávy CG, Ferda Mravenec, ...
- **partikulární:** pět dívek ze septimy, mladí učitelé CG, deset koní, ...
- **univerzální:** les, armáda, vesmír, všichni oktáváni

➤ **dle obsahu**

- **kladné:** *člověk*, Jirka, spravedlivý učitel, ...
- **negativní:** nespravedlivý učitel, nebojácný, ...
- **konkrétní:** bílý, krásná, jelen, ...
- **abstraktní:** bělost, krása, ...

4. Souzení (propozice)

Subjekt a predikát

Podívejme se na následující výrok. „*Každý člověk je smrtelný*“,

„*člověk*“ v tomto soudu je pojem označovaný jako **subjekt**, tedy ten, koho se soud týká, pojem „*smrtelný*“ se označuje termínem **predikát**, což je určitý popis vlastnosti, vypovídající něco o subjektu. Slovo „*každý*“ je tzv. kvantifikátorem; vymezuje blíže subjekt a slovo „*je*“ se nazývá kopula, tj. česky spona. Její význam je jasný. Používá se i v záporném tvaru, tj. např. *není, nebude, ...*

Predikace je tedy aktem, kdy subjektu přiřazujeme určitý predikát nebo určité predikáty. Např.: *meč je zbraň, obrněný vůz je zbraň, Petr je člověk, je moudrý, je statečný, ovládá angličtinu*

Univokace, ekvivokace, analogie

Univokální predikace

Puntá je pes, Žeryk je pes, Bobík je pes, Alik je pes, ...

Predikát *pes* vypovídá o Puntovi stejným způsobem, jako o Žerykovi, Alíkovi a vlastně o všech psech.

Univokální predikát vypovídá u více odlišných subjektů ve zcela stejném významu.

Ekvivokální predikace

Petr dostal korunu, Král si nasadil korunu,

Predikát *koruna* vypovídá o subjektech různým způsobem, ke každému subjektu v jiném významu.

Ekvivokální predikát vypovídá u více odlišných subjektů stejným jménem různé významy.

Analogická predikace

Analogie = podobnost

➤ Atribuční analogie (vztažná)

Petr je zdravý, jablko je zdravé, vzduch je zdravý, moč je zdravá, ...

Stejným predikátem vypovídáme o zcela odlišných subjektech, zatímco v pravém slova smyslu se dá zdraví vypovídat pouze o Petrovi (zdraví je vlastností živých jedinců), u ostatních subjektů platí, že jsou zdravé, jen pokud mají určitý (zde kladný) vztah k Petrovu zdraví. Ač je, kromě Petra, u ostatních subjektů jistá podoba s ekvivokací, není tomu tak, protože pokud by tyto subjekty neměly reálný vztah k Petrovu zdraví, predikát zdravý by jim nebyl přidělován.

➤ Analogie vnitřní proporcionality

Podívejme se na následující tři soudy:

Jirka vidí krásnou dívku. Petr vidí svou chybu. Filip vidí řešení.

V pravém slova smyslu vidí pouze Jirka, jen zrak je smyslem vidění, ale existuje **podobnost** mezi zrakem a jeho činností a rozumem a jeho činností. Tato podobnost je vždy **reálná**, nikoliv atribuční, protože mezi zrakem a rozumem není vztah, jako vyžadujeme u atribuční analogie (tedy mezi Petrem, jablkem, vzduchem či jeho močí). Tato podobnost je **symetrická**, protože nelze říci, že *vidět* v jednom významu je silnější, více vypovídající, než v druhém významu.

➤ Analogie vnější proporcionality (metaforická)

*Petr je statečný jako lev, Jindřich je zbabělý jako kojot, Franta je mazaný jako liška, ...
(lze říci i Jindra je kojot, Franta je liška – vždy to je vyjádřením podobnosti)
V církevních dokumentech se často vyjadřuje autor o Kristu, že je lev, tedy statečný.*

Lev (jako lev), kojot (jako kojot), liška (jako liška) jsou vzorovými příklady (= paradigmaty) určitých vlastností. Nejedná se o atribuční analogii, protože Petrovo chování je opravdu statečné, Jindrovo zbabělé a Frantovo je opravdu mazané. Říkáme, že byli *jako*, což vyjadřuje stav **vnější** podobnosti, **vnější proporcionality**. Tato vnější proporcionalita je **asymetrická**, na rozdíl od analogie vnitřní proporcionality, protože je nesmyslné tvrdit, že: *Lev je statečný jako Petr, kojot je zbabělý jako Jindřich a liška je mazaná jako Franta.*

Typy soudů (typy obecných výroků)

➤ Afirmace

Afirmaci nazýváme **kladný soud**. Subjektu **přidělujeme** určitý predikát.
Příklady afirmací: *Mikeš je kocour. Zítra už bude jaro. Květina je rozkvetlá. Jiřina studuje.*
(= *Jiřina je studující*).

➤ Negace

Negaci rozumíme **záporný soud**. Subjektu **odnímáme** určitý predikát.
Příklady negací: *Mikeš není člověk. Květina nebyla ve váze, Kompost nevoní (= není vonící).*

Kvantita výroků

Soudy lze rozdělovat z hlediska **kvantity**. Kvantifikátory *každý, žádný, všichni, nějaký, některý*, vyjadřují, zda jde o soudy **univerzální** (všeobecné) či **partikulární** (díleční, částečné). Např. *Každá květina je krásná* nebo *Všichni septimáni milují svou školu*, jsou soudy univerzálními a proti tomu soudy *Některý septimán bude filosofem* či *Nějaká vůně se line chodbou*, jsou soudy partikulárními.

Z toho, co bylo uvedeno, vyplývají dvě základní kritéria dělení soudů, a to rozdělení podle **kvality** na soudy **kladné** či **záporné** a dle **kvantity** na soudy **univerzální** a **partikulární**.

Vzájemnou kombinací získáváme čtyři typy výroků – soudů:

1. **Univerzální kladné:** *Každý člověk je smrtelný.*
2. **Univerzální záporné:** *Žádný kocour není filosof.*
3. **Partikulární kladné:** *Některý student je zlobivý.*
4. **Partikulární záporné:** *Nějaký člověk není filosof.*

Eulerovy diagramy

Pomocí Eulerových diagramů lze velmi dobře graficky znázornit vztah mezi subjektem a predikátem.

Nejprve si zavedeme určitou, v klasické logice používanou formu zápisu výše uvedených čtyř typů soudů.

Pro označení pojmů **subjekt** a **predikát** používáme písmena **S** resp. **P**.

Pro označení kladných soudů použijeme zvýrazněná písmena latinského slovesa *affirmo*, tj. česky *tvrdím, přiděluji*. Písmeno „**a**“ přiřadíme **univerzálnímu kladnému soudu**, potom obecný zápis univerzálního kladného soudu bude „**SaP**“. Písmeno „**i**“ přiřadíme **partikulárnímu kladnému soudu**, potom zápis partikulárního kladného soudu bude „**SiP**“.

Pro označení záporných soudů použijeme zvýrazněná písmena latinského slovesa *nego*, tozn. česky *popírám*. Písmeno „**e**“ přiřadíme **univerzálnímu zápornému soudu** a zápis tohoto soudu bude „**SeP**“. Písmeno „**o**“ přiřadíme **partikulárnímu zápornému soudu** a zápis tohoto soudu bude „**SoP**“.

Tedy příklady:

Každý muž je ješitný. – SaP

Některý pes kouše. – SiP

Žádný student nepřizná opisování. – SeP

Některý učitel nepije kávu – SoP

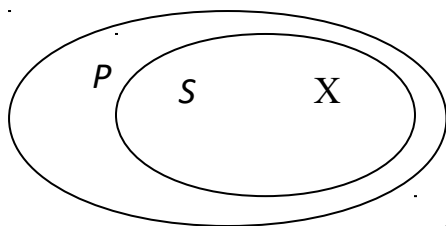
A nyní již Eulerovy diagramy. **Rozsah** pojmů **subjekt** a **predikát** budeme znázorňovat kruhy či elipsami.



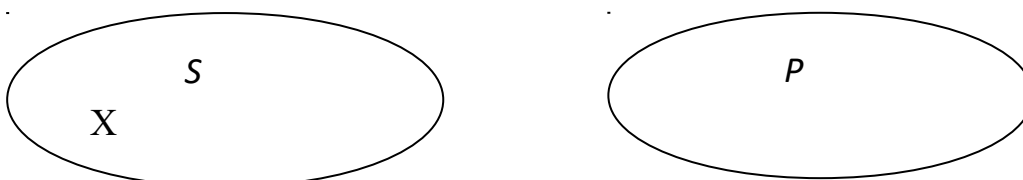
Jejich vzájemný vztah tak, jak bylo uvedeno výše, budeme znázorňovat různým postavením těchto kruhů, resp. elips vůči sobě.

Písmeno X je vlastností subjektu, která je subjektu predikována.

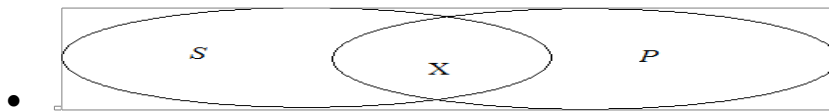
Univerzální kladný soud: *Každý student opisuje*



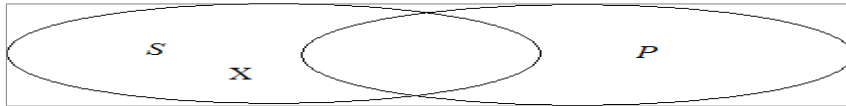
Univerzální záporný soud: *Žádný student neopisuje*



Partikulární kladný soud: *Některý student opisuje*



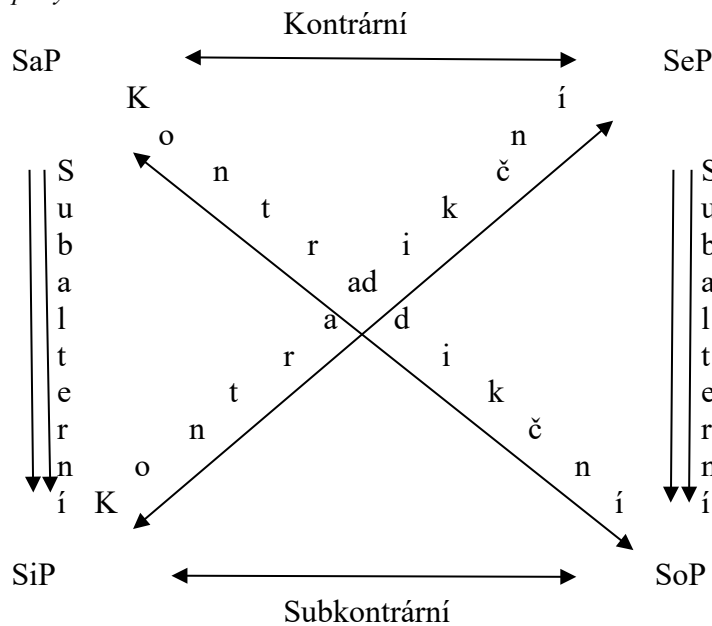
Partikulární záporný soud: *Některý student neopisuje*



Logické vztahy mezi výroky

Mezi čtyřmi typy výroků, které byly uvedeny výše, lze odvodit řadu logických vztahů. Tyto vztahy dobře vyjadřuje tzv. logický čtverec (také jinak nazvaný čtverec opozic). Mějme dány tyto čtyři výroky:

- SaP *Každý septimán je pilný.*
 SiP *Některý septimán je pilný.*
 SeP *Žádný septimán není pilný.*
 SoP *Některý septimán není pilný.*

Logický čtverec*Každý septimán je pilný**Žádný septimán není pilný**Některý septimán je pilný**Některý septimán není pilný***Logické vztahy**

Následuje popis jednotlivých logických vztahů, které vyplývají z logického čtverce.

a) Vztah kontradikce

Slovo kontradikce znamená česky protimluv, spor, tvrzení, kterým se totéž tvrdí i popírá.

Dvojice výroků $SaP - SoP$ a $SeP - SiP$ jsou v kontradikci, jestliže platí:

- oba členy kontradiktorního vztahu nemohou být současně pravdivé;
- oba členy kontradiktorního vztahu nemohou být současně nepravdivé;

Pro tyto dvojice platí: Tvrdíme-li jeden, nutně popíráme druhý; popíráme-li jeden, nutně tvrdíme druhý.

b) Vztah subalternace

Slovo subalternace znamená česky podřízenost.

Dvojice výroků $SaP - SiP$ a $SeP - SoP$ jsou v subalterním vztahu, jestliže platí:

- z pravdivosti SaP a SeP plyne pravdivost jejich subalterních protějšků SiP a SoP ;
- z nepravdivosti SiP a SoP plyne nepravdivost jejich nadřazených výroků v logickém čtverci SaP a SeP ;
- z pravdivosti SiP a SoP nelze nic vyvozovat; z nepravdivosti SaP a SeP nelze také vyvozovat.

c) Vztah kontrárnosti

Slovo kontrárnost znamená česky protichůdnost, protiklad, protivnost

Dvojice výroků $SaP - SeP$ je v kontrárním vztahu, jestliže platí:

- z pravdivosti *SaP* plyne nepravdivost *SeP*, a naopak z pravdivosti *SeP* plyne nepravdivost *SaP*;
- z nepravdivosti *SaP* a *SeP* nelze nic dalšího vyvozovat
- *SaP* a *SeP* nemohou být současně pravdivé, ale mohou být současně nepravdivé.

d) Vztah subkontrárnosti

Slovo subkontrárnost znamená přesně a pouze vztah mezi částečnými soudy, majícími stejný subjekt a predikát, z nichž je jeden kladný a druhý záporný

Dvojice výroků *SiP* – *SoP* jsou v subkontrárním vztahu, jestliže platí:

- z nepravdivosti *SiP* plyne pravdivost *SoP*, a naopak, z nepravdivosti *SoP* plyne pravdivost *SiP*;
- *SiP* a *SoP* nemohou být současně nepravdivé, mohou však být současně pravdivé;
- z pravdivosti *SiP* nebo *SoP* nelze nic vyvozovat;

Příklady

Negujte výroky:

1. Každý má právo na právní pomoc.
2. Nikdo nesmí být podroben krutému trestu.
3. Každý smí svobodně vědecky bádát.
4. Nikdo nesmí porušit listovní tajemství.
5. Každý má právo vlastnit majetek.
6. Všichni nemají právo na právní pomoc.
7. Nikdo nesmí být zbaven života.
8. Některé procesní vady jsou napravitelné.

Která z vět a) až d) je negací věty Každým splněním zaniká závazek.?

- a) Některým splněním závazek zaniká.
- b) Veškerým splněním závazek zaniká.
- c) Některým splněním závazek nezaniká.
- d) Žádným splněním závazek nezaniká.

Která z vět a) až d) je negací věty Některé právní úkony trpí vadami.?

- a) Všechny právní úkony trpí vadami.
- b) Žádný právní úkon netrpí vadami.
- c) Každý právní úkon trpí vadami.
- d) Všechny právní úkony jsou bezvadné.

Je negací věty Některé movité věci nelze zadržet. věta Všechny nemovité věci lze zadržet.?

5. Argumentace (usuzování)

Člověk je obdařen myšlením a toto myšlení je určitým způsobem strukturované a cílené. Člověk buď má na podporu svých tvrzení nějaký dobrý argument, nebo nemá a potom v diskusi s druhým člověkem neobstojí.

Logika argumentace si klade otázku po tom, co to vlastně **argument** je a jaké jsou jeho **platné formy**.

Argumentace je útvar, který se skládá z několika prvků. Těmito prvky jsou **premisy**, což jsou tvrzení, ze kterých cosi vyvozujeme a **konkluze**, čili závěr, výsledek vyvozování. Obecný zápis argumentu vypadá takto:

1. premisa	<i>Každý člověk je smrtelný.</i>
2. premisa	<i>Každý Čech je člověk.</i>

konkluze	<i>Každý Čech je smrtelný.</i>

Obecně platí, že počet premis není v argumentaci omezen, tento příklad je základním argumentem o dvou premisách.

Ovšem pouhá existence několika výroků ještě nevystaví argument. Viz následující příklad:

*Každý septimán je filosof.
Letadla létají bezpečně.

Včera pršelo.*

Aby z výroků šel vystavět argument, musí mezi nimi existovat vztah **vyplývání**. Co rozumíme vyplýváním?

Nějaký výrok vyplývá z jiného výroku (či skupiny výroků) tehdy a jen tehdy, jestliže není možné, aby tato skupina výroků (výrok) byla pravdivá a současně onen výrok nepravdivý.

Jak vidíme, mezi výše uvedenými třemi výroky neexistuje žádný vztah vyplývání.

Vyplývání tedy formálně **ustavuje argument**, ale ještě samo o sobě **nestačí** dát argumentu jeho správnost a psychologickou přijatelnost. Vezměme si následující příklad vyplývání:

<i>Jestliže prší, spím. Prší. ----- Tudíž spím.</i>	<i>Prší. Jestliže prší, spím. ----- Tudíž spím.</i>
---	---

Vyplývání je logický postup, který **nevyžaduje aktuální pravdivost premis**, dokonce je i nepodstatné pořadí výroků, ze kterých je vyvozováno. Dbá pouze na **logickou výstavbu** tvrzení; vyplývání tedy nemůže být bráno za argument.

Argumentem je uspořádaná posloupnost výroků aktuálně pravdivých, ve které argument vyplývá z předcházejících výroků, a ty jsou buď premisami, nebo rovněž vyplývají z výroků jim předcházejících.

Vlastnosti poctivého, slušného argumentu

Platný	Argument musí být logicky správně vytvořen.
Správný	Argument musí vycházet z aktuálně platných premis.
Dobry	Argument musí být psychologicky přijatelný pro příjemce argumentu.

Sylogistika

Budeme se věnovat skupině platných argumentů, které se skládají ze dvou premis a jednoho závěru. Nazývají se **sylogismy** a první teorie o sylogismech vycházejí z prací Aristotelových.

Abychom mohli se sylogismy pracovat, musíme si je nejprve popsat a domluvit si značení odpovídající zažité konvenci.

Sylogismus se skládá ze **dvou premis** a **jednoho závěru**. Tyto tři výroky jsou dohromady tvořeny **třemi termíny**.

Například:	<i>Holohlavým lidem říkáme plešounci.</i>	Premisa maior
	<i>Spejbl je holohlavý.</i>	Premisa minor

	<i>Spejblovi říkáme plešounek.</i>	

Premisa maior vyjadřuje soud, který je obecnější než soud v premise minor.

Subjektem a písmenem **S** budeme označovat subjekt závěru, tedy **S** bude *Spejbl*. **Predikátem** a písmenem **P** budeme také označovat predikát závěru, tedy **P** bude *plešounek*. Všimněte si, že subjekt Spejbl se vyskytuje také na subjektové pozici v premise minor a predikát plešounek se vyskytuje také na predikátové pozici v premise maior.

Kromě těchto pojmů existuje ještě třetí pojem a to pojem *holohlavý*. Tento pojem se nazývá v sylogismu **střední termín** (terminus medius) a označujeme ho písmenem **M**.

Velice důležité pravidlo: **Střední termín se nikdy nesmí objevit v závěru sylogismu.**

Tedy S, P a M jsou ony tři termíny, o kterých padla zmínka výše.

Náš výše uvedený argument tedy zapíšeme dle dohodnuté konvence takto:

<i>M a P</i>
<i>S a M</i>

<i>S a P</i>

Operátory, tedy písmena označující určitý typ výroku (univerzální kladný a záporný a partikulární kladný a záporný) označujeme tak, jak jsme se naučili dříve, tedy písmeny **a, i, e, o**, což jsou samohlásky použité ze sloves *affirmo* a *nego*.

Sylogistické figury

Výše jsme se seznámili s první sylogistickou figurou, zaznamenejme si ji v obecné formě, kdy operátory označené písmeny **a, i, e, o** nahradíme neutrálním písmenem **x**. Potom bude zápis vypadat takto:

<i>M x P</i>
<i>S x M</i>

<i>S x P</i>

Kromě této sylogistické figury můžeme sestavit ještě další tři tím, že měníme polohu středního termínu:

2. figura:	$P x M$	3. figura	$M x P$	4. figura	$P x M$
	$S x M$		$M x S$		$M x S$
	-----		-----		-----
	$S x P$		$S x P$		$S x P$

Každá figura z hlediska kombinatorického může za použití 4 operátorů (a, i, e, o) vytvořit 64 různých kombinací, z nichž však naprostá většina nepředstavuje platné sylogistické schéma odpovídající pravidlům výstavby platného sylogismu (viz níže).

Z hlediska sylogismů jsou **nejdůležitější 1. a 2. figura**, především **jejich první čtyři platné mody** (způsoby vyjádření); jim se budeme věnovat později. Ostatní mody jsou buď neplatné, nebo se musejí složitým způsobem převádět na čtyři platné mody, aby se dokázala jejich platnost.

Osm pravidel výstavby platného sylogismu

- 1. Termíny smějí být jak materiálně, tak i co do významu pouze tři.** Představte si, že ve výše uvedeném sylogismu použijeme místo pojmu Spejbl pojem pan Holohlavý. V tu chvíli máme materiálně pouze dva termíny, ale významově tři. Všimněte si následujícího neplatného sylogismu:

<i>Hladový jí hodně</i>	<i>Člověk je druh</i>
<i>Kdo málo jí, je hladový</i>	<i>Petr je člověk</i>
-----	-----
<i>Kdo málo jí, jí hodně</i>	<i>Petr je druh</i>

- 2. Termíny v závěru musí mít menší rozsah než v premisách.** Viz neplatný následující sylogismus:

<i>Všichni lidé jsou svobodní.</i>
<i>Všichni lidé jsou živí tvorové.</i>

<i>Všichni živí tvorové jsou svobodní.</i>

- 3. Střední termín (M) se nikdy nesmí vyskytovat v závěru.**

- 4. Střední termín musí být alespoň v jedné premise vzat v plném rozsahu.** (Všimněte si, jakou vypovídací hodnotu by měl výše uvedený sylogismus, kdyby v premise maior bylo uvedeno: Některým holohlavým lidem říkáme plešounci.)

Opět dva sylogismy odporující 4. principu:

<i>Každá rostlina je živá.</i>	<i>Někteří Češi jsou analfabeti</i>
<i>Každý člověk je živý.</i>	<i>Všichni obyvatelé Prahy jsou Češi.</i>
-----	-----
<i>Každý člověk je rostlina</i>	<i>Někteří obyvatelé Prahy jsou analfabeti.</i>

- 5. Ze dvou kladných premis nikdy nemůže vyplývat negativní závěr.**

- 6. Jestliže jsou obě premisy negativní, nevyplývá z nich žádný závěr.**

Odporující sylogismy této zásadě:

<i>Strom není živočich.</i>	<i>Kámen není inteligentní.</i>
<i>Pes není strom.</i>	<i>Strom není kámen</i>
-----	-----
<i>Pes je – není živočich</i>	<i>Strom je – není inteligentní</i>

- 7. Závěr vždy sleduje „horší“ premisu, tozn. že pokud je jedna premisa negativní, musí být negativní i závěr a je-li jedna premisa partikulární, musí být partikulární i závěr.**

Chybný sylogismus:

Někteří Češi nejsou vzděláni.

Petr je Čech.

Petr není vzdělaný.

Někteří řemeslníci jsou šikovní.

Tento řemeslník není Petr.

Petr není šikovný.

8. Ze dvou částečných premis nikdy nic nevyplývá.

První a druhá sylogistická figura

První figura

Zápis první figury již známe, takže pouze pro zopakování:

$M x P$

$S x M$

 $S x P$

Již víme, že za x můžeme dosadit některý ze čtyř operátorů a, i, e, o , které vyjadřují, zda jde o výrok univerzální či partikulární a dále zda jde o výrok kladný či záporný.

Základní pravidlo pro výstavbu argumentů dle první figury zní takto:

Premisa maior necht' je univerzální, premisa minor necht' je kladná.

První figura nabízí, vzhledem k osmi výše uvedeným pravidlům výstavby sylogismu, **čtyři platná sylogistická schémata**, a to: ***aaa, eae, aii, eoi.***

Tradičně se těmto schématům dávají následující jména: ***Barbara, Celarent, Darii, Ferio.***

Tato jména je dobré znát, pomůžou vám lehce sestavit platná schémata první figury, kde nám tato jména napoví, jak správně použít operátory a, i, e, o .

1. **Barbara** $M a P$
 $S a M$

 $S a P$

Každé lidské dílo má své vady.

Každá kniha je lidské dílo.

Každá kniha má své vady.

Co je vzrušující, je lákavé.

Všechno dobrodružné je vzrušující.

Všechno dobrodružné je lákavé.

2. **Celarent** $M e P$
 $S a M$

 $S e P$

Žádné lidské dílo není bez vady.

Každá kniha je lidské dílo.

Žádná kniha není bez vady

Žádný učený nespádl z nebe.

Každý filosof je učený.

Žádný filosof nespádl z nebe.

3. **Darii** $M a P$
 $S i M$

 $S i P$

*Vše, co je krásné, je oblíbené.
Některé ženy jsou krásné.*

Některé ženy jsou oblíbené

*Vše napínavé vede k lechtání okolo žaludku.
Některé filmy jsou napínavé.*

Některé filmy vedou k lechtání okolo žaludku.

4. **Ferio** *M e P*

S i M

S o P

Žádní milenci nejsou platoničtí.

Někteří svůdci jsou milenci.

Někteří svůdci nejsou platoničtí.

Druhá figura

Má tento zápis: *P x M*

S x M

S x P

Základní pravidlo pro výstavbu argumentů dle druhé figury zní:

Premisa maior necht' je univerzální a jedna z premis necht' je negativní.

Platná sylogistická schémata jsou: *eae, aee, eio, aoo.*

Pro tato schémata se používají následující jména: ***Cesare, Camestres, Festino a Baroco.***

1. **Cesare** *P e M*

S a M

S e P

Každý skutečný pesimista není radostný.

Zdravý člověk je radostný.

Zdravý člověk není pesimista.

Žádná voda není barevná.

Každá duha je barevná.

Žádná duha není voda.

2. **Camestres** *P a M*

S e M

S e P

Každý hrdina je důstojný.

Žádný zbabělec není důstojný.

Žádný zbabělec není hrdina.

3. **Festino** $P e M$
 $S i M$

 $S o P$

*Žádný smyslový pojem není abstraktní.
 Některé poznání je abstraktní.*

Některé poznání není smyslový pojem.

*S čerty nejsou žerty.
 S některými strašidly jsou žerty.*

Některá strašidla nejsou čerty.

4. **Baroco** $P a M$
 $S o M$

 $S o P$

*Každý smyslový pojem je konkrétní.
 Některé poznání není konkrétní.*

Některé poznání není smyslový pojem.

*Všichni parašutisté jsou sportovci.
 Někteří lidé nejsou sportovci.*

Někteří lidé nejsou parašutisté.

Ontologie

Ontologie je filosofickou disciplínou o bytí, tedy o tom, co je. Hledá odpovědi na otázky týkající se bytí v tom nejobecnějším slova smyslu, hledá ta nejobecnější určení bytí.

ὄν řecky *bytí*.

Pojem *bytí* lze v češtině nahradit i slovem *jsoucno* (latinsky *ens* = *bytí, jsoucno, věc, idea, podstata*).

Filosofie jako věda je vědou **spekulativní**, tj. ke svým závěrům se propracovává cestou **rozumu** a odhlíží přitom od **empirických** zkušeností.

Co formovalo evropskou kulturu?

Od mýtu k logu

Mytický výklad světa ve starověkých kulturách.

Co je mýtus?

Je posledním základem společenského života a jeho kultury, je považován za něco absolutně pravdivého, kde nositelem pravdivosti je nadlidská (transcendentní, náboženská) autorita. Jako nositel pravdivosti je i nositelem normativní hodnoty.

V řečtině **mythos** znamená *slovo, které vypráví, které zhotovuje*.

Proti němu se staví **logos** ve významu *řád, zákon, rozum, ale v tomto významu jako slovo, které poznává*. Slovo, které je otevřené realitě a nic nevystavuje, nezhotovuje.

Mýtus a logos jako nepravda a pravda.

Řecká polis jako uskupení svobodných občanů, ve kterém dochází ke změně mentality (na základě přechodu od manuální práce, kterou vykonávali otroci, k práci duševní). S touto změnou přichází i sekularizace čili snaha oprostit se od náboženství v přirozeném poznávání světa a tento **svět (jako celek – universum) vysvětlit racionálně** (*ratio* = rozum), tedy lidským rozumem.

Základním modelem evropského typu poznání a kultury je právě racionalizace a sekularizace.

A slovo se stalo tělem a přebývalo mezi námi

Křesťanství přicházející na evropský kontinent přináší víru (*fides*) v Boha, který se ve své milosti zjevuje člověku.

Gratia supponit natura. Milost předpokládá přirozenost a to přirozenost racionálního tvora. Křesťanství je náboženství, které jako jediné svou víru nahlíží skrze lidskou racionalitu.

V intencích logos a gratia člověk nahlíží sebe jako svobodného skrze svůj rozum a vůli (poznává a chce), s nesmrtelnou duší, přijímá existenci transcendentní příčiny světa.

Logos a gratia zrodily racionalitu západního typu vedoucí k nezvratitelnému vědění o hodnotě života každého lidského jedince.

Utváření evropské kultury v první polovině prvního tisíciletí

Dvě starověké kultury se setkaly na evropském kontinentě a stály u zrodu tzv. evropské, také možno říci západní kultury. Byly to **indoevropská** kultura a **semitská** kultura. Obě se vzájemně lišily v základních charakteristikách, ale každá z nich zásadním způsobem spoluutvářela novou kulturu.

Indoevropská kultura vyznávala polyteismus, dobro a zlo byly v jejím chápání dvě rovnocenné síly střetávající se v neustálém boji. Velká role byla přisuzována věštění a magii. Smyslem, který hrál rozhodující roli v lidském životě, byl zrak. Pouze zrakem mohl člověk nahlédnout budoucnost, mohl mít vize (slovo vidění, vize je odvozeno od slova *vidya*, což v sanskrtu znamená vidět). Stojí za povšimnutí, že i slovo idea je odvozeno od tohoto sanskrtského slova. Proto je možné v indoevropských kulturách se setkat se zobrazeným božstvem. Člověk musel svého boha vidět. Pojetí dějin v těchto kulturách bývá často cyklické (spirální).

Semitská kultura, reprezentována především židovstvím, později pak raným křesťanstvím, vyznávala monoteismus. Bůh je vnímán jako dobrý a silnější než každé zlo. Odmítání magie a věštění jako prostředků poznání, které ponižují Boží všemohoucnost a skrze které je Bohu vyslovována nedůvěra. Hlavním smyslem poznání byl sluch. Člověk musí slyšet, co mu Bůh chce sdělit. (Viz i židovské vyznání víry, tzv. šema Jisrael, 5. Mojžíšova 6, 4-9, znamená v češtině slyš Izraeli). Existoval naprostý zákaz zobrazování Boha, protože nic stvořeného nemůže Boha zcela vyjádřit a bylo by Božím ponížením. Pojetí dějin je lineární.

Setkání těchto dvou kultur, z nichž každá zásadním a jedinečným způsobem se podílela na utváření nové kultury, vedlo k utvoření západní kultury, která je ve stylu poznání světa ve srovnání s jinými kulturami velice specifická v metodách poznání a umožňující nezvratitelné rozumové vědění o tomto světě a o hodnotě každého člověka. (Viz úvod do ontologie na str. 18.)

Přírodní věda a filosofie

Položme si otázku, zda se má filosofie zajímat o přírodní vědy. Jak uvidíme později v noetice a v oddíle filosofie vědy, řada filosofů, především filosofové tzv. Vídeňského kruhu (Rudolf Carnap) a s nimi i Ludwig Wittgenstein tuto snahu filosofie odmítají. Proti tomuto názoru ovšem stojí fakt, že:

- Přírodní vědy jsou **tematicky redukované a metodicky abstraktní**. To znamená, že zkoumají pouze část jsoouca tak, jak je to té které vědě umožněno a jejich metoda, kterou používají, je vlastně filtrem zcela určitého způsobu pohledu. Metoda působí jako síť; co jí odpovídá, to si věda podrží, co neodpovídá, propadá, mizí ze zřetele příslušné vědy.
- Přírodní vědy jsou **empirické**. Rozvíjejí **empirické teorie empirického**. Vytvářejí modely, které mají plnit dva úkoly: Mají co nejjednodušeji vysvětlit pozorování v určité oblasti a mají umožňovat prognózy. Přírodní vědy již neřeší, v jakém vztahu jsou modely k samotné přírodě.

Přírodní věda se ptá: *Jak je potřeba vysvětlit jevy v přírodě, aby byly možné prognózy?*

Filosofie se ptá: *Co je příroda a co jsou přirozená jsoouca, která se projevují?*

Filosofie se ptá na **ontologické podmínky** všeho empirického vědění o přírodě. Vlastně hledá taková bytostná (esenciální) určení jsoouca, která jsou podkladem pro naši zkušenost.

Impozantní pokrok přírodních věd je základem naší civilizace. Pokud však chceme určit místo přírodních věd, jejich teorií a modelů v celkovém vyjasňování naší existence,

orientace ve světě, potom to bez filosofie nedokážeme. Bez kritického pohledu filosofie vzniká nebezpečí naivní víry ve vědu a slepé důvěry v pokrok. (Viz nebezpečí, kdy někdo sestrojí perfektní model. Jak se potom určí hranice platnosti modelu ve skutečnosti? To je problém, se kterým si ne vždy dokážou přírodní vědy poradit.)

Přírodní filosofové (Předsókratovská expozice)

Počátky ontologického tázání spadají do doby před Sókratem (proto onen název) a přinášejí tři zajímavá stanoviska snažící se dospět od relativity jevů k vlastnímu bytí, které je v jejich základu. („*věc pro nás*“ a „*věc o sobě*“)

1. pohled – jónští přírodní filosofové, dotazovali se na poslední původ neboli princip (**arché**) všech věcí, tedy na vlastní bytí, které je základem všech jevů.

THALÉS MÍLÉTSKÝ voda

ANAXIMENÉS MÍLÉTSKÝ vzduch

Rozmanitost jevů chápali jako pohyb a změny těchto prvků.

2. pohled

HERAKLEITOS Z EFESU, ptá se, odkud pochází rozdílnost a neustálá proměna. Principem všech jevů ve světě je **rozpor, boj protikladů**, který panuje ve všem a udržuje vše v pohybu. **Obraz ohně, který plápolá, vyšlehuje a uhasíná**, to je pravý smysl bytí. Nic stálého neexistuje, nic netrvá, vše se pohybuje a mění. Svět zkušeností je klamem a zdáním, filosofovat znamená objevit smysl, rozumový obsah tohoto ohně.

„*Nevstoupíš dvakrát do téže řeky.*“

3. pohled

PARMENIDÉS Z ELEJE

Bytí je a nebytí není. Jestliže nebytí není, pak neexistuje vznikání a zanikání (ještě nebýt a už nebýt), potom tedy neexistuje ani pohyb, ani změna. Co zůstává? Bytí samo. **Vlastní, jediné, v sobě zcela identické, věčné, homogenní a souvislé.** Jevový svět se svou mnohostí, pohybem, vznikáním a zanikáním je jen zdáním. (Od té doby se těchto predikátů používalo pro charakteristiku absolutna.)

Smysly klamou, pouze rozum nazírá pravdu.

Viz Achilles a želva, letící šíp

Vrcholem filosofického tázání po základu bytí před Aristotelem je **filosofie Anaxagora a Demokrita**. Oba dva prohlašují o principu arché tedy pralátky, že tato cesta není správnou, pralátka neexistuje.

ANAXAGORÁS – astronom, prohlásil o Slunci, že není žádným božstvem, ale žhavou masou, jistě větší než je Peloponés. Provedl rozbor meteoritu a tvrdil, že nebeská tělesa jsou utvořena ze stejné látky, jako je Země. Upozornil na to, že Měsíc nesvítí sám ze sebe a dokonce vysvětlil, jak a proč vzniká zatmění Slunce. To vše odvodil vlastním rozumem na základě svých pozorování.

Základem všech věcí jsou dle něj droboučké částice, tzv. „*semínka*“, v nichž je něco ze všeho. Určitá síla způsobí, co přesně z těchto „*semínek*“ vznikne.

DEMOKRITOS – všechno bytí je složeno z neměnných a věčných částic, které nazval Demokritos „*nedělitelné*“ (**a-tomos**), existuje mnoho různých druhů těchto částic – atomů, jsou mezi sebou kompatibilní a mohou vytvořit nekonečné množství tvarů. (Demokritovu představu dnes nejlépe vystihuje stavebnice LEGO.) Jediným Demokritovým „*mikroskopem*“

byl rozum. Všechny přírodní procesy jsou přirozené, nestojí za nimi žádný duch či síla, i lidská duše je složena z atomů. (Pojem duše - lid. vědomí – není pojmem židovsko-křesťanským, nýbrž řeckým.)

Filosofie idejí

Slovo **idea** je odvozeno od řeckého *idein* – vidět. Nejde však o vidění zrakové, o smyslové poznání, nýbrž o nazírání (= vidění) rozumové, které dokáže „vidět“ za to, co je vnější, pomíjivé, měnící se, tedy které dokáže „vidět“ k podstatnému ... stálému, obecnému, platnému.

Filosofem, kterého lze nazvat otcem filosofie idejí, není nikdo menší, než antický filosof **Platón** (asi 428 – 348 př. n. l.). Filosofické dílo, které po sobě zanechal, prozrazuje génia, jehož vliv sahá až do současnosti. (Britský matematik, logik a filosof 1. poloviny 20. st. A. N. Whitehead, o kterém se později zmíníme, okomentoval celou evropskou filosofii jako pouhých pár poznámek k Platónovi!! ☺.)

Jak uvedeno výše, Platónovi jde o **pravé a nezvratné vědění**, které má vést k **poznání pravého, nejskutečnějšího, trvalého a neproměnného jsoucna**. Jsoucna, které má být základem čili podstatou všeho.

Všechno, co k nám přichází **skrze** naše **smysly**, je **proměnlivé, vznikající a zanikající, podléhající smyslovým klamům, konkrétní a jednotlivé**. Je tedy **pouhým zdáním**. Vidím klíčící rostlinu vlčí mák, postupně rostoucí, kvetoucí, zrající, uvadající a tlející. Tato konkrétní rostlina nemůže být nositelem podstaty. Už i proto ne, že na celém světě nenajdeme dva úplně stejné identické vlčí máky. Přesto však všechny vlčí máky mají cosi společného, cosi, co je dělá vlčími máky, určitou „vlčí mákovitost“. Mohli bychom to nazvat pravzorem. Platón tyto **pravzory** nazývá **idejemi**. Takovou ideou je i vlčí mákovitost. Všechna jsoucna mají svou ideu. Stromovost, dubovost, psůvství, koňovství, člověčenství, stolovost, židlovost ... Každá idea zastupuje celou množinu věcí (= jsoucen), pro které ona idea je vzorem. Rozpoznání idejí je dle Platóna **pravým poznáním**.

Z výše uvedeného vyplývá, že máme co činit s dvojím odlišným jsoucnem: **Světém idejí** a **světem smyslově vnímatelných entit**. Pro **první** je charakteristické: **původnost, nezávislost, stálost, dokonalost**; pro **druhé** je charakteristické: **odvozenost, závislost, pomíjivost, nedokonalost**.

To, co považujeme v běžném životě za skutečné, jsou pouze jakési kopie, stíny, odlesky, druhořadá, zdánlivá jsoucna. Pravý, skutečný, objektivně existující je svět idejí. Tento svět je hierarchicky uspořádán, přičemž nejvyšší je idea Dobra (pro Platóna i pro řadu myslitelů pozdějšího věku totožná s ideou božstva či Boha). Filosofické směry vystavěné na tomto principu se shrnují pod souhrnné označení **objektivní idealismus**.

Platón celý výše uvedený problém popisuje pomocí dialogu Sókrata a Glaukóna ve svém díle Ústava. Tento dialog je znám jako **Podobenství o jeskyni**. Jedná se o jeden z nejznámějších filosofických textů. Jeho celé znění lze snadno vyhledat v knihovnách i na internetu.

Kritický moment Platónovy filosofie idejí je v oné **naprosté nezávislosti idejí** na světě smyslově vnímatelných jsoucen a ve vidění **smyslově vnímatelných jsoucen jako entit nedokonalých a zdánlivých**. Tento moment vede k pojetí světa, které se nazývá **dualismem**. A dualismus způsobil během dějinného vývoje řadu úskalí, která měla své důsledky i v praktickém životě. Kupříkladu: Prvotní křesťanství opírající se o biblické texty hlásalo, že vše, co stvořil Bůh, bylo dobré. Při rozšíření křesťanství do oblastí, které byly pod vlivem řecké kultury, se křesťané setkávali s platónskou filosofií idejí, která se jim jevila jako učení jsoucí ve shodě s učením křesťanským. Setkávali se s novoplatonismem, se stoicismem a záhy se poznenáhlu principy dualismu počaly objevovat i v křesťanském hlásání. V prvních čtyřech stoletích se utvářela definitivní křesťanská věrouka a do jejích výkladů bohužel často pronikly (skrze spisy církevních otců, ...) i názory vyzdvihující lidskou duši jako entitu hodnou věčného života a tedy úctyhodnou a vyšší kvality než jakou je smrtelné, pomíjící a hříšné

lidské tělo. Praktické důsledky na sebe nenechaly dlouho čekat a jejich působení je pocíťováno do dneška. Za všechny jako příklad: Nezasloužená privilegia duchovního stavu, snižování úcty k manželství, k manuální práci aj. I dnes se s těmito pozůstatky v křesťanském prostředí je možné ještě setkat.

S dualismem se setkáme ještě později, například francouzský filosof raného novověku René Descartes byl jeho stoupencem.

Platón byl člověk velikého ducha a s jeho názory se setkáme také později v etice a v politické filosofii.

Substance

Demokritův atomismus (lépe řečeno atomistický mechanismus) se jeví jako těžce obhajitelný, začneme-li zkoumat živé bytosti. Představme si např. krávu. Pro atomismus by tato **kráva** byla pouhým **shlukem atomů**. **Atomismus nedokáže vysvětlit, jak shluk dokáže být živou, organickou jednotou**. Ona námi sledovaná kráva má v sobě opravdovou jednotu, cosi, co nevznikne pouhým skládáním atomů, jak si představoval Demokritos. A ona kráva porodí, až přijde správný čas, tele, ze kterého opět bude kráva či býk.

Co je zde navíc oproti shluku atomů?

Přichází pan **Aristoteles**, aby na základě svého poznání světa nám nabídnul řešení tohoto problému. Tohoto řešení se zhostil takovým způsobem, že jeho odpověď je platná podnes přes všechny pokusy během dějin s tímto nesmírně moudrým a vzdělaným pánem polemizovat a dokázat mu, že je to jinak.

Aristoteles je považován za nejvzdělanějšího člověka své doby (dnes bychom řekli, že byl vynikajícím matematikem, logikem, fyzikem, biologem, filosofem, ...). Používal ve svém poznání světa rozum, ale věřil i smyslu, základem jeho poznání bylo pozorování přírody a dějů kolem nás. Pokud Platón je známý svým místy až básnickým stylem, je styl psaní Aristotela naprosto suchý a exaktní. Svým stylem položil **základy exaktního vědeckého jazyka**, které platí podnes. Již jsme se seznámili v prvním oddíle filosofie se **základy klasické logiky**, což je jeho dítě, věda uznávaná, i když jsou i moderní systémy logiky.

Co tedy nám nabízí tento pán, promlouvající k nám přes propast času? (žil v letech 384 – 322 př. Kr.)

Ono **vlastní bytí obsahující jednotu samu v sobě**, tedy laicky řečeno to, co dělá krávu krávou, psa psem, člověka člověkem, růži růží, křemen křemenem, je **podstata** té věci. Aristoteles nazývá tuto podstatu **substancí**.

Substance je tedy vlastní bytí, které je samo v sobě opravdovou jednotou.

Substance jako vlastní, v sobě jsoucí (ens in se) opravdové jednoty jsou od přírody. Proto se také ontologická substance nazývá často přirozenou substancí. Nic umělého není substancí ve vlastním smyslu. Všechno umělé („druhé stvoření“) předpokládá souhrn přirozených substancí („přírodu“) a zůstává k němu vztaženo.

Uskutečnění a možnost

Toto **rozlišování** je pro ontologii postavenou na aristotelismu naprosto **ústřední**. Jak k tomuto rozlišení došlo?

Problém pohybu je svým způsobem řešen již Hérakleitem, který říká, že vše je pohyb. Ale potom všechna jednota a všechno bytí se rozplývají v pohybu. U Parmenida vidíme v protikladu pohyb jako klam, jako pouhé zdání. U Platóna vidíme pohyb jako součást empirického zdání, kdežto vlastní bytí idejí je oproštěné od pohybu a je neměnné.

Pro Aristotela je zřejmé, že **pohyb existuje** a že dokonce má **ontologický význam**. A jak řeší tento problém?

Každé skutečné bytí (mající svoji substanci) má v sobě dva momenty:

- **Moment bytí v uskutečnění** (řecky *energeia*), na jehož základě je skutečně tím, čím právě je. Tento moment nazýváme **AKTUÁLNÍ = jsoucí v uskutečnění**.
- **Moment bytí v možnosti** (řecky *dynamis*), na jehož základě má to, co je skutečné, možnost stát se něčím jiným než tím, čím je. Tento moment nazýváme **POTENCIÁLNÍ = jsoucí v možnosti**.

Tato diference dvou momentů se nachází v každém vlastním bytí, které je opravdovou jednotou, čili substancí.

Několik příkladů: *Přede mnou leží mramorový kvádr (aktuálně). Potencionálně, tedy v možnosti je to krásná socha.*
Uprostřed hřiště leží aktuálně fotbalový míč. Potencionálně, tedy v možnosti je v brance.
Aktuálně neumím italsky. Jsem však jazykově nadán a začal jsem se tento jazyk učit. Italštinu nyní ovládám potencionálně, tedy v možnosti.

Pohyb dle Aristotela je přechod z možnosti do uskutečnění.

Aby byla možnost uskutečněna, musí existovat příčina, která sama je v uskutečnění, tedy **aktuální příčina**.

Substance a akcident

Každá substance prochází změnami, které se s ní dějí (viz případ kravičky, byla telátkem, žrala, rostla, zabřezla, porodila, ..., byla odvezena rezníkem). Pohyb, tak jak jsme si ho výše objasnili, je jednou z těchto změn. Některé změny se týkají např. kvantity (hubnout, přibírat na váze), kvality (onemocnět, uzdravit se), vztahů (zamilovat se, zneprátelit se), atd.

Při všech těchto změnách se mění určení substance, ale samotná substance zůstává.

- **Substance má charakter samostatného bytí, které při proměnách svého určení přetrvává.**
- **Určení, která mění substanci, mají charakter nesamostatného bytí, nestojí sama v sobě, ale jsou pouze na/v substanci.** Tato nesamostatná bytí nazýváme **akcidenty**, česky **případky**. (Lat. *accidere* = připadat, přihodit se)

Vztah mezi substancí a jejími akcidenty je vlastně vztahem uskutečnění a možnosti.

Substance je v možnosti vůči akcidentům a akcidenty jsou uskutečnění, která určují substanci.

Substance nikdy není dána lidskému poznání bezprostředně, vždy se ukazuje zprostředkovaně ve svých akcidentech. To, co je skutečně substantivní, poznáme často až po dlouhé zkušenosti s konkrétní substancí.

Kategorie

Aristoteles uvažuje cestu, kterou je možno o věcech kolem nás vypovídat. Ptá se: „**Které jsou nejvyšší skupiny (rody) pojmů, které vypovídáme o věcech?**“

Vše, co můžeme vypovídat o světě kolem nás a co nějakým způsobem je, můžeme zařadit do jedné z deseti **kategorií**.

V tomto případě **kategorie označují způsoby výpovědí o věcech, ale zároveň vlastně i popisují způsoby jejich bytí.**

Tabulka Aristotelových kategorií:

1. substance	Příklad:	<i>Kůň, dva metry dlouhý, větší, než obvyklý, na tržišti včera stál, měl postroje, řehťal, byl okován.</i>
2. kvantita		
3. kvalita		
4. vztah, relace		
5. kde		
6. kdy		
7. poloha		
8. habitus		
9. činnost		
10. trpnost		

Vidíme, že první kategorií je substance, zatímco ostatní kategorie člení akcidenty.

Ontologická kauzalita

(lat. *causa* = příčina)

Princip kauzality byl formulován různě:

„*Vše, co vzniká, vzniká působením příčiny.*“ (Platón)

„*Nic nevzniká bez důvodu.*“ (Augustin)

„*Všechny změny se dějí podle zákona sepětí příčiny a účinku.*“ (Kant)

Aristotelova nauka o příčinách

Existence každého jsoučna je možná při splnění čtyř příčin. Vezměme si dům. Aby mohl být dům postaven, musí existovat jeho plán, který popisuje, jak bude dům vypadat. Toto je **příčina formální**, stanoví formu konkrétního jsoučna. Ten dům musí být postaven z určitého materiálu (cihly, tvárnice, malta, ...), toto je **příčina látková**. Aby vůbec dům vznikl, musí existovat zedník, který ho postaví, to je **příčina působící** a dům je stavěn pro nějaký účel, nejspíše pro bydlení a to je **příčina účelová**.

Příčina látková a formální jsou příčinami tzv. **vnitřními**. Jsou **nutné** obě jakoby **ze základu** k existenci určité věci. **Látka** (řecky *hylé*) dává možnost existence určité věci, sama o sobě je nepřítomností tvaru, **forma** (*morfé*) dává uskutečnění určité věci, přináší té věci tvar. Tento názor, se kterým přišel Aristoteles, se nazývá **hylemorfismus**. Příčina působící a účelová jsou příčinami tzv. **vnějšními**, jsou také nutné pro existenci věci, ale ne od základu té které věci. Z pohledu existence určité věci je jedno, co bylo příčinou působící a co je příčinou účelovou.

Možná se jeví příčina účelová jako nadbytečná, ovšem z ontologického hlediska se jí nelze vyhnout. Protože existuje kosmos – řád, a ne chaos – ne-řád, musí existovat řád cílů. Problém účelu, cíle řeší teleologie.

Esence jsoucna

Tomáš Akvinský se pokusil ukázat vůbec poslední a nejzákladnější ontologickou diferenci mezi možností a uskutečněním a tou je diference **esence a bytí**.

Každé jsoucno je charakterizováno obecnými vlastnostmi, které se u něho nutně vyskytují. Jsou to tzv. **transcendentálie**. Jsou jimi **jedno, dobro, krásno, pravdivost a esence**.

Esence každého jsoucna **umožňuje, aby jsoucno bylo**. Esence dává každému jsoucnu nezczizitelnou **identitu** čili **určitost**, je principem jsoucna, možnost uskutečnění. Bez esence jsoucna by jsoucno nemohlo na sebe brát substanciální určení. **Každá substance je vlastně určena jednotou esence a bytí (= existence)**. Ono **bytí je vlastně uskutečnění esence**. Například bez esence lidství (= identita lidství) by nikdy člověk nemohl být člověkem, protože by na sebe nemohl přijmout to, co je pro člověka podstatné čili substanciální, co je substancí člověka.

Tomáš Akvinský byl bezesporu největší postavou středověké filosofie a teologie. Žil v letech 1225 až 1274. Období vrcholného středověku, ve kterém žil, bylo obdobím tzv. **scholastické filosofie**. Byl dominikánským mnichem a ve své filosofii navazoval na Aristotela. S jeho jménem je spojena i oficiální filosofie současné katolické církve, tzv. **novotomismus**. S Tomášem se setkáme znova, až budeme hovořit o filosofii Boha.

Ontologický problém prostoru a času

Prostor

V běžném chápání vnímáme prostor jako určité místo, krabici, ve které jsou uložena všechna tělesa. A. Einstein poukazuje na to, jaké potíže nám přináší takováto představa prostoru. V okamžiku, kdy snížíme tloušťku stěn krabice na nulu, tedy ztratí se stěny krabice, co nám zbude? Neztratí se prostor? Vnímáme-li prostor jako krabici, stane se nám rozprostraněnou věcí, tedy tělesem, ve kterém jsou tělesa. A zde najednou se nám ztrácí rozdíl mezi tělesem a prostorem. Těleso je charakterizováno kvantitou (rozprostraněností), pohybem a svou aktivitou (= činností), tj. kvalitativním, specifickým určením. Lze tyto vlastnosti aplikovat na prostor?

Aristoteles se snaží tento problém vysvětlit pomocí kategorie *místa*. Pozitivně dáno je pouze těleso. Má svoje ohraničení. Mít hranice znamená *mít něco mimo sebe*. Těleso je tím, čím je, pokud není tím, co má mimo sebe. Pojem prostoru je tedy tvořen *negativně na tělese*. Tedy *cosi*, co má něco mimo sebe, je těleso v prostoru. Prostor je tedy místo, ve kterém se tělesa mohou vůči svému okolí vymezovat. Tedy i prázdný prostor zůstává prostorem a není prázdnotou. Má tedy svoji rozprostraněnost. Moderní fyzika pro to má výraz *pole*. (Prázdnota nemůže mít žádnou rozprostraněnost, nebyla by prázdnotou, z toho vyplývá, že prázdnota neexistuje.)

Přichází otázka, zda vesmír jako absolutní prostor je konečný či nekonečný. Aristoteles tento problém řeší pomocí matematického modelu nekonečné číselné řady.

Neexistuje žádné aktuální nekonečné číslo, ale je součástí nekonečné číselné řady, která nemá hranici. Podobně i vesmír (myšleno prostor) je aktuálně konečný, ale nemá žádnou hranici.

Uvědomte si, prosím, že pro nás, myslící bytosti nacházející se v určitém místě prostoru je problém konečnosti či nekonečnosti vesmíru empiricky neřešitelný. Řešení nám nabízejí pouze matematické modely, na kterých jako na svých předpokladech stojí vědecká empirie.

Čas

„Co je čas? Když se mě na to nikdo neptá, pak to vím. Ale když to mám někomu vysvětlit, pak to nevím. Přesto však pln sebedůvěry tvrdím, že vím, že by nebyla žádná minulost, kdyby neplynul čas, a žádná budoucnost, kdyby se nic neblížilo, a žádná přítomnost, kdyby nic nebylo přítomné.“ Augustin

V problematice času jde o aspekt pohybu. Podle Aristotela je čas „počet pohybu ve smyslu dříve a později“. Onen pohyb je látkovým (materiálním) předpokladem času. Problém přináší slovo „počet“. Tento pojem znamená, že kde je něco počítaného, musí být nějaký subjekt, který počítá. Musí zde být ještě nějaký formální aspekt času, protože čas není jen pohyb. Musí zde být určité vědomí, „počítající duše“, subjekt, který v paměti drží minulost a očekává to, co přijde.

Augustin podává řešení: Bez subjektu není času. Totiž to, co bylo, již není, a to, co bude, ještě není. To, co je, co trvá, je pouze přítomnost. Bez vědomého subjektu je pouze nějaké nevědomé trvání. Pouze člověk může svou myslí propojit to, co bylo, s tím, co bude, skrze to, co právě je. (Obdobně se ve filosofii Já vyjadřují i Kant, Heidegger ad.)

A ještě jeden moment je důležitý. „*Formae rerum exserunt tempora*“, říká Augustin, tj. „*formy věcí dávají časům vystoupit*“. Bez bytí těles a bez změn, kterými, procházejí, neexistuje čas. Tak není čas, dříve než existují tělesa a když už neexistují tělesa. Není žádný čas před časem a po čase. (Jak moderní pohled na existenci času, který není v rozporu s pohledem na problém času tak, jak ho předkládá A. Einstein ve své teorii relativity.)

Aurelius Augustinus (354 – 430), intelektuál a vzdělanec, v posledku biskupem v Hippo. Jeho nejslavnějším dílem se stalo „Vyznání“. („*Nepokojné je srdce naše, dokud nespočine v tobě, Bože.*“) Filosof – platonik, nejvyšší ideou je dle Augustina Stvořitel – Bůh. Platónská filosofie idejí byla vůdčí filosofií po téměř celé první tisíciletí. Aristoteles byl v Evropě té doby takřka neznámý. Až s příchodem Arabů na evropský kontinent začal být aristotelismus přijímán jako filosofický směr lépe vysvětlující podstatu bytí než platonismus.

Scholastická filosofie

Pěstovala se v církevních (biskupských a klášterních) školách (lat. **schola**), později na univerzitách. Scholastické období filosofie začíná v průběhu osmého století a končí až ve století patnáctém s nástupem novověku. Za své poslání si kladla **odstranit nesrovnalosti** při poznání zjevených pravd **vírou a rozumem**. Rozumové postupy měly podpořit či lépe řečeno rozumově zdůvodnit víru v Boha. Rozum a víra jsou dvě cesty poznání Boha. Filozofové scholastičtí při svých úvahách se drželi metody „**pro et contra**“ (pro a proti), kdy posuzovali všechna známá fakta určitý názor vyvracející nebo naopak podporující a poté vynesli určitý soud. Velký význam při jejich rozvažování sehrála právě filosofická logika.

Základním filosofickým problémem byl **spor o universálie**. O co šlo v tomto sporu, se vám pokusím vysvětlit na následujícím příkladu. Předeseílám a opakuji (viz výše), že každé konkrétní jsoucno vyjadřuje určitý vztah jednoty a mnohosti, možno říci také identity a difference.

Příklad: Petr je člověk. A = C
 Pavel je člověk B = C

Petr není Pavel a Pavel není Petr, je možné, aby platilo $A = B$?

C - člověk - v našem příkladě značí identitu, to, co je jednotné, obecné.

A a B – Petr a Pavel – v našem příkladě značí individualitu, diferenci, mnohost, konkrétnost.

Jsme stejně lidé (C) (cum unitas – jsme jedno), ale nejsme stejní lidé (A, B).

Z výše uvedeného je patrné, že naše poznání je dvojí: smyslové, které je konkrétní, individuální, jedinečné (poznávám Petra a Pavla), a rozumové, které vytváří obecné pojmy, zobecňuje (poznávám, že jsou to lidé).

Mnohé (Petra, Pavla, Jirku, Moniku, Marii) myslím prostřednictvím jednoho (člověk ... jediný pojem).

Obecné tedy značí identitu, jednotu.

Konkrétní značí rozdílnost, diferenci.

Ve **sporu o universalie** šlo o to, zdali existuje **obecné** (obecné pojmy) **nezávisle** na **konkrétním**, individuálním. Do sporu vstoupili zastánci dvou stran. Jednak **nominalisté**, kteří hlásali, že existují pouze konkrétní věci a obecné pojmy, obecniny, jsou jen prázdná jména (jméno = lat. nomen), která tvoří lidé a která jsou na jednotliviny navěšena a **realisté**, kteří hlásali, že obecné pojmy existují nezávisle na věcech. Krajiní realisté tvrdili, že obecniny existují i bez konkrétních věcí, jsou před věcmi (vliv Platónových představ) a umírnění realisté tvrdili, že obecniny existují, ale jen ve spojení s konkrétními věcmi (zde je patrný vliv Aristotelův). V klasické metafyzice převážil vliv umírněných realistů. Realismus má svou váhu v poznávání světa, bytí kolem nás. Vůči nominalismu se dá argumentovat tím, že jeho myšlení je rozporné. Stačí si všimnout jedné věci, a to toho, že sám užívá ve svých formulacích, kterými popisuje svět, obecných pojmů (např. vnímání, člověk, poznání), aniž tyto pojmy vztahuje k čemukoli konkrétnímu.

Nebyl-li by realismus, tedy ještě jednou řečeno, neexistovalo-li by obecné nezávisle na konkrétním, nebyla by možná univerzální etika, nemohl by platit přirozený mravní zákon. Situační etika je cosi, co je dnes v módě, ale lze vidět, jaké problémy přináší do vztahů mezi lidmi.

Ontologie 20. století – dynamická ontologie

Středověk byl vyvrcholením snahy o poznání pravé podstaty jsoucna, ať už v osobě Tomáše Akvinského či dalších filosofů, s jejichž jmény se ještě setkáme. Na počátku novověku upadá zájem o ontologii (metafyziku), která v očích tehdejších filosofů přestává být zajímavá, protože již nemá co říci rychle rozvíjejícímu se světu a poznání. Zájem o ontologii znova přichází až s některými filozofy dvacátého století. Tento zájem je podepřen novými znalostmi na poli fyziky, matematiky, biologie a dalších věd, které získalo lidstvo v průběhu 19. a 20. století.

Vrstevnatost ontologie

Jedním z nových pohledů na jsoucno předložil německý filosof **Nicolai Hartmann**, který nabídl možné odpovědi na to, jak chápat jsoucno jako celek. Odmítá klasický pohled metafyziky, která říká, že podstata (substance) je základní kategorií bytí, které je vše ostatní podřízeno. Hartmann říká, že k této výlučnosti není žádný důvod kromě nároku našeho myšlení: Umíme myslet jen to, co je trvalé, přehledné. Neumíme myšlenkově zpracovat to, co neustále prochází změnou.

Dle Hartmanna je zřejmé, že veškeré bytí, od hmoty po ducha, je vybudováno na stejném způsobu bytí. Hartmann vysvětluje tuto stavbu veškerého bytí pojmem **vrstevnatost reality**. Existují čtyři základní vrstvy reality:

- **vrstva věcí a fyzikálních procesů**
- **vrstva živých organismů**
- **vrstva duševní (lidské vědomí)**
- **vrstva duchovní (lidská kultura)**

Tyto vrstvy se mezi sebou prolínají, i když prolínání je vždy omezeno. Žádná nižší vrstva se nemůže ztratit zcela ve vrstvě vyšší, nižší vrstva je vždy ve vyšší nějakým způsobem přítomna a vyšší vrstva si nižší vrstvu upraví podle svých podmínek.

Pro **jednotlivé vrstvy** jsou základní určité **kategorie**. Pro vrstvu věcí a fyzikálních stavů to jsou kategorie **prostoru, času, substance, kauzality, procesu, stavu**. Pro vrstvu živých organismů kategorie **život, látková výměna, reprodukce, účelnost**. Pro vrstvu duševní kategorie **vědomí, nevědomí, slasti, strasti**. Pro vrstvu duchovní kategorie **myšlenky, poznání, chtění, svobody, hodnocení** ad.

Procesuální (evoluční) ontologie

Nové skutečnosti lidského poznání ve 20. století, jakými jsou například *radioaktivita, teorie relativity* (zkoumá vztah mezi prostorem, časem a gravitací), *kvantová fyzika* (fyzika popisující vlastnosti a chování mikročástic) či *fenomén neurčitosti mikroskopického objektu*, vedly k novému konceptu metafyziky.

Anglický filosof a matematik **Alfred North Whitehead** odmítal tradiční substanciální metafyziku a místo ní předložil nový pohled na metafyziku, pohled procesuální nebo též nazývaný evoluční. Co je jeho hlavním obsahem tohoto jeho pohledu?

Základní kategorií je **UDÁLOST** (nikoli substance). Událost je pro Whiteheada základní stavební jednotkou reality. Událostí jsou **subatomární procesy, molekulární, buněčné procesy, psychologické jevy, ...**, až po **procesy galaktických rozměrů**. Všechny události jsou vzájemně závislé, jedna událost v daném okamžiku je ovlivňována dalšími a stejně tak další ovlivňuje.

Dalšími důležitými kategoriemi jsou **KREATIVITA**, hnací síla vývoje přinášející princip novosti, **STÁVÁNÍ SE** jako podstata skutečnosti (nikoli tedy statické bytí). Všechny události jsou spojeny s dalšími a v posledku se všemi procesy v kosmu. Procesuálními kategoriemi jsou i **VZTAH, STRUKTURA, INFORMACE** aj.

Zřejmým důsledkem těchto procesů je **EVOLUCE**. Evoluce jako událost, která neprodukuje ani látku ani energii (pro ně platí fyzikální zákony zachování), ale **tvary, uspořádanost, informaci**.

Pro Whiteheada je evoluční filosofie **neslučitelná** s materialismem, protože pro materialismus je hmota konečnou substancí a evoluce dle něj je pouze popis změn mezi částmi hmoty. **V materialismu je možná pouze změna, ne však vývoj**. Je-li evoluce nenahodilým procesem, za který ho Whitehead považuje, nutně musí existovat cíl, smysl, základ – **FINALITA** (tj. proč se to vše děje). Pro Whiteheada samotného je konečným cílem **dobro**, které on nachází v Bohu.

Problémem moderní, dynamické ontologie zůstává, že svět, který ona popisuje, veškerá jsoucna kolem nás, ztrácejí v jejím světle svou určitost, identitu, svou esencialistu. Kde se vše mění, identita se rozplývá. Z pohledu dynamické ontologie přestává platit, že věc zůstává touž věcí po celý svůj život, protože je neustále součástí určitého stávání se a určitých událostí na všech možných úrovních probíhajících procesů. Esencí reality v dynamické ontologii je pouze změna. Nic jiného není. (Panta rhei)

Poznámka na závěr:

Nezaměňujte, prosím, **evoluční** čili **procesuální filosofii** s **evoluční teorií**, jak ji předkládá současná biologie. Evoluční teorie je teorií **empirickou**, to znamená, že pracuje s empirickými fakty, která se pokouší pomocí určitého modelu vysvětlit. V současné době se jí to daří uspokojivě a přijatelně pro širokou vědeckou veřejnost. Její předností oproti jiným způsobům vysvětlení rozvoje života (například oproti teorii inteligentního designu) je fakt, že je ideově neutrální, to znamená, že nepotřebuje být náboženskou ani nenáboženskou = ateistickou k tomu, aby vysvětlila vývoj života na planetě. To samozřejmě neznámá, že nikdy nebyla zneužita materialisticky orientovanými vědci, kteří chtěli skrze evoluční teorii popřít náboženskost člověka, Boha apod. Ale to známe i odjinud.

Noetika

Poznání

Po filosofických disciplínách, kterými jsme se zabývali minulé pololetí, totiž po formální logice a po ontologii, nasměrujeme svůj zájem na další filosofickou disciplínu, a tou je noetika. Věda, která se ptá na to, zda lidské poznání je poznáním pravdivým. Zda člověk je vůbec schopen pravdivé poznání uskutečnit. Zdá se to být banální problém, ale na následujícím příkladě si uvědomíme, že řešení otázky pravdivého poznání může být velice zapeklité.

Představme si hnědou krávu. Co k našemu vidění hnědé krávy řekne fyzik? Fyzik říká, že je k tomu nutné určité působení zvnějška a mluví o fotonech. Fyziolog nám bude vysvětlovat, jak působení fotonů bude účinkovat na sítnici a jak bude tento účinek vyvolávat impulsy, které poputují do zrakového centra v zadní části koncového mozku. Chemik přitom bude uvažovat nad složitými chemickými reakcemi, které během procesu probíhají. Všichni tři, fyzik, fyziolog i chemik důsledně zůstávají v empirickém rámci zkoumání. Nemohou jinak; musí se držet metody, kterou jim přikazuje jejich vědecké zkoumání a musí se držet oblasti, která jí je určená. Zrovna tak neurolog bude vypovídat o tom, jak pracuje naše zrakové centrum, ale ani on, ani všichni tři výše uvedení vědci nebudou nikdy schopni říci, co je oním mým poznáním hnědé krávy. V tom je totiž cosi **vědomého, subjektivního**, spjatého s mým **Já**. Empiričtí vědci nikdy nemohou říci, jak z empirických příčinných souvislostí může vzniknout něco tak subjektivního a vědomého jako to, že si **uvědomuji**, že vidím hnědou krávu.

Empirické vědy nikdy nemůžou vysvětlit, co je vlastně poznání. A tu přichází filosofie, která vychází z empirického (předmětem jejich zkoumání je přece svět sám), ale neptá se na empirické podmínky tohoto empirického, nýbrž na neempirické podmínky empirického.

Poznání je neempirická podmínka empirického.

Pravdivost poznání

Co je však další kardinální otázkou? Je toto lidské poznání, tato neempirická podmínka empirického, pravdivé? Poznáváme pravdivě svět, ve kterém žijeme? Ontologie v tom neměla problém, pravdivé poznání přijímala jako jistou cestu poznání jsoucna. Až počátek novověku v 17. století, který je spjatý s rozvojem věd, s novými objevy a vynálezy, přináší i nejistotu a pochybnosti, zda naše poznání je pravdivé. Je to čas velkých sporů o pravdivosti nových vědeckých teorií; tyto spory odvisí od výše uvedené nejistoty, která se objevuje jako důsledek přicházejícího nového, které se střetává se starým a osvědčeným ... (Za všechny uveďme spor Galilea Galileiho a kardinála Bellarmina.)

Jak to viděla antika?

Pokusme se nastínit, jak otázku pravdivého poznání viděli sofisté a jak ji viděl asi největší filosof starověku hledající pravdu ve svém poznávání a tím nebyl nikdo jiný než Sókratés.

Sofisté a jejich odklon od přírodní filosofie

Svět a jeho základ, jeho podstata přestává být hlavní náplní části filosofů žijících především v athénské demokracii. V Athénách, kde všichni svobodní plnoletí muži měli právo a zároveň povinnost spravovat věci veřejné, mizí chuť poznávat podstatu světa a lidé směřují svůj zájem k věcem praktickým. Díky tomu stoupá význam rétoriky, především takového jejího typu, který nabývá podoby přesvědčování. Ten, kdo umí lépe mluvit, snadněji strhne většinu na svou stranu, bez ohledu na to, na čí straně je pravda. Rétorika je umění nesnadné, a proto je výhodné obětovat určitý obnos do dobrého učitele. A tam, kde se objeví poptávka, se zanedlouho objeví i nabídka. Na scéně se objevují tzv. sofisté – učitelé moudrosti. Lidé vzdělaní, vybroušeného řečnického projevu, kteří učí své žáky, jak přesvědčit, jak uspět, jak zvítězit. Mohlo by se jevit, že sofisté se svým přístupem k pravdě zaujmají vlastně neetické postoje, ale to by bylo velmi zjednodušující vysvětlení. Jistěže i tento prvek se často objevoval v jejich jednání a byl základem sporu mezi sofisty a Sókratem, ale pouze takto nahlížet tento problém nestačí. Asi nejznámějším jménem mezi sofisty je filosof Prótagoras. Můžeme ho považovat za jednoho ze zakladatelů dialektiky (dialegein = vést rozhovor), metody, která vychází z předpokladu, že o věcech nelze vynášet jednoznačné soudy bez kladení otázek a hledání odpovědí. Prótagoras je v ohledu pravdivého poznání skeptikem. Dle něho je pravda spíše vytvářena než objevována. Jak poznáme dál, zdravá skepse ve filosofii poznání má své nezastupitelné místo, ale u Prótagora se jeho skepticismus objevuje i v etice – dle něho neexistují pevné kategorie dobra a zla. Např. nemoc jednoho je požehnáním druhého (např. lékaře). Sofistika jako pojem získala během věků negativní, pejorativní nádech. Měla však i své příznivce nebo lépe řečeno obhájce. Například sir Karl Reimund Popper (budeme o něm ještě dost hovořit v oddíle filosofie vědy) je dokonce označuje za první průkopníky „otevřené společnosti“, kteří se vzpírají zaběhnutým pravdám a dogmatům.

Jak to viděl Sókratés

Sókratés je osobnost příkladně filosofická. Svým osobním životem jako člověk neobyčejné mravní síly i svým učením. Jeho filosofické úvahy zaměřením i metodou navazovaly na sofisty, ale odmítaly jejich nárokovost osobního úspěchu, na použití metod, které kolikrát byly v rozporu s morálkou. Jeho síla osobnosti se nejvíce projevila v závěru jeho života, kdy je odsouzen na smrt za to, že uznává cizí božstvo a kazí mládež, což byly záminky pro jeho odstranění, protože nad svými partnery v diskusi ukazoval svou mravní a intelektuální převahu. Svou smrt přijímá vpravdě s klidem, podřizuje se zákonům obce, které jsou platné, i když jsou nemorální.

Co je na jeho filosofii nejpřitažlivější?

Usiluje o **poznání obecného a objektivně platného**, což je v příkrém rozporu s filosofii sofistů, která je filosofii subjektivismu a relativismu, především ve vztahu k pravdě a dobru. Z celého jeho života vyvěrá **etický intelektualismus**, tj. naučitelnost ctnosti: Zlo je plodem či důsledkem nevědomosti, neznalosti dobra; kdo jednou pozná dobro, nebude již nikdy volit zlo.

Přechod k novověké filosofii poznání

Než přejdeme k novověké filosofii poznání, uvažme, co vše, jaký duchovní kvas ji předcházela. Ocitáme se v období vrcholící **renesance**, **reformace** běží Evropou, **humanismus** se stává módním pohledem na svět a na člověka. Podstatnými rysy této doby je nastupující antropomorfismus, opětový příklon k antickému pojetí člověka a světa, jakož i návrat k autentické, žité víře, k niternosti, k evangeliu.

Tento obrat souvisí i se změnami v dalších oblastech, jako jsou nové přírodovědecké poznatky, vynálezy, objevy, vývoj v sociální struktuře ad.

Lze jistě uvést řadu jmen lidí, kteří přispěli k rozvoji vědy a poznání na přelomu středověku a novověku. Za všechny uveďme jména Leonardo da Vinci, Thomas More, Mikuláš Koperník, Galileo Galilei, Johannes Kepler, Roger Bacon aj. Na poli reformace potom Martin Luther, Jan Kalvín ad.

Uvědomme si, že kromě rysů, které renesanci a reformaci spojují, jsou zde i význačné protiklady. Zatímco renesanci charakterizuje zesvětštění, rozkvět umění inspirujícího se fyzickou krásou, přesvědčení o suverenitě rozumu a legitimitě smyslového poznání, reformaci je vlastní niternost citu, mravní čistota svědomí, asketická přísnost a odmítání rozumu vedoucího k popírání víry (viz Lutherovo rčení o rozumu jako ďálově děvce).

Vše výše uvedené je charakterizující pro končící středověk a nastupující novověk. Spolu s touto změnou přichází i změna ve filosofickém tázání. **Středověká filosofie** je „šmahem“ **odmítána** a jsou **hledány nové cesty poznání a tázání se po pravdě**.

Bohužel, jak poznáme později, s přehlížením středověké filosofie přichází i odklon od gnoseologického objektivismu či realismu a příklon k subjektivismu a kritičnost je často nahrazována negativismem.

Racionalismus a empirismus jako cesty poznání

Sledujete zprávy v televizi a najednou se ve zprávách dovídáte o nových, překvapivých objevech vědců. Nejnovější poznatky vědců nás seznamují s tím, že měsíc je z tvarohu a Země má tvar pyramidy, která spočívá na zádech obrovské želvy. Jsou vědci takovými borci, že si v údivu před nimi sedáte na zadek anebo začínáte pochybovat? Ta informace je příliš divoká, než abychom ji přijali za svou. Přijde vám to jako nějaká šaškárna, protože kdyby to byla pravda, museli byste změnit celý svůj způsob uvažování o světě. Náhle jako by nic nebylo jisté. Tedy přichází pochybnost. Platnost poznání je náhle v naší kompetenci. Máme k tomu přirozené dispozice: vnímání a myšlení.

Na těchto předpokladech stojí dva velké směry novověké filosofie poznání a to empirismus (sensualismus) jako směr opírající se ve svém poznávání světa o smyslové informace jako hlavní zdroj poznání a racionalismus, který se opírá o myšlenkové konstrukce a závěry z nich plynoucí. Ani jedna z cest není však bez problémů. Pro úplnost je třeba dodat, že empirismus se rozvíjel především na britských ostrovech a racionalismus měl své zázemí v kontinentální Evropě.

Seznamme se s těmito směry i s jejich čelnými představiteli a pokusme se alespoň v nástinu kriticky podívat na jejich slabá místa.

Empirismus

Tezí, na které je postaven tento filosofický směr, je předpoklad, že **lidská mysl** je při narození „tabula rasa“, **čistá deska**, nepopsaný list papíru, a teprve naše smyslová zkušenost ji „popisuje“. Všechno, co víme, je svou povahou **APOSTERIORNÍ** (zkušenostní) a vstoupilo do našeho vědomí skrze **smysly** (vnější – zrak, sluch, ... nebo vnitřní – reflexe, pocity, ...). **Představy** a **pojmy** jsou odvozeny od prvotních smyslových dat, **počítků** a **vjemů**.

V čem jsou úskalí empirického pojetí poznávání? Jde především o **problém skutečnosti**, dále **sdělitelnosti poznání** a poznaného a také jeho **objektivní platnost**.

Vezměte si za příklad auto projíždějící kolem vás. Pozorujete, že se s přibývajícím vzdáleností zmenšuje. Co se zmenšuje? Auto? To asi ne, a přitom vnímám zmenšování zřetelně. Zmenšuje se tedy vjem? Pak ale nepozoruji věc zvanou auto, ale vjem. Jak potom mohu dokázat, že se skutečně vzdalující se auto nezmenšuje? Pouhý vjem nemůže být důkazem objektivní existence věci. Máme i sny, které prožíváme velice intenzivně jako skutečnost. A co třeba vyvolání vjemů pomocí drog? Víme o existenci světa kolem nás jinak

než skrze vnímání? Můžeme připisovat existenci něčemu, co nemůže být vnímáno? Co potom například fyzika mikročástic?

K druhému problému: Jak víme, že tutéž věc vnímají lidé kolem nás stejně jako my? Můžeme si vjemy porovnat? Jsou sdělitelné? Řekneme-li například, že tráva je zelená, co když jde jen o shodu názvu, co když ji druhý člověk vidí oranžově či modře a jen proto, že tento odstín barvy jazykem nazýváme shodně, tak ji i druhý člověk nazývá zelenou? Jak můžeme druhému člověku definovat určitou vůni, chuť. A co třeba teprve rozdíl mezi naším lidským vnímáním a vnímáním ostatních živočichů?

A třetí věc. Mám-li pouze jistotu o mých vlastních perzpcích a vše ostatní může být zpochybněno, co když potom existují pouze já a mé vjemy, představy a pocity a že celý svět je takto vlastně ve mně? Důsledně empiricko-senzualistické poznání vede k SOLIPSISMU, k směru, který je evidentně nepřijatelný, ale těžko vyvratitelný.

Empiričtí filosofové, jejichž jména bychom si měli podržet v paměti

John Locke, filosof a politik, jehož spisy obsahující demokratické ideje měly velký vliv v Evropě i Americe.

„Předpokládejme tedy, že je mysl, jak se říká, bílým papírem, bez jakýchkoli tiskových typů, beze všech idejí. Jak se jimi pak mysl vybaví? Odkud člověk nabude tu ohromnou zásobu idejí, které posléze do mysli vykreslí neklidná fantazie, neznající hranice, v téměř nekonečné rozmanitosti? Odkud má mysl veškerý ten materiál pro svůj rozum a své poznávání? Na to odpovídám jedním slovem: ze zkušenosti; na ní je veškeré naše poznání založeno a z ní je koneckonců odvozeno.“

Všechny ideje dle Locka přicházejí skrze **smyslové vnímání (vnější zkušenosti)** nebo z **reflexe (vnitřní zkušenosti)**. Co lze z toho odvodit? Vnímáme jen ideje, nikoli věci samotné; reflexe je jakákoliv duševní činnost, např. chtění, myšlení, pochybování,... Zde se vynořuje otázka, jak víme, že všechny naše názory jsou skutečně empirické, odvozené ze zkušenosti? Spočívají skutečně naše poznatky o matematice, ale třeba i o lidské duši či o Bohu na smyslovém vnímání? Z Lockova stanoviska vyplývá, že nejsme nikdy schopni pravdivě poznat přírodní svět právě proto, že můžeme nahlížet pouze ideje, nikoli realitu jako takovou. V důsledku toho věda spočívá vždy na dohadu, ne na přesném poznání.

Další komplikací, kterou s sebou nese Lockova filosofie, je přímo otázka funkce lidského myšlení. Člověk myslí v pojmech, obecných či vztahových. Jak dospěl člověk k této schopnosti? Lze získat pojmové myšlení pouze ze zkušenosti?

Asi nejryzejším empirikem je **George Berkeley**, anglikánský biskup, jehož empirismus se stává důsledným sensualismem. Z přísně vědeckého hlediska můžeme mluvit pouze o perzpcích, nikoli o věcech. Říkáme-li, že věc existuje nebo existovala, znamená to, že je vnímána nebo že byla vnímána, jinak bychom o ní vůbec nevěděli. (Esse = percipi, tedy být = být vnímán.) V tomto smyslu může být Berkeley považován za zakladatele subjektivního idealismu, od kterého je jen krok k solipsismu: Existují jen já se svými vjemy a představami. Toto stanovisko se nám může jevit jako absurdní a extrémní, ale pokuste se ho zastánci solipsismu vyvrátit. Nejspíš neuspějete. Zde je vhodné poukázat ještě na jednu okolnost.

Důsledný subjektivní idealismus znamená totiž také ateismus, nepřipouští se jakákoliv objektivní existence, tedy ani existence Boha. I toto je třeba zdůraznit, neboť se tím vyvrací stále velmi rozšířený, leč mylný názor, že idealismus a náboženství jsou si vždy hodně blízké. Teď vás asi napadne otázka, jak se s tímto problémem jako křesťan Berkeley vyrovnal? On to vidí takto: Pokud věci kolem nás existují, i když já je nevnímám, potom zde musí být někdo, kdo tyto věci vnímá neustále, aby tyto věci mohly existovat, a tento někdo musí být Bůh.

David Hume může být označen jako dovršitel empirické filosofie v britské novověké filosofii vůbec. Byl rozeným skeptikem a prohlásil, že nemůžeme nic poznat. Kritizoval poznání světa; jeho kritické postoje vůči rozumovému poznání byly tak ničující, že podkopaly základní předpoklady zdravého rozumu, které lidé potřebují pro každodenní

život. „*Všechna tvůrčí síla rozumu neobnáší nic víc, než schopnost přemísťovat, rozšiřovat či zužovat materiál, který nám poskytuje smysly.*“

Na základě smyslových vjemů - Hume je nazývá impresemi - se tvoří v našem myšlení představy, pojmy, které nazývá Hume idejemi. Ideje jsou jakoby slabší kopie impresí a jsou platné pouze tehdy, dokážeme-li k nim najít jejich zdroje, tedy příslušné impresie. (I takový bájný netvor jako je kentaur, není nic jiného nežli idea, samozřejmě falešná, složená ze dvou impresí, koně a člověka.)

Uplatňování tohoto pohledu má své destruktivní účinky, a to nejen pro metafyzické konstrukce klasické filosofie, ale i pro naše každodenní uvažování. Vezměme si takové základní kategorie prostoru a času. Naše idea kontinuálního prostoru či kontinuálně plynoucího času je falešná, protože ve skutečnosti vjem prostoru je pouze vnímání hmotných barevných bodů a čas je vnímání řady jednotlivých nedělitelných okamžiků. Jak to, že některé vnitřní percepce považujeme za pomíjivé, např. vnímání bolesti, ale proč vnější, smyslové vjemy považujeme za vnější věci, který by měly trvat nepřetržitě, mimo nás a nezávisle na nás? Na jedné straně vnímáme subjektivní smyslová data (čidla bolesti nás informují) a na druhé straně stavíme objektivní vnější svět pouze v závislosti na subjektivních smyslových datech, tentokrát vnějších. Odmyslíme-li si konkrétní percepce, nezbude nám nic, než prázdné slovo, za kterým nic není. Potom ani čisté lidské Já neexistuje, nikdy ho nevnímáme, opět je to souhrn percepce, na nichž si stavíme cosi jako svůj pomník, své Já.

Skutečným problémem takto výsostně pojaté empirické filosofie je fakt, že věda jako taková není budována na jistotě, ale pouze na víře, protože rozum může vytvářet falešné ideje, jak již uvedeno výše.

Asi nejznámější věcí týkající se Humovy filosofie, je jeho odmítnutí zákona kauzality, který je dle něj opět rozumovou konstrukcí. Snažíme se dokazovat na základě následných vjemů, které zažíváme vícekrát za sebou, že jeden vjem je příčinou druhého vjemu. To, co vnímáme, není příčinnost, ale časová následnost, které ze zvyku přisuzujeme postavení příčiny a důsledku.

Hlubinná skepse jako charakteristický rys empirismu a její vyvrácení sporem

Novověká filosofie se potýká velice často s **hlubinnou skepsí**, tedy s postojem, že ke skutečné pravdě se nelze dobrat. (Můžeme také říci, že nelze poznat neempirickou realitu.) **Pravdu lze pouze aproximovat**, tedy přibližovat se jí, postupně ji zpřesňovat.

Jako jedním z důsledků tohoto přesvědčení je **postmoderní pluralismus** odmítající přijmout závazně kritérium rozlišování pravdy a omylu. **Jednoznačné postoje** jsou moderní společností odmítány jako **nekorektní**. Známe to z médií, z politických diskusí, ze společenského života atd. Hledání pravdy ve filosofii nemá mít své trvalé místo, je to zbytečné vynakládání sil, protože objektivní pravda stejně neexistuje, ale vždy je vázána (na určitou kulturu, světonázor, náboženství, ...). Nepřipomíná to něco z antiky?

Skeptik se ukrývá do postoje, ve kterém chce vyjádřit, že neví, co platí. Připouští možnost pravdy, ale také připouští nemožnost pravdy. Pokud přijme pouze jednu z možností, přestává být skeptikem a je tudíž nezajímavý, musí tedy setrvat v názoru, že obě varianty mohou nastat. Pro naši kritiku jeho postoje je vhodné použít skeptikův výrok, ve kterém odmítá možnost poznání pravdy. Skeptik musí přijmout do svého zřetele i výrok (soud): „**Žádný soud není pravdivý.**“

Podívejme se blíže, co vlastně skeptik dělá. On klade tomuto soudu **pravdivostní nárok** a to přináší **rozpor** mezi tímto nárokem a **obsahovým smyslem** této věty. Tento rozpor ale fakticky znamená, že tato věta se jako obecný výrok čili soud pouze jen tak jeví, protože ztrácí jednu z podstatných, kategorických vlastností soudu, a tou je **určitost**. Žádný pravdivý soud nemůže popřít svou pravdivost, pokud ji popírá, nemůže být pravdivým soudem.

Druhým krokem, který můžeme nyní učinit, je to, že pokud tento výrok není pravdivý, potom nutně musí platit jeho negace. Čili na základě logického čtverce lze za pravdivý soud označit výrok: „**Některý soud je pravdivý.**“

Rozpor je principem nepravdivosti, je dobré si tento poznatek podržet, i když můžeme být osočováni z netolerance, z nekorektnosti, z nepochopení dějinných souvislostí a z kdoví čeho dalšího.

Empirici, popírající jiné poznání než smyslové, se dostávají do rozporu se svými tvrzeními, protože nerušeně užívají hodnoty, které popírají, o kterých hlásají, že jsou nepoznatelné. Objektivitu pravdy – ačkoli důsledkem jejich postoje k poznání je názor, že pravda je podmíněna kulturně a dějinně, přesto v praktickém životě přijímají pravdu jako objektivní a tak s ní nadále pracují. Obecné pojmy vyjadřující myšlenky, neempiričnost, to jsou další věci, se kterými pracují a nevadí jim, že nemohly být poznány empiricky.

Racionalismus

Smyslové poznání bylo již v dobách antiky spojováno s pochybnostmi. Vzpomeňme na Platóna a jeho svět idejí a svět předmětů. Kdo je původcem oněch pochybností? Smysly samy? Jak víme o jejich nespolehlivosti? Proč dokážeme rozpoznat rozdíl mezi snem a realitou, mezi halucinacemi a skutečnými věcmi? Jak se tato potence dostala do našeho vědomí? Zde je možné ocitovat Leibnize, který k onomu Lockovu citátu „nic nebylo v rozumu, co dříve nebylo ve smyslech“, dodává: „*Ano, nic než rozum sám.*“

Samozřejmě, rozum srovnává, třídí, vybírá, ale jeho práce s pojmy, soudy a úsudky znamená více, nežli připouštějí empirici. Chápání, rozvíjení, odhalování nového, konstruování logických a matematických vztahů, to vše jsou operace, kdy vědění dosahuje naprosté jistoty a činí tak bez potřeby neustálé percepcce.

Toto předpokládá jakési společné principy myšlení, které jsou nezávislé na smyslové zkušenosti a jsou tedy vrozené. Takovéto principy jsou tedy nezkušenostní, nazýváme je **APRIORNÍMI**. Tento závěr, jakkoli se nám jeví jako pravdivý a přirozený, má z pozice filosofa jednu zásadní slabinu. Je nezdůvodnitelný ani logicky ani empiricky a má tedy povahu nebo podobu dogmatu.

René Descartés

Poté, co se setkává s radikální skepsí, si klade otázku, zda vůbec je možné najít kolem sebe něco jistého, **NEZPOCHYBNITELNÉHO**, odkud lze začít poznávat a mít jistotu pravdy. Aby dosáhl této jistoty, snaží se každé tvrzení zpochybnit, aby prověřil, zda neexistuje opačné tvrzení, které by mohlo platit.

Začíná tedy také pochybovat, nikoli proto, aby vše zrelativizoval, ale aby prokázal nebo našel to, co je nezpochybnitelné. Pochybování se mu stává metodou, jak dojít jistoty. Tato Descartova cesta se nazývá **METODICKOU SKEPSÍ**.

Metodická skepse, která se nesmí stát hlubinnou, radikální skepsí, musí být:

- KRITICKÁ
- OTEVŘENÁ NÁMITKÁM
- AUTOREFLEXÍVNÍ

Její důležitým praktickým znakem je **POSTUPNOST** kroků, kterými lze dojít k jistotě. Pro Descarta onou první jistotou pravdivého poznání je jistota jeho myšlení.

POCHYBUJI ? -----) Tedy MYSLÍM!

MYSLÍM, Tedy JSEM! COGITO, ERGO SUM!

To je pro Descarta nezpochybnitelná jistota, od které lze začít poznávat svět. Jsem cosi, co myslí, jsem „myslící věc“ – RES COGITANS.

O co se opírá Descartés, pokud přirovnává sebe sama k věci? Důvodem je mu jeho milovaná matematika a fyzika, především rozvíjející se mechanika. Fyzikové té doby viděli přírodu a vše živé v ní jako dokonalé mechanické stroje. Tedy i na lidské tělo bylo nahlíženo jako na dokonalý sice, ale přesto stroj.

Na rozdíl od myšlení, které nelze postihnout, které je nehmotné a nemá žádný rozsah a tedy nevyvolává žádný vjem, je tedy neempirické, tělo zaujímá v prostoru určitý měřitelný objem, je ROZSAŽNÉ, ROZPROSTRANĚNÉ. Descartés pro něj užívá termín RES EXTENSA, tedy věc rozprostraněná.

A tady se ukazuje problém, který Descartés řešil zvláštním způsobem. Myšlení jako neempirická entita a tělo jako empirická entita, jsou dvě podstaty, které nic nespojuje. To je typická charakteristika tzv. **DUALISMU**. Ale v tom případě, kdy myšlení, potažmo lidského ducha a tělo nic nespojuje, hrozí nebezpečí subjektivismu v poznání. Jakou má jistotu duchovní substance, že její poznání světa kolem ní je objektivní, pravdivé? Zde Descartés vidí v protikladu k lidské nejistotě a pochybnosti věčnou, jistou, člověkem nevytvořenou a nezměnitelnou povahu matematických vztahů s pravdivostí jim vlastní. Ty potom ukazují k vyššímu rozumu, k vyšší bytosti. Pro Descarta touto bytostí je Bůh jako sjednotitel dvou výše uvedených principů. Postulát Boží existence znamená překlenutí jinak nepřekonatelného dualismu, neboť Bůh ve své všemohoucnosti postihuje jak myšlení, tak rozprostraněnost. Tím i současně zaručuje i naší vlastní schopnost poznávat vnější svět, protože jako bytost dokonalá nemůže klamat.

Chybným a i nebezpečným se ukázalo Descartovo zredukování všeho živého (kromě člověka) na pouhý mechanismus a s tím instrumentalistický, pánovitý přístup k přírodě a k životu.

Baruch Spinoza

Pravda jako taková je důsledek přirozenosti myšlení, jako nutný výsledek přirozeného procesu rozumového poznání. Pravda se objevuje tehdy, je-li myšlení BEZROZPORNÉ. Racionalitu vnáší Spinoza i do kauzálního vztahu, kdy odmítá, že by příčina a účinek byly dvě různé věci – pak by totiž nemohlo být v účinku, co bylo v příčině – ale tak, že jednu je možno logicky odvodit z druhé.

V zákonu kauzální řady lze dojít k ABSOLUTNU, které již nemá příčinu, ale JE PŘÍČINOU SAMA SEBE. Je to substance, která musí být JEDNA (MONISMUS) jako jediný společný základ, který se ukazuje pod jakoukoli mnohostí a zahrnuje i Descartovu dualitu myšlení a rozprostraněnosti. Ve své věčnosti a nekonečnosti je rovna Bohu, univerzalitě i přírodě ve smyslu TVŮRCE. Někdy se proto chybně Spinozova filosofie nazývá materialistickým monismem (z důvodu ztotožňování Boha, lépe řečeno božského principu s principem přirozeným, s přírodou, s universem).

Je potřeba zmínit ještě jedno jméno v souvislosti s racionalismem, i když tento člověk v našem vstupu do filosofie by měl patřit spíše mezi ontology. Jméno tohoto člověka vám není neznámé, a pokud jste se s ním ještě v matematice nepotkali, nemůžete ho v oktávě minout v okamžiku, kdy začnete pracovat s limitami, derivacemi a integrály. Jde o **Gottfrieda Wilhelma Leibnize**. Jeho odmítnutí Descartovy rozprostraněnosti jakožto substance vyplývá z toho, že co je rozprostraněné, je i dělitelné, složené. Substanci je potřeba hledat v tom, co tvoří tuto rozmanitost. Nemohou to být hmotné atomy, protože hmotnost opět znamená rozprostraněnost. Jde o jsoucna nemateriální – Leibniz je nazývá *monádami*.

Nejvyšší monádou je božský princip, monáda, ze které tryskají všechny monády ostatní. Člověk je v tomto systému jen článkem v řadě a nemůže mít žádné privilegované postavení, jaké mu přisuzuje Descartes. Člověk jako jedinec i jako druh je podřízený řádu celku. Bůh jako nejvyšší monáda poskytuje „program“ harmonie ostatních monád a tím i harmonii světa jako takového.

Nyní ale vyvstává otázka problému zla. Kde se bere, když zde má existovat Bohem předjednaná harmonie? Leibniz říká: „Náš svět je nejlepším ze všech možných světů, jaký Bůh ve své vševědouce, všemohoucnosti a nejvyšší dobrotě mohl stvořit.“ Připustit možnost světa lepšího by znamenalo, že Bůh buďto o lepším nevěděl, nebo ho nedokázal stvořit nebo ho zvolit nechtěl, což by bylo neslučitelné s výše uvedenými božími atributy. Nekonečná dokonalost Boha se nemůže uplatnit ve světě, který je konečný. Nedokonalost a

konečnost představují tzv. metafyzické zlo (zlo jako absence, zde absence dobra, dokonalosti). Toto metafyzické zlo je poté zdrojem zla fyzického či mravního.

Slabiny empirismu a racionalismu – jednak závislost našeho poznání na smyslových údajích a jednak na předpokladu vrozené schopnosti našeho rozumu dostat se k správnému poznání bez potřeby smyslových informací – vyvstaly velice záhy a jako takové byly podrobeny kritice. Asi nejznámějším kritikem empirismu a racionalismu, který se touto problematikou soustavně zabýval a nabídl řešení, jak tyto rozpory nebo nedokonalosti v poznání překonat byl Imanuel Kant.

Immanuel Kant

Immanuel Kant se staví do role arbitra mezi empirismem a racionalismem. Chce zachránit poznání, a jde mu hlavně o vědecké poznání, před skepsí. Snaží se teoreticky zdůvodnit vědecké poznání.

Problém poznání klade Kant do zcela jiné roviny, alespoň tak to vidí on sám, a srovnává svůj obrat, který uskutečnil svým dílem **Kritika čistého rozumu**, s činem Koperníka, který se rozhodl, poté co se mu nedařilo vysvětlení pohybu nebeských těles, která měla obíhat kolem pozorovatele, že nechá obíhat pozorovatele a hvězdu – Slunce nechá v klidu. Kant nazývá svůj postoj k poznání **koperníkovským obratem**. Zavádí pro způsob lidského poznání i speciální termín, který používá ve svých dílech, a sice pojem **transcendentální reflexe**.

Co je tedy předmětem transcendentální reflexe? Vychází z předmětů naší zkušenosti, tedy z empirického. Přitom jí nejde o to, aby zkušenostní empirii vysvětlovala jinou zkušenostní empirii.

Transcendentální reflexe se ptá na **podmínky**, které musejí být splněny, abychom mohli poznávat empirické předměty naším myšlením, naším poznáním. Můžeme její otázku formulovat asi takto: ***Jaké je naše poznání, aby nám mohly být dány předměty?***

Kant chce v transcendentální reflexi ukázat, že poznávající subjekt má poznatky, které nepocházejí ze zkušenosti, jsou tedy apriorní, ale jsou podmínkami, které zkušenost a tím poznání empirických předmětů umožňují. Rozlišuje:

- a) **surovinu** ... hrubou látku smyslových dojmů, určitou masu počítkového materiálu,
- b) **apriorní poznatky**, které má člověk před vší zkušeností a které onu masu počitků formují – jsou tedy **apriorními formami**.

Výsledkem obou momentů je **empirický předmět** jako zformování počitků apriorními formami.

Zatím se zdá, že Kant neříká nic nového, pouze syntetizuje zkušenosti empirismu a racionalismu. Můžeme se nyní ptát, čím tedy překonal nedostatky obou dvou směrů poznání? Jeho další úvahy šly asi následujícím směrem:

Člověk poznává svět pomocí dvou typů soudů. Dovolím si připomenout, že jde o věty mající subjekt-predikátovou formu.

Jednak pomocí **analytických apriori soudů** – tedy soudů, ke kterým člověk **nepotřebuje** smyslovou zkušenost, jejich podstatou je **logický vztah** a které vznikají **analýzou subjektu**, takže predikát je již v subjektu obsažen. Příklady: ***Trojúhelník má tři úhly. Všechna tělesa jsou rozprostraněná. Oheň hoří.*** Jsou to soudy vysvětlovací, nepřinášejí nic nového o subjektu a stojí na zásadě sporu, to znamená, že je **nelze negovat**, protože negace by v sobě obsahovala spor. Jde o úzkou oblast vědění.

Dalšími soudy jsou soudy **syntetické**, to jsou soudy obsahující určitou **novou** informaci a tyto soudy zajímají Kanta. Jde o soudy **aposteriorní** – **zkušenostní**. Protože vycházejí ze zkušenosti, tedy mají empirický původ, jsou jako takové **nahodilé** a **jednotlivé**. Neposkytují jisté, nezvratné vědění. Příklady: ***Oheň spaluje dřevo. Oktáva miluje filosofii.***

Kantovi jde o to, aby bylo možné řešit, realizovat vědecké poznání s naprostou jistotou. K tomu člověku nepomůžou syntetické aposteriorní soudy. Pro jisté a nové poznání potřebuje člověk **syntetické apriorní soudy**; tedy takové, které dávají **bezespornou jistotu**. Kant tedy zkombinoval soudy tak, aby vyhovovaly požadavkům vědeckosti, tj. aby přinášely nové poznání ... to je ona **syntetičnost**, a aby byly nutné a obecné ... **apriorní**.

Můžeme si položit otázku, z čeho vychází Kant, o co se opírá, pokud zavádí syntetické apriorní soudy? Na počátku všeho poznání je moje „**Já**“, které zaujímá v procesu poznání stejnou pozici, jako má oko vůči zornému poli, tozn. že samo „**Já**“ je mimo onen proces poznání. Ze světa empirie do našeho poznání přichází předmět našeho poznávání jako **JEV – FENOMÉN** (řecky FAINOMENON). Všechno zkušenostní je fenoménem. Jinak svět kolem sebe nemůžeme poznat.

Ale všechno jevové, vše, co je fenoménem, umožňuje nebo lépe řečeno předpokládá, že za tím musí existovat ona věc, která fenomén v našem poznání vyvolává. Věc, která je předpokladem veškeré zkušenosti. Kant tuto věc nazývá „**VĚC O SOBĚ**“ – **NOUMENON** (= z řečtiny: rozumové jsoucno, tedy to, co je myšleno pouze rozumem). K této věci se nemůžeme nijak dostat než přes její jev, fenomén, ale náš rozum ji dokáže popsat díky svým apriorním formám, jejichž je nositelem.

Kantova transcendentální reflexe vyzdvihuje fakt, který je rozhodujícím pro moderní filosofii poznání. Tímto faktem je „subjekt“, „Já“ jako něco zásadně a radikálně odlišitelného od všeho empirického. Tak jako oko není součástí zorného pole, ale je jeho podmínkou a hranicí, tak „Já“ je hranicí světa. V empirickém světě se s ním nelze setkat. Problém tohoto přirovnání spočívá v tom, že oko samo sebe nevidí, ale rozum si sám sebe uvědomuje a může sám sebe poznat, což už Kant neprovrhuje! Od dob Kanta je většinou filosofů v procesu poznání subjekt rozhodujícím momentem poznání; má tak silnou pozici, že jakýkoliv pokus jít cestou realismu, cestou k objektu, je velice těžké. Subjektivita poznání se stává dogmatem moderní filosofie. Poznání dle Kanta konstituuje objekt a nikoli objekty řídí poznání. Hlavním důsledkem pohledu apriorismu je to, že objektivitu nepoznáváme samu v sobě, ale jak se nám přes apriorní formy jeví. Čili dovedeno do úplného závěru: Nejvyšší zákonodárství přírody musí spočívat v nás. Tedy člověk nehledá obecné zákony v přírodě skrze zkušenost, ale ve své rozvažovací schopnosti. Kantova filosofie zde vystavěla hradbu mezi myšlením a reálnými objekty.

Kant se staví kriticky k metafyzice, která dle něj přestala být vědou, protože pracuje „naprázdno“. Co tím Kant myslí? Nic jiného, než že apriorní formy musejí být vždy vztaženy k nějakému názoru, tedy k určité empirii, jinak pracují nesmyslně a vytvářejí chybné poznání. „Pracují naprázdno“. Jak se vyrovnat s tímto pohledem? Uvědomme si, že mezi apriorní formy lze řadit i obecné pojmy s neempirickým obsahem a těmto obecným pojům je nutné přiznat objektivní existenci bez potřeby empirického naplnění. Vezměme si a promysleme už samotné slovo „**pojmem**“

Pokud chceme pokročit dále v našich úvahách o noetice, tedy o teorii poznání, je namístě nyní udělat malou odbočku a zastavit se u jednoho jména, které ovlivnilo velice významně filosofii 19. století, ale také ovlivnilo výstavbu ideologické základny –ismů 19. a 20. století, především komunismu a nacismu. Toto jméno patří německému filosofovi a zní

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

Tohoto filosofa bychom měli mít spíše zařazeného mezi filosofy ontology, protože základem jeho filosofie jsou jeho úvahy o vývoji světa. Ale protože jeho filosofie je reakcí na Kantovo učení a je ovlivněna dobou, která byla velmi kritická k metafyzice a k určením, o nichž vypovídala, je záhodno se zmínit o Hegelovi na tomto místě. Na něm lze ukázat, jakým směrem šla filosofie jeho doby a její některá problematická místa.

S odmítnutím klasického, realistického pohledu na svět kolem nás, pesimismus či despekt, s jakým bylo pohlíženo na esenciální určení všech věcí (viz Tomáš Akvinský), přichází **zneurčitění** jsoucna. Je to důsledek empirismu (a subjektivismu), jehož optikou je hleděno na svět. Pokud chybí určitost věcí kolem nás, jejich identita (= esence), čím se mají tyto věci světa **lišit** od **nicoty**? Není v zásadě nic, čím by se proti nicotě vymezovaly. Hegel se ptá, co tedy zůstává, co je určité, co je esenciální, co je nositelem identity, pokud to není věc? Zbývá už pouze **změna**. Ta je všude a vždy esenciálně přítomná. Reálně přítomná. **Ona jediná má metafyzickou hodnotu.**

Změna jako dynamismus bytí, jako **syntéza téhož a netéhož**. Hegel vysvětluje vývoj světa a jeho dějiny jako změnu, kdy každý jev přechází s vnitřní nutností ve svůj protiklad a oba se pak sloučí v jednotě vyššího stupně. **Rozpor** mezi jevem a jeho protikladem již **není** podle Hegela **fatální**, ale nositelem nové vyšší skutečnosti. Sám Hegel označil tento krok vývoje jako **triádu** skládající se z **teze**, **antiteze** a **synteze**. (Užívají se i pojmy afirmace, negace a negace negace.) Synteze sama o sobě není cílem, ale **dalším počátkem**, tj. **novou tezí** směřující k dalšímu stupni vývoje. Vývoj podle triád se vyskytuje všude ve světě, ať se jedná o oblast hmotnou či o oblast ducha. Historie světa je proces, kdy události zapadají do určitého systému, mají tedy smysl a cíl a kdy každá změna přináší pokrok, čili svět se vyvíjí k lepšímu. V tomto vývoji světa se projevuje světový, absolutní duch, ke kterému vše spěje ve svém vývoji a kde hmotný svět je pouze odcizením – antitezí světového ducha.

Z výše uvedeného plyne, že Hegel jako zastánce reálně existující změny, která směřuje celý svět k absolutnímu duchu, je svým zaměřením řazen mezi **objektivní idealisty**. Svou filosofii nazývá **dialektikou**. Toto slovo si vypůjčuje u Sokrata a přikládá mu zcela jiný význam. Stojí také za povšimnutí, že jeho filosofie není až tak originální. Myšlení ubírající se obdobným způsobem lze vidět u Hérakleita, u sofistů, stoiků aj. V praktickém pohledu na svět kolem nás je opravdu možné často vnímat, že nová věc přichází jako důsledek rozporů či napětí v poznání, což může být přínosem Hegelovy filosofie, avšak zneurčitění, relativizace, kterou přináší **včetně zneurčitění podstaty člověka**, která se může dle Hegelovy filosofie během lidského života měnit, znamená **nebezpečí** pro **hodnotu lidského života** jako takového. Bohužel následující dějiny tuto obavu potvrdily. Jedním z prvních, koho Hegelova filosofie oslovila, byl Karel Marx ... A my dnes můžeme jen počítat miliony lidí, jejichž životy vyhasly jen proto, že se na člověka počalo dívat jako na moment vývoje.

Na závěr je dobré předložit nejzásadnější námitku vůči Hegelově filosofii; opět k tomu použijeme klasickou logiku. Shrneme-li Hegelův postoj do jednoho jediného soudu, výsledek bude asi takovýto:

Vše reálné a měnící se je rozpor. Ale v tomto případě je i lidské myšlení reálné a děje se. Pokud si dáme tyto soudy pěkně dohromady, tak, jak nám velí logika, a to už umíme, jaký bude výsledek:

Vše reálné a měnící se je rozpor.

Lidské myšlení je reálné a děje se.

Lidské myšlení je rozporné!

Jsme tedy schopni vůbec pravdivě poznávat svět? Co vy na to?

(Maturantům doporučuji, aby se seznámili s filosofií dalšího německého filosofa Friedricha Wilhelma Josepha Schellinga. Spolu s Hegelem je osobností pokantovské filosofie, kterou znají učebnice filosofie jako německou klasickou filosofii.)

Pozitivismus

Lidské poznání musí pracovat s fakty, která jsou „*pozitivně*“ dána. „*Pozitivní*“ zde znamená především „*skutečný*“, „*daný*“ (latinské „positus“ je odvozeno od slova „ponere“, což znamená *klást, položit*). To, co se nám přímo „klade“, jsou zkušenostní jevy.

Klasický pozitivismus nabyl velkého významu ve druhé polovině 19. století, jeho vliv formoval vývoj filosofie 20. století jako žádný jiný filosofický směr, i soudobá postmodernistická filosofie má kořeny v raném pozitivismu 19. století. Až nyní, na počátku 21. století, se opět začíná projevovat zájem o klasickou filosofii, o postupy prověřené staletími, o hledání odpovědí na otázky, které nezodpověděl empirismus, pozitivismus, iracionalismus, ideologie vycházející z těchto filosofických směrů, ani postmoderní filosofování.

Poukažme nejprve na **hlavní názory pozitivismu**:

Empirismus: Mnozí pozitivisté jsou radikální empiristé. Veškeré poznání dle nich lze odvodit ze smyslových počitků. Celá fyzická i psychická skutečnost se v podstatě skládá výlučně ze smyslových počitkových komplexů. Dokonce i formální logika má být vysvětlena empiristicky.

Materialismus: S empirismem souvisí tendence odmítat vše, co není smyslově materiální. Výroky o rozumu, duchu, Bohu atd. jsou vykládány důsledně empiristicky a materialisticky.

Scientismus: Hlásání bezvýhradné víry ve vědu. Vědou vůbec se rozumí jen empirická speciální věda, především exaktní přírodní věda. Filosofie je pouze služkou věd a jejím úkolem je syntetizovat výsledky sociálních věd, sama se nesmí o nic pokoušet.

Představitelem počátečního stádia pozitivismu je již nám známý zakladatel sociologie **August Comte**. Jeho nauka o **třech stádiích** vývoje společnosti je obecně známá. Vývoj lidstva procházel **stádiem teologickým**, poté **metafyzickým** a nyní, v poslední době (rozuměno v době Comtově) se dostává lidstvo do **stádia pozitivního**. Teprve v pozitivním stádiu překonalo lidstvo náboženské a metafyzické pověry a dosáhlo stupně vědeckosti. Toto vyjádření je charakteristické pro **antimetafyzický a protináboženský** postoj mnohých **pozitivistů** až do dnešních časů.

Zastavme se na chvíli u třetího ze znaků pozitivismu, totiž u **scientismu**. Už proto, že dnešní scientistický pohled na vědu je velmi rozšířený. Jak již bylo řečeno výše, je to teorie vědy, jejíž zásluhou se dnes reálná věda vnímá jako primárně empirická. Dle scientismu je **empirizace** primárním znakem vědy, dále je také je **kritériem vědeckého myšlení** a staví se jako **dělicí čára** mezi **vědeckou teorií** a **filosofickou spekulací**. Filosofie je vyloučena empirickým kritériem z vědeckého poznání.

Argument scientistů proti filosofii již dokážete sami z výše uvedeného sestrojít.

1. Každá reálná věda je empirická
2. Filosofie není empirická

Filosofie není reálnou vědou

Druhá premisa platí, filosofie skutečně není empirickou vědou, Otázka filosofa ale zní: „Je empirizace nutným predikátem reálné vědy?“

Je dnešní vývoj vědy dostatečným předpokladem pro to, aby se mohla precizně popsat teorie vědy?

Teorie vědy je nutně formální!! ===== > **Tedy vyvstává z filosofického vědění!** Teorie vědy se nemůže přizpůsobovat aktuálním stavům reálných věd; musí platit nutně a neustále. Scientisté odmítají filosofii jako vědu, ale opírají se o **neempirické** předpoklady teorie poznání a následně teorie vědy.

Zastavme se ještě na chvíli u 1. premisy výše uvedeného argumentu. *Každá reálná věda je empirická*. Toto zásadní tvrzení není scientistům na závadu z důvodu své neempiričnosti. Ovšem tato formální teze je produktem lidského myšlení a povaha myšlení není formální, myšlení nebylo konstruováno, **lidské myšlení je reálný objekt poznání**. Zde je zásadní **rozpor** mezi scientistickým tvrzením, že každá reálná věda je empirická a přiznáním, že teorie poznání je formální vědou, tedy konstruktem, která ovšem vychází z reálného objektu poznání, kterým je lidské myšlení.

Fenomenologie

Z mnoha směrů filosofie poznání zmiňme krátce jeden směr, který ovlivnil velké množství filosofů ve 20. století, a tímto směrem je **fenomenologie**. Tím, kdo ji vybudoval, je rakouský filosof, rodák z Prostějova, **Edmund Husserl**. **Odmítá empirismus** jako směr, který nevěnuje dostatečnou pozornost jevům, nebere je dostatečně vážně. Při analýze jevu, říká Husserl, se ukazuje nejen smyslové, ale to, co je mimosmyslové. Všimněme si, že zde stojí Husserl výrazně na platónských pozicích. Rozdíl, který vidí Husserl mezi smyslovým a mimosmyslovým, lze dobře vysvětlit na běžném příkladě životní praxe: Vidím na louce se pást dvě srny a tu k nim přichází třetí. To, že vidím tři srny, mi je dáno empiricky, ale fakt, že $2 + 1 = 3$, je mimosmyslová skutečnost, která nezávisí na tom, zda vidím se pást srny, jeleny, daňky či cosi jiného. $2 + 1 = 3$ nevnímáme, ale nazíráme, čili zaznamenáváme vnitřním zřením. Zde lze ukázat, že fenomény jsou dvouvrstevné skutečnosti. **První vrstva** je **empiricko-reálná** a tuto skutečnost poznáváme **vnímáním**, a **druhá vrstva** je vrstvou **esencí a esenciálních faktů**. Tato druhá vrstva je přístupna nesmyslovým poznáním – bezprostředním **zřením** esencí. Tyto esence jde nejlépe ukázat či zřít v logické a matematické oblasti, ale nejen tam. I v oblasti materiálních předmětů se lze dopátrat esenciální vrstvy. Vezměme si například červené jablko, červenou tužku, červený svetr či červánky na obloze. Červenost je nám dána smyslovým vnímáním, ale „červený“ je čirá esence společná všemu červenému.

Husserl se snažil ve svém způsobu poznání začít tak, že na začátku poznání nebude nic předpokládat, že nechá působit fenomény a vše podrobí pečlivé analýze. Své metodě nic nepředpokládat dal název **transcendentální epoché**. Zde však se lze pozastavit nad tím, zda nic nepředpokládat už neznámá vlastně vystavit první předpoklad, zda není noeticky nutné a žádoucí tento první předpoklad prověřit. Zdá se, že transcendentální epoché může mít v sobě určitou rozpornost, když se staví jako úplný začátek prostý všech předpokladů. Přesto nelze nevidět přínos fenomenologické metody ve filosofii a to v pečlivých analýzách jevů, které se staly zdrojem dalšího materiálu pro filosofování 20. století. Na závěr nutno připomenout jméno českého filosofa, fenomenologa Jana Patočky, který českou filosofii druhé poloviny 20. století proslavil především na poli filosofické etiky. Sám se stal slavným a známým svým nesmlouvavým postojem ke komunistické ideologii. Byl jedním z prvních mluvčích Charty 77 a zemřel na infarkt na jaře 1977 po mnohahodinových výsleších STB.

Co říci závěrem k noetice?

Lidské poznání se neustále vyvíjí, neustále jde kupředu. Rok od roku vidíme, jak lidský duch neustále objevuje nové a nové poznatky. Bohužel, vidíme i to, jak lidské poznání nejde ruku v ruce s dobrem, které by se mělo také zvětšovat. Zatím však dobro člověka za rozvojem poznání pouze klopýtá. Realismus v poznání, objektivita poznání jsou zatlačovány subjektivistickými tendencemi a z nich plynoucím relativismem především v oblasti mravní. Tyto problémy ještě nahlédneme, až se budeme seznamovat s filosofickou antropologií.

Filosofie vědy

Každá věda má svůj **předmět**, o který se zajímá. České slovo *předmět* je dobrým protějškem latinského slova *obiectum*. **Ob-iectum = to, co je vrženo, meteno před (před-mět)** jako věc, na kterou zaměřujeme svůj zájem.

Každá věda jako předmět svého zájmu rozlišuje **předmět materiální** – tj. souhrn všech nespecifikovaných objektů, kterými se ta která věda zabývá. Materiální objekty věd se mohou překrývat či dokonce splývat. Vezměme si příkladem, kolik lékařských věd má za svůj předmět tělo člověka. Dále každá věda sleduje svůj **předmět formální**, tozn. co přesně tu kterou vědu na materiálním předmětu zajímá, např. anatomii člověka zajímá výstavba tkání lidského těla, fyziologii zajímá funkce orgánů lidského těla. Dále ve formálním předmětu konkrétní vědy je předložena metoda, pomocí které věda svůj materiální předmět zájmu poznává.

Také filosofie vědy má svůj objekt zájmu. Je jím studium filosofických a logických základů rozličných věd včetně oblasti samotné vědy překračující směrem k etickým rozměrům jejich aplikací v běžném životě.

Otázky týkající se pravdivosti vědeckých teorií, otázky týkající se skutečné existence teoretických jsoacen, která jsou popisována vědeckými teoriemi, otázky zajímající se o to, zda vědecké teorie jsou objektivní či jsou-li pouhými sociálními konstrukty – to jsou všechno věci, které zajímají vědce exaktních věd, ale které spadají do kompetence filosofie.

Základní problém: realismus a antirealismus

Filosofické problémy nevznikají ve vakuu, ale jsou vyvolány dějinnými či ideovými souvislostmi. Jedním z nejdůležitějších problémů filosofie vědy je dlouhotrvající **spor mezi vědeckým realismem** a různými formami **antirealismu** (hlavně **instrumentalismu**). Vysvětleme si tento spor na historickém příkladě polemiky týkající se kopernikánského modelu vesmíru mezi Galileem Galilei a kardinálem Robertem Bellarminim. Přesuňme se do 16. století a sledujme výše uvedený problém.

Ptolemaiovský **geocentrický model** navzdory rozšiřujícímu se poznání astronomů a zdokonalujícím se matematickým postupům nedokáže vysvětlit nesoulad mezi teoretickými předpověďmi pohybu planet a jejich skutečnými pozorováními. S tím souvisejícím problémem je i stále se zvětšující nepřesnost juliánského kalendáře. Na scéně se objevuje Mikoláš Koperník, mající velmi dobré znalosti astronomie včetně astronomie řecké a uvědomuje si, že někteří antičtí filosofové uvažovali o možnosti pohybu Země po oběžné dráze. (Již v roce 270 př. Kr. navrhl heliocentrický model řecký filosof Aristarchos ze Samu!!) Koperník navrhuje **heliocentrický systém**. (1532). Je si však vědom, že pro svůj model pohybu planet kolem Slunce **nemá žádné dobré důkazy**, a proto své dílo nepublikuje, i když tento navrhnutý systém odstraňuje problémy systému geocentrického. (*Malá poznámka – všimněte si, prosím, že většina teorií vzniká intuitivně.*) Koperníkovo dílo prezentuje veřejnosti až v roce 1543 Andreas Osiander i se svou předmluvou k dílu. V ní prezentuje Koperníkův systém jako pouhý **matematický model**, jako **nástroj**, instrument, který má zachránit jevy, tedy uvést teorii do souladu s pozorovanými jevy bez ohledu na to, zda se planety skutečně pohybují kolem Slunce či nikoliv. Dle Osianderova vysvětlení **není nutné**, aby **hypotézy** byly **pravdivé** či **pravděpodobné**. Stačí pouze, aby poskytly výpočty **odpovídající pozorování**. Toto je **podstata antirealismu**, zde **instrumentalismu**.

Nejdůležitější otázka týkající se teorií obecně opravdu zní takto: **Jedná se o pravdivý popis reality nebo jde o užitečný vědecký nástroj, o matematický instrument?**

Zastáncem pravdivosti kopernikovského systému, tj. zastáncem přesvědčení, že tento model není pouze matematickým nástrojem, byl právě Galileo Galilei. Toto své přesvědčení obhajoval více než razantně, ačkoliv ve své době nebyl schopen podat přesvědčivý důkaz na podporu svého názoru. Z těchto důvodů se v únoru 1616 dostává do sporu s inkvizicí

katolické církve. Diskuse, která proběhla mezi ním a kardinálem Bellarminim, vyústila v Bellarminovo rozhodnutí. V něm Bellarmini nezakázal zastávat Galileimu Koperníkův heliocentrický model (vždyť sama církev již dávno před touto událostí dle Koperníkova díla reformovala za papeže Řehoře XIII. v roce 1582 kalendář – viz název gregoriánský kalendář), chtěl po něm pouze, aby Galilei zmínil svá tvrzení ohledně pravdivosti Koperníkova systému a chápal ho jako hypotézu, nikoliv absolutní pravdu popisující, co se v realitě skutečně děje.

Výše popsáný příběh je místem, ve kterém se rozehrává problém vědeckosti teorií, a tento příběh vrcholí ve 20. století, kdy na scénu vstupuje takřka náš současník, vědec par excellence sir Karl Raimund Popper. Než se však podíváme na to, jak on uchopil problém pravdivosti vědeckých teorií, musíme si říci něco málo o novém pojetí vědy v podání Galilea Galileiho a Isaaca Newtona.

Nové pojetí vědy: Galileo a Newton

Základy moderního zkoumání vědy jsou plně přítomny v koncepci vědeckého zkoumání Galilea Galileiho a dovršení procesu vědecké evoluce nalezneme v díle anglického fyzika a filosofa Isaaca Newtona.

Pojetí vědy dle Galileiho

Galilei byl zastáncem radikální **separace** mezi oblastí **přírodních věd a teologií**; vyžadoval absolutní autonomii pro vědu i pro víru. Říkal, že autonomie musí být oboustranná: **věda pochází z reality a z ní čerpá svou legitimitu, víra zase z Bible a ta nás nechce poučovat o tom, jak „jde nebe, ale jak se jde do nebe“**. Kromě toho věda musí být nezávislá na **dogmatismu autorit** i na **filosofických tradicích**.

Obraz vědy tak, jak jej popsal Galileo, můžeme shrnout do sedmi stručných bodů.

1. Věda smí vycházet pouze z **pozorování** provedených prostřednictvím našich **smyslů** a z nutných **důkazů**.
2. Věda se musí kromě své autority oprostít od jiných autorit. Galileo zde neodmítá tradici, např. tradici aristotelismu, ale brojí proti takové tradici, která se stává **dogmatem**.
3. Koncepce vědy dle Galilea je **realistická**, tozn. je **pravdivým popisem reality** a nikoli pouhým matematickým nástrojem; sám sebe vnímal spíš jako fyzika než jako matematika.
4. Pokud má být věda objektivním popisem reality, musí z oblasti svého zájmu **vyločit** všechny **subjektivní** (na vnímajícím a myslícím subjektu závislé) **aspekty reality**. Její **charakteristiky** musí být tedy **měřitelné** – kvantitativní. Ani hledání odpovědi např. na esence věcí nespadá do sféry objektivní vědy, ale do filosofie (a ta je, jak již víme, vědou také realistickou, ale spekulativní).
5. Nejobjektivnějším jazykem při vědeckém zkoumání je **jazyk matematiky**.
6. **Esenciálnost** poznání Galileo nepopírá, **matematika** a **geometrie** jsou dle něj příklady pravdivého a nekorigovatelného poznání; poznání, které má svou **identitu**, tj. nezměnitelnost, a v tomto bodě je i Galileo esencialistou.
7. Ve vědeckém poznání **nesmí** být žádné místo pro **člověka**, který by tam vnášel svoji **subjektivitu**.

Jak vidíme, Galileiho pojetí vědy se velmi blíží modernímu pojetí vědy. Jednu zásadní připomínku bychom si měli promyslet. Tak, jak je věda podávána od dob Galilea až do dnešních dnů, přináší s sebou izolaci určitých aspektů reality. Právě těch, které můžeme matematicky popsat. Od této izolace metodologické (odhlížíme od toho, co není měřitelné)

k izolaci ontologické a etické (jejíž pohled by se dal vyjádřit slovy, že neexistuje nic než to, co nám věda jako existenci předkládá, že svět je světem pouhých faktů a žádných hodnot) je to krůček k ideologickému zneužití vědy. A co byly například pokusy na lidech v nacistickém Německu jiného?

Pojetí vědy dle Newtona

Vrcholem vědecké revoluce na počátku novověku je dílo anglického myslitele Isaaca Newtona. Z jeho úvah vzešly **čtyři pravidla** vypovídající o tom, jaké obecné vlastnosti by měly mít **metody** použité ve vědecké práci.

1. Nesmíme připustit více příčin věcí nežli ty, které jsou dostatečné k vysvětlení jejich jevů.

Volně vysvětleno to znamená, že máme-li k vysvětlení určitého jevu dvě teorie, přednost má ta, která je jednodušší.

Toto pravidlo razil již na počátku 14. století anglický františkánský mnich William z Ockhamu (v latinizované podobě Vilém z Occamu). Dle něho se tomuto pravidlu říká **Occamova břitva**. I když nebyl prvním, kdo toto pravidlo zavedl či použil. Zcela vědomě ho používal již Aristotelés. Znal ho i Tomáš Akvinský, který při diskuzi problému Boží existence říká: ... *quo potest compleri per pauciora principia, non fit per plura.* (... co tedy může být dokončeno, vysvětleno skrze menší počet zásad, to se neděje prostřednictvím mnohých.)

Newton obhajuje použití tohoto pravidla tím, že příroda nic nečiní zbytečně, že příroda je jednoduchá a nehýří nadbytečnými příčinami. Prosím, nezaměňujeme jednoduchost se snadností. I Newtonova mechanika se stala velice náročnou vědeckou disciplínou, jak jste již také poznali v hodinách fyziky.

2. Pokud je to možné, musíme stejným jevům přiřazovat stejné příčiny.

Podmínkou ospravedlňující toto pravidlo je přesvědčení, že nezávisle na místě, kde se příslušný jev realizuje (pád jablka na zahradě v Kutné Hoře a pád jablka na zahradě na druhém konci světa), můžeme stejným jevům přisuzovat stejné příčiny, neboť příroda je všude stejná a řídí se stejnými zákony.

3. Vlastnosti věcí, které se objevují v rámci experimentu u všech pozorovaných věcí, musíme chápat jako obecné vlastnosti všech věcí.

Toto je pravidlo, pomocí kterého se můžeme dostat od pozorování a experimentů k objevu vědeckých zákonů. Newton říká: „Jestliže totiž pozorujeme, že všechna tělesa jsou přitahována Zemí, že všechny planety se přitahují navzájem, jestliže jsou moře přitahována měsícem a komety jsou přitahovány Sluncem, potom musíme připustit, že toto pravidlo platí všeobecně.“

Tomuto postupu se říká **indukce**. Indukce je postup, kdy z **množiny shodných jevů** pozorovaných v experimentu vystavujeme **obecně platný závěr**. Tedy **platné vědecké zákony**.

Newton říká, že indukce je **jedinou platnou** procedurou, skrze kterou je možno odvozovat platné zákony.

4. V experimentální vědě musejí být výroky (rozuměj zákony) odvozené prostřednictvím indukce z přírodních jevů považovány za přísně pravdivé až do doby, kdy se objeví jiné přírodní jevy, pomocí nichž mohou být zpřesněny.

Z těchto čtyř pravidel nám vyplývají dva zásadní ontologické předpoklady, které již byly naznačeny. Totiž, že **příroda je jednoduchá a uniformní**.

Na základě výše uvedených pravidel, a především pravidla posledního, již můžeme pochopit slavné Newtonovo tvrzení: „*Hypotheses non fingo.*“ Tedy: „*Hypotézy nevytvářím.*“ Když Newton pozoroval pád jablka, nevytvořil hypotézu o existenci gravitační síly, ale na základě experimentu odvodil příslušný zákon. Pokud by ale v pozadí vytvářené formulace nějaké

obecné zákonitosti nestála smyslová zkušenost (pozorování, experiment), potom z tohoto procesu nepovstávají vědecká tvrzení, ale hypotézy, tedy teorie. Newton definuje hypotézy doslova jako vše, co se neodvozuje z přírodních jevů. Příkladem jeho tvrzení je samotný gravitační zákon, který odvodil na základě svých pozorování. Ale na otázky - Co je příčinou gravitace? Odkud pochází? Jaká je její skrytá povaha, její esence? – Newton odpovídá: „*Hypotézy nevytvářím.*“

A otázka na závěr: Který empirik zpochybňuje obecnou platnost indukce? Především tehdy, měla – li by se indukce vztahovat k budoucím jevům?

Uvidíme, jak se s tímto problémem poměřil K. R. Popper ve 20. století, ale než tak učiníme, musíme se ještě podívat na tzv. novopozitivismus 20. století.

Logický pozitivismus

(novopozitivismus, logický empirismus)

Koncem 19. století a v první polovině 20. století se ve vědeckém světě objevuje řada myslitelů – matematiků, logiků i filosofů), kteří mají snahu vystavět nové, nezpochybnitelné základy exaktní vědy. Za všechny vědce jmenujme alespoň **Bertranda Russella**, **Ludwiga Wittgensteina** či skupiny označovanou jako Vídeňský kruh, jejichž nejvýznačnějším zástupcem byl **Rudolf Carnap**.

Základem vědeckosti má být **radikální empirismus**, **logická analýza** a **matematizace věd**. S tím souvisí i **odmítání** metafyziky a jejich možností při poznávání světa.

Důležitou částí vědeckého poznání má být **analýza jazyka**, protože pouze přesné vyjádření teorií formou výroků majících logickou stavbu a opírajících se o empirická fakta může být pravdivé.

Pokusme se shrnout, jakými **tezemi** se snažil řídit novopozitivismus, čili pokusme se podívat, jaká byla jeho **doktrína**:

1. **Empirické kritérium smyslu** – smysl mají jen takové výroky, které jsou verifikovatelné (= ověřitelné) prostřednictvím smyslové zkušenosti. Rozumět výroku znamená vědět, jak se věci mají v případě, že je pravdivý.
2. Z výše uvedeného vyplývá, že mají **smysl** pouze **výroky pozitivní** (rozuměj exaktní) **vědy**. Výroky metafyziky, etiky nebo třeba teologie jsou pouze pseudovýroky postrádající smysl (empirický!).
3. Matematika a logika jsou příkladem věd, které jsou tvořeny **tautologiemi** (tautologie je výrok, který je vždy za všech podmínek pravdivý, např.: Zítra bude pršet nebo pršet nebude.) a nemají tedy žádnou výpovědní hodnotu o světě kolem nás.
4. Jediný úkol, který zbývá filosofii, je analýza jazyka, hlavně a v první řadě jazyka vědeckého.
5. Základním vědeckým postupem je **indukce**, kdy na základě pravdivosti - **P** - jednotlivých výroků $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ odvodíme pravdivost univerzálního výroku **x**. Tento univerzální výrok se stává **teorií**. Vědecká teorie zůstane vždy teorií, protože nikdy nemůže být prokázána zcela; cestou indukce může být stále více a více zpřesňována a potvrzována (= **verifikována**).

Hlavním rysem logického pozitivismu je vnímání či přijímání vědy jako nositele mesianismu, tedy jediného nositele pravdy. Ovšem z výše uvedených tezí na nás hledí již první problémy: Jak se postavíme, jsme-li na pozicích novopozitivismu, k takovým vědám jako je historie, pedagogika, estetika a další???

Problematickým je již samotné empirické kritérium smyslu, protože stanovuje jako základní podmínku smysluplnosti výroku jeho empiričnost, ale samo o sobě jako tvrzení je **NEEMPIRICKÉ**. Ve své podstatě je to metafyzické tvrzení a tedy z pozice novopozitivismu je tvrzením nesmyslným a tedy rozporným v tom, co tvrdí.

Cílem novopozitivistů je vytvoření jednotné vědy zahrnující výsledky všech empirických věd, tyto výsledky jsou zpracovány pomocí tzv. formální logiky. Tím dojde k eliminaci metafyziky.

Kritický racionalismus (realismus) Karla Raimunda Poppera

Sir Karl Raimund Popper se zapsal nesmazatelně svým neotřelým přínosem do filosofie vědy i do politologie ve 20. století. Jako kritik totalitních systémů i jako člověk mající židovské předky neměl jednoduchý život. Ve druhé polovině 20. století působil ve Velké Británii a v roce 1965 byl za svou činnost povýšen do šlechtického stavu.

Popper se intenzivně stýkal s novopozitivisty Vídeňského kruhu, jejichž teorii **verifikace** ostře **kritizoval** a odmítl. Podle logického pozitivismu se vědecké hypotézy získávají **indukcí** neboli **zobecňováním**. Oproti tomu Popper ukázal, že každý pokus o empirické neboli zkušenostní zdůvodnění indukce končí **nekonečným regresem**. Pravdivost vědecké teorie podle něj nelze dokazovat, ale jen empiricky testovat. **Základem vědeckého poznání** tedy není **verifikace (potvrzení)**, ale **falsifikace (vyvrácení)**. Pouze ta teorie, kterou je možné podrobit falsifikaci, tedy vystavit ji možnosti vyvrácení, je vědecká a tím větší hodnotu má pro vědu. Netřeba trvat na tom, co teorii potvrzuje; spíše hledat to, co by ji mohlo vyvrátit. Konečná pravda neexistuje, existuje pouze přibližování se k pravdě neustálým vylučováním falsifikovaných teorií.

Proces indukce je **logicky nesprávný**; jak výše uvedeno, sebevětší počet jednotlivých jevů potvrzujících pozitivně danou teorii ji nemůže dokázat. Popper používá příkladu, který se stal velice známým. Budeme-li sledovat zbarvení labutí a budeme-li empiricky zjišťovat, že všechny labutě, které potkáme, jsou bílé, nemůžeme na základě indukce vyslovit tvrzení, že všechny labutě na světě jsou bílé. Můžeme dalšími pozorováními toto tvrzení zpřesňovat, ale jak již uvedeno, bude se jednat o **regres do nekonečna**. Logicky jde o **neplatný úsudek**.

Věda nepostupuje induktivně. Vědecké teorie vznikají velkou většinou **intuitivně**. Použijeme-li uvedený příklad s labutěmi, potom vědecky správný postup bude asi tento: Na začátku stojí obecné tvrzení, že všechny labutě jsou bílé. Stačí však najít jednu jedinou labuť, která bude černá a celá teorie o bílých labutích bude vyvrácena. **Falsifikace je logicky správný postup**. Na základě jediného případu lze dokázat nesprávnost konkrétní teorie a tuto nahradit jinou, novou, která bude tím lepší, čím více pokusů o falsifikaci přežije.

Kritériem vědeckosti teorií není a nemůže být rozporné empirické kritérium smyslu, ale skutečnost, že příslušné teorie jsou alespoň v principu falsifikovatelné.

Teorie, které nejsou falsifikovatelné, nejsou teoriemi, ale ideologiemi.

Karl Popper odmítá i slepý fanatismus vůči metafyzice, se kterým jí logičtí pozitivisté odmítají. Popper chápe **metafyziku jako prostředí**, ze kterého často **poqvstávají nové vědecké teorie**.

Přínos vědecké práce Poppera na poli teorie vědy je nepřehlédnutelný, ale pro, praktický život dnešní společnosti se jeví jako přínosnější Popperova práce na poli **politologie**. Své závěry formuloval v díle **Otevřená společnost a její nepřátelé**, ve které podal fundovaný rozbor totality.

Zveřejnění **Otevřené společnosti a jejích nepřátel** právě v roce 1945 bylo významným impulsem ve zpracování následků jednoho, právě poraženého totalitního systému tehdejší doby – fašismem, a v právě probíhajícím boji svobodného myšlení s dalším z nich – s komunismem. Popperovy znalosti a analýza uzavřených struktur tehdejší politiky ukazují na jejich účel – **totalitní moc za každou cenu**. Moc snažící se skrýt za tu či kterou ideologii – právě končící fašismus, a dále expandující komunismus. A Popper proti nim staví model **otevřené a pluralitní společnosti**, ze které teprve může vzejít skutečný pokrok. Zastával i nezbytnost **sociální zodpovědnosti** společnosti. Tato zodpovědnost ale nesmí vycházet ze snah o „co největší míru štěstí pro všechny“, ale z jeho vlastní formule, kterou nazývá „**minimalizace utrpení**“, tj. snaha o mírnění konkrétních projevů chyb systému čili o co „nejmenší míru nepotřebného utrpení pro všechny“. **Naopak veškeré snahy o řízenou**

nápravu společnosti podle něj nutně končí u omezení individuální lidské svobody, a tím může skončit tato společnost až u totalitárních kolektivistických snah zotročujících člověka.

Není od věci zmínit ještě jedno Popperovo dílo a tím je *Bída historicismu*, ve kterém kritizuje snahy ideologů **aplikovat pozitivismus na sociální problémy**. Hlavním cílem historicismu je dát **historickou předpověď**, jejímž **garantem** bude **pozitivní věda**. Historicismu nejde jen o trendy ve vývoji společnosti, ale jde hlavně o vládu, která se opírá o poznatky pozitivní vědy. A to je něco, k čemu se věda nesmí snížit. Tragický pokus o takovou syntézu předložil marxismus-leninismus v Sovětském Svazu, kde pozitivistické chápání vývoje společnosti stálo život desítky milionů lidí. Historicismus je veskrze teorií totalitářkou.

Vědecká pravda

Můžeme si položit otázku, zda je vědecká pravda trvalá; zda to, co je vědecky prokázané, má platnost neomezenou či časově ohraničenou. Podívejme se na to ze dvou hledisek.

Tím prvním hlediskem je hledisko běžného života. Zde přijímáme výsledky vědy pro jejich praktický dopad na náš každodenní život. V každé oblasti našeho života využíváme vědeckých poznatků v hojně míře (viz např. léky, léčebné postupy, potravinářství, průmysl, genové inženýrství, umění atd., atd.). Přijímáme podvědomě úspěchy věd jako trvalé a kontinuálně se rozvíjející.

Podívejme se na tutéž věc z pozice teorie vědy. Uvážíme-li závaznost vědeckých postupů a metod, můžeme si uvědomit, že vědecká práce je vlastně **modelováním**, které nám má přiblížit nějakým způsobem skutečnost. Jde o vytváření modelů, které nám mají pomoci lépe pochopit, co je to svět a jak funguje. Že jde o modelování, nejlépe vysvětlí z toho, že každá vědecká činnost je postavena na **předpokladech** čili **axiomech**, které se přijímají jako platné, aby se mohla vystavět určitá teorie a dojít k závěrům. De facto věda začíná vírou (!) v platnost axiomů, bez nichž by nebylo možné na vědě pracovat. Na základě tohoto postupu je vytvořen vzorový výzkum vedoucí k určitému výsledku. Tento výsledek je vzat jako **vzor – paradigma**, podle kterého se dějí další výzkumy.

Stane-li se, že se v rámci jednoho paradigmatu za určitých daných axiomů objeví jiný výsledek, potom se buďto do vědeckého bádání vloudila chyba anebo dochází k něčemu novému, k něčemu, co nutně vyvolá změnu paradigmatu a přichází **nová vědecká revoluce**. Potom vše minulé padá a vědecká práce v dané oblasti začíná znova v rámci nového paradigmatu. Je tedy možné prohlásit, že původní pravda přestává platit? To rozhodně nikoli, pouze se stává pravdou **relativní** (tedy vztaženou k něčemu). Pro příklad nemusíme chodit moc daleko, všimněme si, že klasická Newtonova fyzika je využívána stále ve světě malých rychlostí, kdežto Einsteinovu teorii relativity lze využít při zkoumání jevů, kde se rychlost blíží rychlosti světla.

Ve vědě nelze hledat absolutní pravdu.

Jiným problémem, dnes poměrně často diskutovaným, jsou vědecké teorie v rámci **kreacionismu**, či jak se poněkud zaobaleně říká v rámci **intelligentního designu**. Překážkou, kterou lze nazvat kardinální, je nemožnost ověření prvního axiomu. V Bohu věříme či nevěříme, ale v rámci korektního vědeckého bádání je Bůh jako axiom **neověřitelný**. To z hlediska vědy opět relativizuje platnost paradigmatu a celé takto postavené vědecké poznání pochopitelně znevažuje.

Co říci závěrem k filosofii vědy? Věda nemůže ze své pozice odpovědět na otázku po existenci absolutní pravdy ani na otázku, zda jsme vůbec absolutní pravdu schopni poznat. Pokud chceme hledat odpovědi na takto zásadní otázky, musíme je hledat pomocí dalších filosofických disciplín.

Filosofická antropologie

anthrōpos = člověk

Každá věda zabývající se člověkem se nazývá antropologií. Speciální vědy nabízejí široké spektrum pohledů, jimiž lze zkoumat člověka. Tak můžeme studovat antropologii biologickou, lékařskou, pedagogickou, sociální, kulturní aj. Jak již víme z ostatních filosofických disciplín, tyto **speciální antropologické vědy** mají jednu věc společnou: Za **určitých metodických předpokladů** studují **dílčí aspekty lidského bytí**. I kdybychom shrnuli všechny tyto rozličné aspekty dohromady, neukázalo by nám to člověka jako takového. Člověk je víc než souhrn poznatků všech speciálních věd člověkem se zabývajících. Jedinou vědou, která se snaží postihnout člověka **jako takového a v celku je filosofie**, protože ona jediná není speciální vědou a je zaměřená na celek.

Výzkum speciálních věd je velice důležitou součástí lidského poznání, pomáhá nejrozličnějšími způsoby člověku v jeho životě, ale ona roztržitost pohledu na předmět zkoumání – tedy na člověka bude vždy překážkou, aby dokázaly speciální vědy odpovědět na otázky: *Co je člověk? Jaký má smysl lidský život? Kde se vzal člověk? Co je evoluce člověka?* To vše jsou otázky metafyzické a na ně nemohou speciální vědy dát odpověď.

Pojďme se nyní podívat na člověka očima filosofie. Máme před sebou dvě cesty: můžeme se na člověka dívat očima klasické filosofie nebo se můžeme podívat očima –ismů devatenáctého a dvacátého století. Otevřme si základní otázky filosofické antropologie a zkoumejme přitom, která cesta lépe vystihuje odpověď na otázku, co je člověk.

Identita člověka

Co je identitou čili esencí člověka, co je nositelem lidství, co člověku dává jeho vlastní určitost?

V běžném životě svoji identitu vnímáme jako „**Já**“. **Já** tady je, i když během plynutí času procházím jako člověk změnami. Rostu, stávám se dospělým, krásným, stárnu, pomíjí moje krása, vzdělávám se, jsem vzdělaný, zkušený, moudrý, hloupnu, senilním. Neustále je tady moje **Já, nepodléhá změnám**. Toto je elementární předfilosofická zkušenost. Tato zkušenost, která pro klasickou filosofii je základním měřítkem při hledání odpovědi na otázku co je člověk, umožňuje ještě jednu základní věc a tou je možnost **existence lidských dějin**. Bez člověka, bez jeho identity, která se nemění časem, by nebyly možné lidské dějiny, protože v každém momentu existence by se jednalo o někoho nebo lépe řečeno o něco jiné, což by vylučovalo dějinnost. **Pouze to, co ve změnách přetrvává, umožňuje dějiny**.

Lidství charakterizuje to, co je neměnné, obecné a nutné. Co je takovým neměnným, obecným a nutným?

Aristoteles říká: **Zoon echon logon**. Živočich mající rozum (animal rationale). Živočišnost a rozumovost jsou pro člověka nutnými podmínkami, aby byl člověkem. Živočišnost a rozumovost jsou charakteristické pouze pro člověka, jsou to jeho **esenciální vlastnosti**.

Ještě jednu věc je třeba si uvědomit, **Já je subjektem** (=nositelem) výše uvedených esenciálních charakteristik, tedy animality a rozumovosti. Bez subjektu není identita možná a mizí. Jak se ještě o tom zmíníme později, zde je právě místo, kde se zásadním způsobem rozcházejí pohledy klasické filosofie a modernistických filosofických směrů na člověka. Tyto modernistické směry odmítají esencialitu jako základní předpoklad existence člověka i vnímání člověka jako subjektu lidství.

Substance

Tělo je **souhrnem akcidentů**, člověk je nějak vysoký, těžký, určité barvy pleti, určité instinktivní výbavy, jeho tělo má řadu fyziologických funkcí, je logicky myslící, s určitým vztahem k estetickému, používající jazyk k formulaci svých myšlenek atd. Uvažujeme-li tedy tělo jako souhrn akcidentů, potom se ptáme, **co je substancí?** Klasická filosofie označuje substancí pojmem **duše**.

Duše a duch

V tradici se tento pojem vykládá různě. Aristotelés rozumí tomuto pojmu jako **oživujícímu principu (vitální duše)**. Zde je potřeba si uvědomit **rozdíl mezi pojmy duše a duch**. Zatímco duše je oživujícím principem, **duch** se jeví z pohledu lidství jako **neempirická podmínka možnosti všeho empirického**. Bez ducha by člověk nebyl člověkem, ale pouze živočichem. **COGITO** je odrazem ducha, je to jeho **projev**. Někteří filosofové proto odlišují vitální **duši** a **ducha** jako **dvě ontologicky principiálně odlišné entity**.

Takto se k problému staví **Platón, Aristotelés, Augustín**, takto s těmito pojmy pracují **racionalisté**, v extrémní podobě třeba Descartés, racionalistický pohled přijal i **Kant**. Jaké problémy přináší vnímání duše a ducha jako dvou rozdílných principů? Především je **problém** v tu chvíli **myslet člověka jako jednotu** tam, kde existuje více ontologických substancí (viz problémy Descarta v jeho dualistickém pohledu), co mají společného, co je sjednocuje?

Možnou cestu nabízí **Tomáš Akvinský**, který hovoří o **identitě duše a ducha**. Duch jako **ontologicky dokonalejší** v sobě nese i dokonalost toho, co je proti němu méně dokonalé, tedy dokonalost vitální duše. **Duch** je tedy zároveň i vitální duší a tím i jediná substancí formální celého člověka **zahrnující** v sobě **ostatní formální dokonalosti** včetně dokonalosti animální a tělesné.

Podíváme-li se na oba póly lidské existence, **živočišnost** a **rozumnost** (animalita a duch), uvědomujeme si jejich nutnou **koexistenci**. Pohled **ontologický** vidí člověka jako **smyslovou** bytost, která vznikla jako součást přírody. **Transcendentální** pohled vidí člověka jakožto **COGITO** tvořící jeho **subjektivitu („Já“)**. Obě cesty zkoumající člověka jsou filosoficky nutné a doplňující se. Ukazují člověka jako „občana dvou světů“ (Kant). Dánský filosof Kierkegaard říká o člověku, že je „**existencí v paradoxu**“, protože je syntézou konečnosti a nekonečnosti, časnosti a věčnosti, nutnosti a svobody. V jednotě těchto dvou stránek je člověk osobou.

Tomáš Akvinský říká, že lidská transcendentalita je skutečná až tehdy, když existuje v tělesné podobě. Člověk je již biologicky něčím samostatným ve srovnání se zvířetem. Nemá zvířecí biologii s nějakou nadstavbou ducha, ale má **specificky lidskou biologii**, protože ono spojení tělesnosti a duchovnosti je **nerozlučné a reálné**.

Pokud se srovnává tělesné vybavení člověka a zvířat, vidíme na první pohled, že člověku se dostalo o mnoho méně než zvířatům. Ve srovnání s jejich tělesnou výbavou je opravdu člověk méněcennou bytostí. Na rozdíl od nich ale není tak specializován a přizpůsoben a to mu umožňuje, aby byl **otevřen světu**. Díky své duchovnosti má možnost se **specifikovat**, „dotvořit se, dodělat se“ dle své potřeby. A k tomu používá své tělo jako instrument, jako nástroj. Na rozdíl od zvířat člověk není pouze svým tělem, ale jako jediný živočich **má své tělo**. Uvědomuje si svou tělesnost, uchopuje ji z vnějšku a tím samým ji přesahuje.

Zde si můžeme všimnout ještě jedné věci a to je vztah člověka ke **světu jako k celku**. Zvíře si neuvědomuje sama sebe jako člověk: vnímá a pozoruje své okolí, vžívá se do něho a žije jako jeho součást. Nemá k svému životnímu prostředí odstup jako člověk, nevnímá ho předmětně, protože zvíře se nedokáže uvědoměle odlišit od toho druhého, čím samo není (Karl Löwith). Člověk si uvědomuje **svět jako celek**, každý z nás má nějaký svůj obraz světa jako celku. Kdyby člověk neexistoval, bylo by sice mnoho přírodních věcí, ale žádná bytost, která by je mohla vidět jako svět.

Člověk a dějiny

Dějiny má jen člověk. Augustin říká, že **bez vědomého subjektu** je pouze nějaké **nevědomé trvání**. Pouze člověk může svou myslí propojit to, co bylo, s tím, co bude, skrze to, co právě je. Proto věci samy o sobě mají určité trvání, ale nemají dějiny, jejich **dějinnost je jim dána člověkem**. Vezměme si například snubní prsteny. Dva mladí lidé si kupují zlaté prsteny. Mají se rádi. Navléknou si ony prsteny při svatbě. Přijdou děti, starosti i radosti. Děti dospějí, manželé zestárnou. Dočkají se vnuků a pravnuků a posléze slaví zlatou svatbu. Po jejich smrti dostanou jejich prsteny děti. Samy o sobě jsou ony prsteny při všem tom dění neustále stejné. Dva kroužky z kovu. Ve vztahu k lidem se však význam prstenů neustále měnil. Nejprve byly zbožím, poté byly znamením mladé lásky a zanedlouho znamením věrnosti. Poté byly i znamením společného života, společných osudů, byly společnou vzpomínkou na dlouhý život při oslavách zlaté svatby a posléze se staly památkou na mrtvé rodiče.

Dějiny vykládat dvojím způsobem.

1. Cyklické pojetí dějin

Tento pohled chápe dějiny jako opakující se děj, který lze popsat analogicky, jako se odehrávají děje v přírodě, ať je to koloběh hvězd nebo třeba životní proces živé bytosti. Tato koncepce dějin byla hojně rozšířená v antice, především u stoiků. V novověké filosofii dovedl tuto koncepci do krajnosti Friedrich Nietzsche. O tomto filosofovi se zmíníme podrobněji ještě později. Problém takto chápaného procesu dějin spočívá především v tom, že **koloběh**, tedy cosi očekávané, co jednou určitě přijde, **vyklučuje ze své podstaty prvek lidské svobody**, svobodného lidského rozhodování.

2. Lineární pojetí dějin

Dějiny z tohoto pohledu jsou vnímané jako **proces pokroku** a dalšího rozvíjení člověka. Většina teorií vnímajících dějiny tímto způsobem bývá v posledku ovlivněna židovsko-křesťanskou teologií. Z pohledu těchto náboženství jsou dějiny dějinami spásy, kdy Bůh směřuje lidské dějiny k cíli, jímž je v těchto náboženstvích nové nebe a nová země, ráj, věčný život atd. Podobně vnímá dějiny i tak sekularizovaná ideologie jako je marxismus, který samozřejmě pomíjí náboženský charakter dějin spásy, ale ve své utopistické vizi beztrždní komunistické společnosti vlastně slibuje „ráj na zemi“.

Téma člověk, tak jak ho vidí filosofické směry 19. a 20. století

Kde hledat základ pro všechny rozdílné pohledy novověkých filosofii oproti klasické filosofii?

Musíme se vrátit až ke **Kantovi** a k jeho **odmítnutí metafyziky**. Kant odmítá metafyzické postuláty jako vyprázdněné, jako pojmy bez žádného reálného obsahu.

Znamená to však, že lidská identita je prázdný pojem? V tom případě se můžeme ptát, kdy člověk svou identitu získává? **Je identita něčím, co přijde během života? Po narození nebo při určitém stupni používání rozumu?** Uvidíme později, že takto někteří filosofové či některé filosofické směry uvažují. Na každý pád, pokud můžeme tvrdit, že lidská identita se zjevuje postupně, poté nemůžeme mít problém s tvrzením, že jsou období v životě člověka, kdy je **více člověkem**, a jsou období, kdy je **člověkem méně**.

Není však toto nahrávání takovým jevům, jako je rasismus, otrokářství, označování některých národů za méněcenné, apod.?

Dalším filosofem, jehož filosofie vede ke zpochybňování lidské podstaty, je **Hegel**. Jeho **filosofie neustálé změny**, kdy teze se střídá s antitezí, aby vyústila do syntezy, která je novou tezí, **tuto změnu absolutizuje**, vše je pouhým **momentem** vývoje. Opět chybí-li ona

esenciální určitost, ona neměnná skutečnost, která vyjadřuje substanciální podstatu každého tvora a každé věci, co zbývá koneckonců? Soubor **nahodilých** (akcidentálních) **jevů**, které se objevují, aby vzápětí pominuly. A tyto **nahodilosti mají konstituovat člověka**? Je tedy i člověk pouhým akcidentem projevů světového ducha, jak to chápe Hegel?

Nahodilost přináší různorodost pohledů, což je základ pro **relativismus** a jeho chápání světa. Pokud je **člověk** chápán **jako závislý** – závislé bytí, potom je ohroženo jeho **svobodné rozhodování**. Kam až tento pohled na člověka může dojít, tu zkušenost už máme. Hegelova filosofie se stala východiskem pro Marxe a jeho učení. Marx byl Hegelův žák, navštěvoval jeho přednášky. A marxistická ideologie, jak ji známe z 20. století, si opravdu se svobodou člověka hlavu nelámala. Pokud svoboda **není** vázána na určitý subjekt, který má trvání, je hodnotou nutně pomíjivou. **Je-li individuální život jednotlivce chápán jako součást společenského života jako jeho akcidentální pohled, potom je ohrožena nezávislost individua.**

Hlásat svobodu a popírat substanci (člověka) je rozpor, který se již lidstvu vymstil.

Ještě zde máme třetí filosofický směr, který problematizuje pohled na člověka. Je jím **empirismus**. Ze své podstaty je empirismus směrem, který nutně inklinuje k **materialismu**. A materialismus vede k **imanentnímu pohledu na svět a na člověka**. Je nositelem **hédonistických tendencí**, ne nadarmo je dnes směrem prosazujícím se v západní společnosti. Za další: Materialismus **koliduje s pojmem svobody rozhodování** člověka i z jiného hlediska. Je-li lidský duch pouhým odrazem hmoty, jejím produktem, tak jak to materialismus vnímá, potom je lidské myšlení vázáno na chemické procesy v mozku a je těmito procesy **determinováno**. Zde je potom ale **svoboda v lidském rozhodování pouze zdánlivá**.

Pojďme se nyní na některé filosofické směry 19. a 20. století, které mají ve svém zorném poli člověka jako takového, podívat.

Utilitarismus

Tento filosofický směr spíše patří svým zaměřením ke směrům propagujícím určitou etiku (utilitas = prospěšnost, užitečnost), ale v posledku se vlastně týká jedině člověka a jeho života, proto je dobré ho zmínit. Jeho zakladatelem je **Jeremy Bentham**. Z jakých pozic utilitarismus vychází? Člověk od své přirozenosti je podřízen dvěma pánům – bolesti a slasti. Veškeré aktivity jeho života musí být posuzovány podle toho, zda zvětšují slast a minimalizují bolest, nebo působí opačně. Heslem utilitarismu je: „Co největší blaho pro co nejvíce lidí.“ Není třeba se zaměřovat na hledání jakýchsi apriorních principů nebo podstat, ale je potřeba zaměřit se na fakta. Člověk ve své podstatě je sobec a základem etiky je egoismus. Utilitarismus chápe egoismus jako pozitivní motiv, kdy blaho a užitek jednotlivce (např. bohatství) přináší blaho a užitek celku (také bohatství). Utilitarismus byl základem primitivního kapitalismu 19. století. Opravdu blaho jednotlivce vedlo k celkovému blahu společnosti? Proč tedy se poté objevuje marxismus či další směry, které zmíníme? Jen pro doplnění lze jmenovat dalšího stoupence utilitarismu a tím byl **John Stuart Mill**.

Připomeňme velice krátce **evolucionismus**, filosofický směr založený americkým liberálem, sociologem **Herbertem Spencerem**, který se nechal inspirovat evoluční teorií Charlese Darwina. Spencer vnímá evoluci nikoliv jako empirickou teorii, ale jako univerzální princip, kterým lze vysvětlit všechny jevy, nikoli pouze jevy přírodní. Pominul fakt, stejně jako řada dalších filosofů, že vysvětlovat neempirické empirickým nutně dříve či později vyvolá rozpory, které ten který směr diskvalifikují.

Iracionalismus (voluntarismus)

Směr odmítající lidskou racionalitu jako cosi, co je pomíjející, proměnlivé, co je přerušované.

Prvním člověkem, který se především zabýval otázkou, co přetrvává, co je stálé, i když člověk je ve stavu hlubokého spánku či bezvědomí, co umožňuje, aby se projevy vědomí

a myšlení znovu a znovu obnovovaly, tedy tímto člověkem byl **Arthur Schopenhauer** (1788 – 1860). Shlédl se v indickém myšlení, v indické filosofii; evropské myšlení dle něj je vyčpělé. Dle Schopenhauera hluboko v člověku existuje pud sebezáchovy, pud touhy po životě, **vůle k životu, vůle k bytí**. A to je základem či **podstatou lidského já**. (Srovnejte s oním aristotelským zoon echon logon!) **Intelekt a poznání je pouhým produktem vůle**.

Vůle není jen vlastností člověka či vlastností živých organismů, je to **projev veškerého bytí**, celého světa. **Svět je projevem vůle**, slepé, nevědomé; svět není projevem rozumu. Všude je vůle k životu, k bytí, nikoli proto že by to bylo dobré, ale pro existenci samu. Bytí je nenasycený pud, který končí smrtí.

Veškerá radost ze života, slast či rozkoš, to je jen chvilkové uspokojení, dychtění, kterým člověk chce utvrdit svou existenci.

Východiskem, jak umrtvit či potlačit vůli, je chovat se k životu nezúčastněně jako divák, utlumit vůli askesí nebo realizovat se v umění. To dokáže ale jen výjimečný jedinec, génius.

Největším a nejznámějším představitelem voluntarismu je bezesporu německý filosof **Friedrich Wilhelm Nietzsche**.

Vědecké, **racionální poznání**, pojmy, slovní formulace zákonů, metafyzické ideje – to vše jsou dle Nietzscheho rozumové **fikce** ubíjející bohatou a různorodou skutečnost. **Rozum je nástroj slabochů**, protože dává deformovaný obraz skutečnosti.

Tomuto rozumu je **nadřazena vůle**, a to **vůle k moci**, která je nejvyšší pozitivní charakteristikou lidského života. Vůle k moci může jediná určovat, co je dobré, dokonce co je nutné, aby bylo osobního dobra dosaženo. Tou nejvyšší charakteristikou nemůže být lidské poznání a láska k bližnímu, tak jak to hlásá západní filosofie, s touto ideou došla celá Evropa do srabu. Křesťanská morálka se svými falešnými ctnostmi je morálkou otrockou, morálkou zbabělce. Křesťanský Bůh – to je pojem, který si vymysleli slabí a skomírající na svou obranu.

Proti této otrocké morálce stojící v cestě všemu silnému a zdravému je nutno přijmout panskou, aristokratickou (tedy nejlepší) morálku; morálku silných, morálku příkazující boj. Morálku, pro kterou je dav pouze prostředkem k dosažení svého cíle. Jen onen silný má právo žít a vládnout.

Kdo je oním silným? **NADČLOVĚK**, který se znova a znova vrací skrze dějiny, aby vládl a zabránil tak úpadku, zabránil tak návratu ke zvířeti.

„Bůh je mrtev.“ „Hlásám vám nadčlověka. Člověk je cosi, co má být překonáno.“ „Nadčlověk je smysl země. Vaše vůle necht' dí: nadčlověk budiž smysl země.“

Filosofie života

Lebensphilosophie **Wilhelma Diltheye**

Tento směr je obdobný výše uvedeným v tom, že stejně jako tyto je filosofií antiintelektualistickou. **Život** člověka je chápán jako **prožívání**, tedy proces, který **nelze** postihnout **racionálně**.

Prožitek není totéž co znalost prožitého. Věci kolem nás poznáváme pouze zprostředkovaně jako jejich jevy, to je ona znalost, ale **prožitek je vnitřní stav duše**, který je **bezprostřední**. Proto hodnota prožitků je vyšší než hodnota poznávaného. Kromě toho vcítěním, reprodukcí prožitku, můžeme poznat i zážitky jiných lidí.

Z výše uvedeného jistě už dokážete sami odvodit, kde je rozpor, kde je místo, kdy klasická filosofie vidí věci jinak. Stačí vyjít z definice, co je člověk, co je jeho přirozeností.

Pragmatismus

Pragma (ř.) = jednání, čin, předmět, skutek, fakt, ...

Směr rozšířený především v USA v druhé polovině 19. století, odkud se postupně šířil v první polovině 20. století do Evropy. To, že vznikl právě v USA, má svou souvislost s věcností, s praktičností amerického způsobu života, s názorem, že každá myšlenka má praktické důsledky (**Charles Sanders Peirce**).

Pragmatismu jsou lhostejné otázky teorie poznání, je mu lhostejné, co je podstatou bytí, odklání se od principů a důraz klade na věci cílové, na následky, na fakta. Důležitý je cíl a už tolik nezáleží na prostředcích. Na radikálním empirismu filosofie pragmatismu nejvíce stavěl další Američan **William James**.

Pravdivé je tedy to, co vede k cíli, co je užitečné, co se osvědčilo. V tomto bodě je možné snadno objevit **rozpornost vůči koherenční teorii pravdy** (logická bezrozpornost uvnitř systému) i **korespondenční teorii pravdy** (shoda myšlenek se skutečností). Pragmatismus obecné pravdy odmítá jako neexistující, protože to, co může být pro jednoho člověka dobré a užitečné, může druhému člověku škodit. Každé poznání může být překonáno novým poznáním, které bude člověku prospěšnější. Rozpornost pragmatismu, jak plyne z výše uvedeného, plyne z přítomnosti **noetické skepse** a z nutně přítomného **relativismu**. Proč relativismus?

Kritériem pravdivosti je prospěšnost pro subjekt, rozum zde není proto, aby poznával objektivně, ale aby konstruoval nejefektivnější, nejrychlejší cestu k cíli. Moje vlastní vidění zkušenosti je jen jedno z mnohých a nemůže si klást nárok na vyšší platnost či objektivnost. **Vnímání pozice subjekt – objekt je čistě funkcionalistické, nikoli ontologické.**

Ze všech výše uvedených skutečností vyplývají vysoké mravní nároky na lidi, kteří se inspirojí filosofií pragmatismu, protože je velice úzká hranice, kdy na jedné straně jednáme altruisticky a na druhé straně již naše jednání může být označeno za jednání vedoucí k osobnímu prospěchu a užitečnost idejí pragmatismu nahrává jejich lehkému zneužití.

Nejznámějším zastáncem pragmatismu u nás byl spisovatel **Karel Čapek**. Jeho eseje jsou plné pragmatických postojů. Stačí nahlédnout do eseje, Proč **nejsem komunistou**, kterou jasnozřivě napsal již v roce 1924.

Existencialismus

Motto tohoto filosofického směru by možná mohlo znít: „**Proč existujeme?**“ Podíváme-li se na filosofy, kteří se snaží hledat odpovědi na existenciální otázky spojené se životem člověka, zjistíme, že to je velice pestrá skupina lidí různých zaměření, různých svetonázorů. Lidé žijící téměř před dvěma sty lety i lidé, kteří jsou našimi současníky, věřící i ateisté. To, co je spojuje, je otázka smysluplnosti lidského života, jeho naplnění, jeho prožití a nikoli pouze přežití.

Jako filosofický směr je **existencialismus** už ze své podstaty velice **subjektivistickým** směrem, zahrnuje různé pohledy na člověka, často se dostává **se svými tezemi do rozporu s principy klasické filosofie**, co však mu nelze upřít, to je **opravdovost** v postojích a **vážnost** v hledání odpovědi na předložené otázky. Existencialisty nespojuje žádná filosofická škola, ale podobnost otázek, jimiž se zabývají. Vždyť latinské sloveso **existere** lze přeložit slovy **vycházet, vynořovat se, vystupovat, stát proti, postavit se proti**. Už z toho je zřejmé, že existencialisté se snaží vystupovat proti „zajetým“ způsobům v životě společnosti, hledat to, co je pro člověka dobré, nebýt součástí přizpůsobivého davu. Jakoby šlo až o revoltu proti ideálům evropského osvícenství zdůrazňujícího systematickosti (viz Hegel).

Zastavme se u několika jmen, která jsou již dnes spojována s existencialismem. První z nich je Dán **Sören Kierkegaard** (1813 – 1855), jehož filosofie je **vzpourou proti kantovskému a hegelovskému prosazování a hledání obecného a objektivního** jako jediného platného principu **i pro všechno, co je jednotlivé a subjektivní**. Člověk není pouze občan, živočich apod., tedy nemůže být vnímán pouze jako předmět spekulace bez zřetele na jeho vnitřní prožívání, zatímco subjektivně je nahlížen jako bytost mající zájem na svém vlastním bytí. Lidské **zážitky** jsou **prvotní a myšlení** přichází až jako **rozumová reflexe** zážitků ve **druhém** sledu. Poznání přichází později a jako takové je již oproti zážitku zkeslené, nemohou proto platit žádné obecné pravdy, žádná obecná pravidla, ale vždy jen konkrétní řešení v určité okamžité situaci. Člověk je vždy stavěn před nějaké buď – nebo, je nucen rozhodnout se tváří v tvář nové neznámé skutečnosti. Toto rozhodování působí člověku problémy, které Kierkegaard nazývá existenciálními. Kierkegaard hledá odpověď i na to, co

může člověku v řešení těchto existenciálních problémů pomoci. Popisuje **tři způsoby lidské existence** – **estetický**, soustředěný na „bezprostřední“ zážitek štěstí, **etický** – kde na rozdíl od hegelovského pojetí hlásajícího, že individuální mravní existence je součástí obecné společenské mravnosti, Kierkegaard prohlašuje, že je nutno z davu vystoupit. Jako třetí způsob lidské existence je **náboženský**, který je nejvyšším způsobem života zahrnujícím v sobě víru. Víra je něčím **vroucím, niterným a nesdělitelným**. Proto Kierkegaard příkře odmítá světskost a **pokrytectví institucionalizovaného náboženství**; má velké výhrady k dánské církvi. Poznání Boha není totéž jako poznání předmětů ve světě, aby člověk poznal Boha, musí se „skokem víry“ dostat mimo racionálně. (viz např. příběh o Abrahamovi a Izákovi Teologické odložení etického, přirozené mravní zákony jdou stranou, neboť je zde vyšší volání víry, volání Boha).

Podívejme se na dílo dalšího filosofa – existencialisty, který se výrazně zapsal mezi poválečné německé filosofy. **Karl Jaspers** je nejvýznačnějším představitelem poválečného německého křesťansky zaměřeného existencialismu. V kontextu německé filozofie je dokonce **prvním křesťanským a současně existencialisticky orientovaným myslitelem**. Bývá také jmenován jako jeden z čelných představitelů teistické skupiny filozofů existence. Jaspers studoval práva, ale po třech semestrech přešel na medicínu a specializoval se na psychiatrii. Ovšem ani u medicíny Jaspers nezůstal dlouho. Po několika málo letech přechází z lékařského světa do světa filozofie, přes vnější překážky se habilituje na filozofické fakultě. Pozdější jmenování řádným profesorem znamená definitivní volbu filozofie jako duchovního zaměření a životního povolání.

V roce 1933 byl pro své jasné a odmítavé postoje nacismu z politických důvodů vyloučen z účasti na správě univerzity a roku 1937 zbaven profesury vůbec, od roku 1938 nesměl publikovat. Nepřestal ovšem pracovat a ihned po porážce Německa vydává roku 1946 své nejznámější dílo *Otázka viny*.

Jaký je jeho filosofický postoj k člověku a k jeho bytí na tomto světě? **Positivní vědy** dle K. Jaspers redukuje veškeré bytí na objektové bytí, tedy takové, které lze pozorovat zvenčí. Ovšem jak mohu na jejich základě pochopit sám sebe, jen já sám se vidím zevnitř, znám své nitro, zde mi nemohou vědy pomoci mě skutečně poznat. Uvědomit si své bytí v plnosti a uskutečnit ho – to je úkol, který musím vykonat, abych nežil jen **bytí-zde** (*Dasein*), ale **bytí-sebou** (= **existence**). Jako **bytí-zde** jsem **determinován** (bez vlastního vlivu) – časově, místně, materiálně, kulturně, ale při tom všem mohu **rozhodovat o všem**, čím jsem a budu. **Bytí-sebou = existence** obsahuje nutně prvek svobody, **možnost volby**. Podnětem k tomuto rozhodování pro mě jsou mezní životní situace – **smrt, boj, utrpení, vina - existenciální** je to, co v těchto životních situacích zůstává podstatným, **bytím-zde** je to, co se stává nahodilým.

Ve svém díle *Otázka viny* (podtitul *Příspěvek k německé otázce*) reflektuje Jaspers situaci po 2. světové válce a zabývá se vinou německého národa. Autor na prvních stranách hned po úvodu rozlišuje čtyři pojmy viny a zároveň jejich důsledky a také instance, které můžou tato provinění soudit. Jsou to – **kriminální vina**, jejíž instancí je soud a důsledkem je trest, **politická vina**, ze které je nutné se zodpovídat instanci, což je moc a vůle vítěze a hrozí za ni ztráta politické moci, **morální vina**, jako její důsledek Jaspers uvádí pokání a obrodu, protože instancí je naše vlastní svědomí, a poslední je **vina metafyzická**, jejíž instancí je pouze a jedině Bůh a z které vyplývá proměna vědomí vlastního já právě před Bohem. Toto rozlišení čtyř pojmů viny objasňuje smysl výčitek. Tak například politická vina sice znamená odpovědnost všech občanů státu za důsledky jednání státu, ne však kriminální a morální vinu každého jednotlivého občana, pokud jde o zločiny spáchané jménem státu.... Rozlišování mezi různými pojmy viny nás má uchránit plochého tlachání o vině, které klade bez rozdílu všechno na jedinou rovinu a posuzuje to v hrubém záběru jako špatný soudce.

Válka byla rozpoutána hitlerovským Německem. Německo má vinu na válce, protože to byl jeho režim, který válku začal, zatímco druzí válku nechtěli. Nyní zde vyvstává otázka odpovědnosti prostých lidí za politický režim a za jeho činy, jejich vina je tedy **politická**. Také je jejich vina, že tento režim podporovali a pomáhali jej vytvářet – v tom spočívá **morální**

vina. Tito lidé také nečinně přihlíželi, když se páchaly zločiny – zde se naznačuje *metafyzická* vina.

Dalším význačným existencialistou je bezesporu **Jean Paul Sartre**, Francouz, jehož existencialismus vzniká **jako odpověď** na prožité hrůzy II. svět. války, z krize a politických otřesů konce 40. let, kdy lidé hledali cestu z marasmu morálního, duševního i materiálního. Po válce se jeho politické postoje přibližovaly komunistické straně, jejím členem se však nikdy nestal. Jeho vztah ke KS poněkud ochladl v roce 1956 po sovětské intervenci v Maďarsku. Před sovětským komunismem vždy upřednostňoval spíše různé alternativní verze komunismu, např. Titův v Jugoslávii, Castrův na Kubě a Maoův v Číně. Od šedesátých let kritizuje komunismus zleva a začíná vyznávat anarchistické a jiné ultralevicové proudy.

Jeho existencialistická filosofie, opírající se o historický materialismus, se zabývá hledáním odpovědi na to, co je v životě člověka **autentické**, zda je možné život prožít **autenticky** či v **sebeklamu**, v nějaké **špatné víře**, především v **nedostatek svobody**. Odmítá, že by člověk měl dánou předem nějakou strukturu své bytosti, nějakou podstatu čili esenci, člověk je **vržen** vpřed, tedy do života, je otevřen budoucnosti a je „odsouzen“ utvářet svými činy sebe sama, žije v nejistotě, ale je sám za sebe zodpovědný za to, čím je.

Člověk tedy nejprve **existuje**, „vrhá“ se do světa a teprve pak se vymezuje, definuje. Tímto definováním vytváří svou podstatu. **Esence tedy přichází až po existenci**. Toto je místo, kde se J. P. Sartre zásadně rozchází s klasickou filosofií. U věcí je tomu naopak. Chci-li si ušít halenku či chci-li si postavit dům, mám nejprve představu o té které věci, tedy mám představu o její podstatě, a teprve potom tuto věc realizuji, přivádím ji do stavu existence. Za postojem klasické filosofie vidí vliv víry v Boha, který tvoří člověka dle své vůle, kde tedy esence předchází existenci a nebere v potaz hlavní zásadu filosofického tázání „nic než rozum“. Lidé musí převzít úlohu Boha ve světě bez Boha. Jejich svoboda volby musí být spjatá s absolutní odpovědností. Problém člověka je, že toho není schopen.

Jak již bylo řečeno, existencialisté jsou velmi různorodou skupinou filosofů, které spojují otázky po smyslu a naplnění lidského života. Z dalších jmen by bylo možné uvést francouzského filosofa **Gabriela Marcela**. V jedné ze svých nejznámějších knih, **Být a mít**, rozebírá rozdíl mezi tím, čím jsme a co máme; Marcel ostře kritizuje Descarta, že svým *cogito* „uzavírá člověka do ulity osamění“, ačkoli člověk se sám k sobě dostává jen oklikou přes druhého, a to v lásce.

Nelze vynechat ani jméno **Martina Bubera**, Rakušana, jehož nejznámější dílo **Já a Ty** je dílem navýsost existencialistickým. Lidský život je podle Bubera vždy setkáváním, které se děje v modu dvou „základních slov“, buď v modu „**Já-Ty**“, anebo „**Já-Ono**“. **Osoba ovšem vzniká pouze v modu Já-Ty, a to právě skrze Ty**. V modu Já-Ty se děje i vztah člověka k Bohu, protože je to dialog. Naopak vztah Já-Ono je monologický a Já se v něm neseťkává s něčím jiným, nýbrž se svojí představou protějšku, s nímž pak nakládá jako s **předmětem**. Předměty lze potom zkoumat, anebo využívat ke svému prospěchu, což je podle Bubera charakteristické pro moderní dobu a jedna z příčin jejích problémů.

Filosofická antropologie a praxe života

Všechno seznamování s filosofickou antropologií, tedy s vědou filosofickou kladoucí si otázku „**kým je člověk a kam směřuje**“ by bylo k ničemu, kdybychom ho vnímali jako teoretické klábosení nemající praktické vyústění. Kdybychom přijali stanovisko „učíme se proto, že to Póža chce“.

Pojďme se podívat na dva praktické přístupy k člověku plynoucí jednak z klasické filosofické antropologie a jednak z moderních filosofických směrů 19. a 20. století.

Moderní směry ovlivněné pozitivismem a empirismem **odmítají** esenciálnost lidství jako neměnnou konstantu, hodnotu danou každému člověku do vínku a tím samým zaručující všem lidem stejnou důstojnost a zacházení.

Toto odmítnutí se v praktickém životě projevuje jako **empirický funkcionalismus**. Zastává názor, že člověk je od zygoty až po smrt **lidskou bytostí** (human being). Ovšem lidské bytí jako takové ještě nemá žádnou mravní a právní ochranu. Tu má až **lidská osoba** (human person). Lidskou osobou se stávám a také ji mohu přestat být – to soudí příznivec empirického funkcionalismu. Všimněme si, jak je tento postoj odpovídající filosofii Sartra či Nietzscheho. Úkolem filosofie poté je nalézt místo, kde se lidská bytost stává osobou, tedy člověkem v plném významu tohoto slova. Důsledkem tohoto postoje je fakt, že si lze dle různých (zrovna hodících se) kritérií stanovit „termín“ či „vlastnost“, kdy je bytost osobou a kdy ještě nebo už zase ne!

V historii těch kritérií bylo mnoho. Ať to byla nejčastěji barva kůže, ať to byla příslušnost k tomu či onomu světonázoru, ať je to dnes nejčastěji schopnost vnímat libost či nelibost (dle současného filosofa Petera Singera z Princetonu v USA), ať je to výše lidského IQ, mentální zaostalost, věk a jiné.

Všechna tato kritéria, která slouží k rozlišení MY a ONI, jsou při svém užití branou, kterou může přicházet zlo.

Proti těmto snahám ostře vystupuje jako protiklad empirického funkcionalismu směr označující se jako **ontologický personalismus**. Již z názvu je patrné, že oporou tomuto směru bude právě klasická filosofie se svým pohledem na člověka. Stoupenec ontologického personalismu je zastáncem faktu, že neexistuje rozdíl mezi bytostí a osobou. (Tedy human being = human person). Ona esence lidství totiž zaručuje, že všechny bytosti v sobě již **potenciálně** nesou to, co dělá člověka člověkem, co ho tedy činí lidskou osobou.

Onu potencialitu v sobě nese zygota, dítě s Downovým syndromem, křovák ze střední Afriky či člověk týdně ležící v kómatu napojen na hadičky a budíky. Pokud jim onu důstojnost vycházející z esence lidství odepřeme a ponecháme ji aktuálně jen zdravým, silným, mladým, vzdělaným, myslícím, prožívajícím libost či nelibost, jak si můžeme být jisti, že nikdy nepřijde nová Osvětim?

Ať chceme či nechceme, ať si to uvědomujeme či tak činíme nevědomky, vždy se zařazujeme svými postoji na jednu z výše uvedených stran. Stojí za to, praktické věci v životě domýšlet do konce (tedy filosofovat ☺) a volit cestu vedoucí k dobru jako k poslední a nejdůležitější hodnotě v lidském životě.

Filosofie Boha

Problém Boží existence či neexistence nějakým způsobem zasahuje každého člověka, každý člověk zaujímá k tomuto fenoménu lidského života určitý postoj. V zásadě každý člověk se přiklání buď k tezi: „**Bůh existuje**“, či k antitezi „**Bůh neexistuje**“. Alternativy lidských postojů lze rozdělit do čtyř skupin.

První skupina vnímá existenci či neexistenci Boha jako **pseudoprobém**, v podstatě se skrytě hlásí k antitezi. Velice často se v tomto postoji projevuje vliv jakési ideologie.

Druhá skupina zahrnuje **náboženské postoje**; jsou to postoje mimorozumové vycházející z lidské víry, čili **iracionální**, ale legitimně přijímané většinou společnosti.

Třetí skupina se ve svém postoji opírá o **exaktní** vědu. Možné jsou zde obě volby. Pro někoho jsou vědecké poznatky potvrzením jeho víry v Boha, pro někoho naopak jsou vědecké poznatky potvrzením jeho ateistické orientace.

Do čtvrté skupiny se řadí postoje hledající odpověď po existenci Boha skrze **filosofické** tázání. Pokud by filosofie nebyla vědou v pravém smyslu slova, jak se to snaží obhajovat empirici a pozitivisté, potom by bylo možné tvořit a produkovat jakékoliv, co člověka napadne. Pokud ovšem přijímáme filosofii jako opravdovou, rigorózní vědu, která poznává svět skrze rozum, potom bude řešení otázky Boží existence problémem, především s její doložitelností, s její dokazatelností. Řada filosofů řešila tento problém vesměs **teoreticky** (viz Platón, Aristoteles, Plotinos, Tomáš, Scotus), na úrovni **praktické** řešil problém Boha Kant (viz postulát praktického rozumu), z pozice **poietické** (= tvořivé, znamená Bůh jako produkt lidské mysli) hovořil o Bohu např. Feuerbach a jeho myšlenky přebíral např. Marx.

Již Aristoteles připomíná, že při zkoumání možné existence Boha **nesmíme** porušovat vědecké principy. Filosofie Boha se opírá o některé filosofické disciplíny, zejména o noetiku (viz objektivita lidského poznání), o logiku (teorie důkazu), o ontologii (věda zkoumající svět jako celek objasňující pojmy identita, substance, esence, difference, relace, ...)

Hlavními tématy filosofie Boha by byly cca čtyři oblasti: **Problém důkazů Boží existence, problém vztahu Boha a světa, problém esence Boha**, tedy jeho atributů, tedy vlastností, které můžeme Bohu nemetaforicky přisoudit a konečně **kritická reflexe našich možností** poznávat Boha.

Otázka rozumových cest k poznání Boha

Cesty (důkazy) k poznání Boží existence jsou v zásadě dvojí: **Apriorní** a **aposteriorní**. Slovo důkazy není zcela na místě, lépe je používat spolu s Tomášem Akvinským výše uvedené slovo cesty, myšleno tedy cesty rozumu.

Apriorní cesty jsou takové, kdy dokazující postupuje **od podmínky či příčiny k podmíněnému**, například řekneme-li, že Bůh je dokonalý, je možné z tohoto tvrzení vyvodit, že je věčný, protože věčnost patří mezi charakteristiky podmiňující dokonalost.

Cesty aposteriorního dokazování Boha směřují **od podmíněného k podmínce**, tedy **od účinku k příčině**. Například vidíme-li umělecky opracovaný předmět, je nám jasné, že jeho umělecké zpracování je dílem inteligentní bytosti – člověka.

Apriorní cesty dokazující Boha

Uvedeme si dva asi nejznámější apriorní důkazy, a to jednak od **Anselma z Canterbury**, raného scholastika, často označovaného jako otce či zakladatele scholastiky, žijícího v 11. století; druhý apriorní důkaz podal nám již známý **René Descartés**.

Jak tedy k problému dokazování Boha přistoupil Anselm? Anselm tvrdí toto: Každý člověk – a to věřící i nevěřící - může svým rozumem přijmout to, že existuje jsoouco, nad které nelze myslet nic většího. Pokud toto jsoouco bude pouze v lidském rozumu, potom každá reálně existující věc by byla právě pro svou reálnou existenci něco víc, měla by větší dokonalost, než ono jsoouco, nad které nelze myslet nic většího, ale které je pouze v myšlení člověka. Co je totiž pouze v rozumu a čemu chybí reálná existence, to není to největší. A zde

je navozen rozpor. Bůh, který by byl pouze produktem lidského myšlení, ale jemuž by chyběla reálná existence, by nebyl oním nejvyšším, co lze myslet, tedy nebyl by Bohem. Tudiž Boží existence je nutná.

Během věků, vlastně již od Anselmových dob, má tento „důkaz“ Boží existence své odpůrce i své příznivce. Faktem zůstává, že Anselm se snažil podat takový důkaz, kterému se říká nevývratný, to znamená, proti kterému nelze z hlediska logiky vznést námitku.

Prvním logickým kritikem Anselmova postupu byl jeho současník, mnich Gaunilo z Montmoutiers, který poukázal na nemožnost dokázat existenci např. „největšího ostrova“ (pokud si představíme největší myslitelný ostrov, neznamená to ještě, že tento ostrov existuje). Na tuto výtku reagoval Anselm, když poukázal na to, že tato snaha o vyvrácení jeho důkazu není použitelná, protože ostrov jako přirozené jsoucní má i své akcidentální vlastnosti, tedy vlastnosti, které jsou nahodilé, které může mít i nemít, kdežto Bůh nemá akcidentální vlastnosti. Nedostatečnost Anselmova důkazu vyzdvihl z jiné stránky Blaise Pascal, který si uvědomil, že víra v křesťanském slova smyslu nemůže být jen teoretickým přesvědčením o existenci Boha: *Víra se liší od důkazu: Ten je pouze lidský, kdežto víra je dar Boží. (...) Je v srdci a neříká „vím“, nýbrž „věřím“.* Tato cesta dokazování Boha je problematická při diskusi s ateistou, protože on ve svém myšlení pojmem Bůh neoperuje. Protože ateista tvrdí, že Bůh reálně neexistuje, tak ho nemůžeme ani myšlenkově vymezovat, v tom je vnitřní rozpor.

Přestože měl Anselm mnoho kritiků, měl jeho pokus nesmírný význam pro vývoj evropského (západního) myšlení. Anselm byl patrně první křesťanský myslitel, který rehabilitoval pojem „teolog“ a „teologie“ ve smyslu racionální vědy a odvážil se o Bohu tímto způsobem přemýšlet a argumentovat.

René Descartés uvažoval takto: Při tázání po první nezpochybnitelné jistotě dochází k onomu „myslím, tedy jsem“. Ptá se tedy, kdo nás může vybavit spolehlivým myšlením tak, že naše myšlení je uchráněné od omylů. Tímto myšlením nás může vybavit jen dokonalá reálná existence, a pokud ona neexistuje, jak mohu předpokládat, že myslím správně a spolehlivě? Tuto ideu o dokonalé reálné existenci musíme mít vrozenou, nemůžeme jí poznat z vnější smyslově vnímatelné reality, která je nedokonalá a nenutná.

Námitku proti takto uvedenému tvrzení není tak těžké objevit. Descartés se tu pohybuje v kruhu. Chce dokázat něco, co už ve své argumentaci používá. Ono spolehlivé lidské poznání nemůžeme zařadit do důkazu Boží existence, musí být mimo tento logický kruh.

Aposteriorní cesty rozumového poznání Boha

Nejnámějšími úvahami jak rozumově poznat Boha, jsou úvahy Tomáše Akvinského. Tomáš sám není jejich autorem, sám je přijal ze starší tradice a nově je promyslel a přeformuloval. Jak již bylo řečeno dříve, Tomáš vymezil hranice mezi vírou a rozumem a pokusil se je vzájemně uvést do harmonie. Pravda je jen jedna, ale vedou k ní dvě cesty, cesta rozumu a cesta víry, tj. cesta zjevené pravdy, která je poznatelná lidským rozumem podobně jako pravdy přírody, tedy přirozeného světa.

Podívejme se nyní na jeden z Tomášových „důkazů“ existence Boha, a to na **důkaz ze změny (z pohybu)**.

Problémy raných antických filosofů Parmenida a Herakleita, kteří viděli změnu jako cosi rozporného, v případě Parmenida tedy pouze jako cosi zdánlivého a v případě Herakleita jako cosi dynamického, jako syntézu z nebytí do bytí (v moderní filosofii viz Hegel), překonal až Aristoteles. Ten objasnil **změnu jako uskutečňování možnosti** (aktualizace potence). Máme-li před sebou rozkvetlou květinu, např. tulipán, je to současný aktuální stav, který nutně implikuje vědomí stavu již nyní zaniklého, tulipánu jako poupěte. Tulipán jako poupě je stav reálný, nutný, nyní již neexistující, jsoucí tedy v reálné možnosti vůči současnému aktuálnímu stavu rozkvetlého tulipánu. Tedy slovy Aristotelovými: **Cokoli se mění, je měněno od jiného. Z toho plyne, že vše aktuální má svou příčinu v jiném.** Co tady však **hrozí**? Ukazuje se zde **kausální regres do nekonečna**. Tedy nekonečný řetěz příčin, kdy každá je účinkem další příčiny, a všechny příčiny jsou účinky. Účinek je vysvětlován dalším

účinkem a to není žádné vysvětlení. Je zde rozpor, protože vzniklé by nemělo žádnou příčinu. Aristoteles říká: **Musí být první příčina, která ve své identitě nemá žádnou reálnou možnost**, nesmí dále záviset. Touto příčinou je **čiré uskutečnění – actus purus**. Uskutečnění bez pasivní možnosti, nezávislá příčina, vrchol aktuality. **Tomáš** přijímá tento Aristotelův výklad existence věcí kolem nás a **odává: První příčina, ono čiré uskutečnění je Bohem**.

Další důkazy jsou vystavěny analogicky z důkazu ze změny. **Druhý důkaz** jsme si již objasnili také výše, je to důkaz navazující na důkaz ze změny a je to **důkaz o první příčině**. **Třetím** důkazem je důkaz **z nahodilosti existence přirozených věcí**, kdy tedy musí existovat cosi, co je **nutné samo o sobě**. Čtvrtým důkazem je důkaz **z dokonalosti věcí kolem nás**. Musí existovat **nejvyšší stupeň dokonalosti**. **Pátým** důkazem je důkaz **z uspořádanosti věcí, ze smyslu**, jak jsou věci kolem nás uspořádány; plyne z toho, že existuje cosi, co dané věci řídí.

Atributy Boha

Připisování vlastností patřících Bohu – to byla práce především scholastiky, která dokázala s velikou přesností vyjádřit určité Boží charakteristiky. Pojdme se s některými seznámit. Je nutné podotknout, že filosofie hovoří o vlastnostech, které jsou poznatelné rozumem, je i řada Božích vlastností, které přijímá člověk věřící skrze svou víru (viz např. milosrdenství), ty ale z pochopitelných důvodů nemohou být předmětem našeho zájmu.

Prvním predikátem, který lze připsat Bohu je **jednoduchost**. Jednoduchost v tomto slova smyslu znamená **nesloženost**. Co by bylo, kdyby Bůh byl složený? Znamenalo by to, že komponenty, reálně existující, se vzájemně vymezují a omezují, limitují. To, co je limitované, omezené, nemůže ustavit neomezenou skutečnost. **Složenost nemůže být přesahná (transcendentní) k pluralitně existujícím věcem**.

Dalším predikátem je, že Bůh je **čirým uskutečněním**, to znamená **absolutním aktem**. Není v něm žádná potence, protože potence umožňuje změnu. Nemůže být přítomná žádná pasivní možnost, protože to by znamenalo, že Bůh by mohl být i jiným.

Z předchozího odstavce vyplývá, že Bůh je **nezměnitelný**.

Také z výše uvedeného plyne, že Bůh je **čirá substance**, nelze v něm rozlišovat určité akcidentální charakteristiky, protože akcidentální je nahodilé, vlastně můžeme to říci i opačně: Substance Boha je totožná se všemi jeho určeními, vztahy a činnostmi, žádné nechybí. Tedy opět je vyloučena změna.

S tím souvisí i **věčnost**. Ta vyplývá z popření veškeré substanciální i akcidentální změny, tedy i změny časové, protože čas je mírou změny. Jak řečeno výše, Bůh je **absolutně aktuální**, to znamená, že oproti každému trvání je absolutním **ted'**. Pro něj je vždy **ted'**, nikdy pro Boha nebyla minulost a nebude budoucnost.

Bůh je nekonečnou plností dokonalosti bytí, z toho plyne, že musí být **jediný**. Mnoho Bohů by odporovalo Boží nekonečnosti. Opět by šlo o vzájemné omezení.

Co znamená, hovoříme-li o Bohu jako o někom, kdo je **prozřetelný**? Co je prozřetelnost Boží? Aktuální bytí a vědění Boha o sobě i o stvořeném zahrnuje takové **vědění, které postihuje všechny aktuálnosti i možnosti stvořených věcí**. Proto při tvoření volí takové stavy věcí, které nejvíce, možno říci absolutně odpovídají jejich esenci.

Z těchto několika uvedených příkladů Božích vlastností si můžeme udělat alespoň mlhavý obraz toho, jakou práci odvedla scholastika na poli rozumového uvažování a jak klasická filosofie uchopuje Boha skrze rozumové poznání.

Bůh ve filosofii poznání

Immanuel Kant stavící v procesu poznání na zkušenosti, předkládá výhrady vůči důkazům vycházejícím z filosofie bytí. Dle něj nelze činit závěry, jimiž usuzujeme z něčeho, co známe, na něco jiného, o čem nemáme žádný pojem, o čem nemůže podat informaci lidská rozumová zkušenost.

Idea Boha je v tomto smyslu pouze ideou **regulativní - řídicí**; je **apriorní podmínkou** toho, abychom ve zkušenostním světě poznávali jeho celkovou, účelnou **jednotu**. Bůh se jeví jako poslední teoretická podmínka naší zkušenosti bytí ve světě.

Hovořit jinak o Bohu jako o substanci, o nutném jsoucnu, o první příčině apod. nemá vůbec žádný význam, protože všechny kategorie se nepoužívají dle Kanta jinak než empiricky, a když se neaplikují na objekty možné zkušenosti, tj. na smyslový svět, nemají vůbec žádný význam.

Těžiště Kantovy nauky o Bohu je v praktické filosofii. Jde o to **myslet Boha jako praktický postulát** a ukázat, že Boží existence je podmínkou toho, aby naše **životní praxe** měla **smysl**. Bůh, ve kterého věřím, dává smysl mému životu. Víra je dle Kanta, hluboce věřícího člověka, jedinou cestou, jak přijmout existenci Boha.

Na tomto místě je možná dobré se zmínit o Kantově **etice povinnosti**, která je především výsledkem Kantovy hluboké víry. Kant si klade otázku, jaký skutek je mravně bezvadný a dospívá k poznání, které později formuluje do tzv. **kategorického imperativu**. Ten zní takto: „**Jednej jen podle té zásady, o níž můžeš zároveň chtít, aby se stala obecným zákonem.**“

Mravní jednání člověka nemůže vycházet pouze z postojů náklonnosti, sympatií či antipatií, ale pouze a jedině z postojů povinnosti, které poznáme rozumem, aniž dáme prvotně volný průchod působení našich citů.

Kritika filosofického poznání Boha

Kritika filosofického poznání Boha jako kritika náboženství se objevuje především až v novověkých filosofických směrech. Vesměs jde o směry vycházející z pozic empirismu a pozitivismu. Primárně se jejich kritika obrací proti tradičnímu křesťanskému náboženství. Snaží se redukovat hodnotu víry na jiné hodnoty a odhalit náboženské postoje jako nesprávné vědomí. Podívejme se na některá jména filosofů, kteří jsou známi jako kritici náboženství.

Ludvík Feuerbach se snaží redukovat teologii na antropologii. Dle něj člověk ve svých dějinách svou pravou esenci promítal ze sebe, učinil z ní nadsvětý předmět a tento předmět vybavil vlastnostmi, po nichž člověk sám touží. Tradiční náboženství je dle Feuerbacha stav sebezdojení, odcizení člověka sobě samotnému. Křesťanská pravda víry o jednom Bohu v Trojici je pouze projekcí lásky mezi JÁ a TY.

Karel Marx hovoří o náboženství jako o ideologické nadstavbě materiálně ekonomické základny, ve které se objevuje jako odraz negativních a odcizujících výrobních vztahů. Využívání člověka v třídní společnosti vede k tomu, že si člověk svou nezáviděníhodnou skutečnost promítá do fantastického ideálního nadsvěta. Marx říká, že „náboženství je povzdech utlačeného tvora, ..., je to opium lidu.“ Marx přitom nepomýšlel na to, aby se náboženství potlačovalo násilím. Byl přesvědčen, že zmizí samo od sebe nastolením beztrídní společnosti.

Friedrich Nietzsche hovoří podobně jako Feuerbach, když hovoří o Bohu jako o objektu, do kterého slabé lidstvo promítá své touhy a činí Boha nadčlověkem. Člověk dle Nietzscheho hledá ospravedlnění v něčem jiném než v sobě samotném. Nový člověk se vzdává etiky opírající se o Boha a uskutečňuje jen jedinou vůli: vůli k moci.

Sigmund Freud vidí Boha jako důsledek oidipovského komplexu, kdy představa Boha je projekcí vztahu dítě – otec. Je to ideální JÁ, vyplývající ze vztahu dítě – otec.

Pro **novopozitivisty** (např. Rudolf Carnap ad.), kteří absolutizují poznání exaktních věd jako jedinou správnou cestu lidského poznání a přijímají ho jako jediné měřítko rozumu, je náboženství nerozumné a primitivní.

Jako posledního v našem stručném přehledu kritiků náboženství si uvedme **Jeana Paula Sartra**. Říká, že existence Boha je zásadně neslučitelná s existencí svobodného, sebe sama utvářejícího člověka. Teprve když se člověk zřekne Boha, přijímá plnou odpovědnost za svůj život a za svůj svět. Kdyby existoval Bůh, svoboda by už neměla co uskutečňovat, protože všechno by bylo uskutečněno a určeno v Bohu a skrze boha.

Politická filosofie

Filosofii jsme poznali jako regulérní reálnou vědu a jako taková má možnost a schopnost se vyjadřovat k otázkám veřejné správy, k otázkám řízení státu i k otázkám vztahů mezi státy čili k tomu, co souhrnně nazýváme politikou.

Eric Voegelin, německo-americký filosof 20. století, zabývající se především myšlenkou řádu ve společnosti, rozlišuje tři typy společenských řádů. Tím prvním je **kosmogonický** řád starých orientálních despocií, druhým je **antropologický** řád starého Řecka a třetím je **soteriologický** řád (soter = řecky spasitel, soteria = spásná činnost), který do politického života Evropy přineslo křesťanství.

Kosmogonické říše

Sumer, Indie, Babylon, Egypt – to jsou hlavní představitelé starověkých despocií, kde **panovníku přínáležel božský statut**. Jeho spojení s božstvem a vesmírem bylo po nejdelší dobu historie lidstva chápáno jako přirozené vnímání světa a jeho vlády. Bylo přijímáno jako jediná a nejlepší alternativa správy věcí veřejných. Nebyl shledáván rozdíl mezi tím, co má být (**transcendentní pravda** ... určitý ideál) a tím, co je (**imanentní pravda**). Tedy **co je = co má být**. Politika ve smyslu konverzace neexistovala.

V této době (myšleno období 1. tisíciletí př. Kr.) se na periferii těchto obrovitých říší objevily postupně dvě malé společnosti. Byly jimi Izrael a Řecko. Obě dvě společnosti odmítly kosmogonickou pravdu a na veřejnou správu zaujaly jiný pohled. Izrael pohled náboženský a Řecko pohled filosofický.

Izrael

Jako první národ striktně odlišil Boha od jeho stvořitelského díla. Bůh v chápání Izraele je **netotožný** se světem. Nic, co je světské, není božské. Ani člověk a tedy ani faraon. (Egypt jako kosmogonická říše byl Izraeli zeměpisně nejbliže a nutně ovlivňoval dění na izraelském území byť třeba nepřímo, proto také Izraelci nejlépe poznali správu egyptské říše). **Bůh** je vnímán jako **ten**, který **se zjevuje a sděluje pravdu**. **Smlouva** mezi Bohem Jahvem a jeho lidem je přijímána jako **božský zákoník**. Bůh je jediným vládcem a tedy patří se pouze poslouchat Boha. Člověka je nutno poslouchat, když ohlašuje nikoli svou, ale Boží vůli. Izraelský národ vnímá sebe sama jako národ, který je vyveden ke svobodě od lidské vůle, ke **svobodě pod Bohem**. Jednotlivec nemá právo postavit se zákonu (je přece od Boha), ale komunita, tedy společenství Izraele má právo vyžadovat dodržování Božího zákona po příslušnících svého národa a má právo trestat jednotlivce za protivení se zákonu. Morálka je věcí veřejnou. Z pohledu politického zřízení je Izrael určitou formou **teokracie**. Zde poprvé platí, že **co je ≠ co má být**.

Řecko

Řecko v 1. tisíciletí př. Kr. - to jsou nejednotné městské státy (polis), ve kterých svobodní občané (tedy určitá část společnosti, není myšleno v dnešním významu slova) diskutují nad veřejnými věcmi a nad zákony. Pokud většina souhlasí s navrženým zákonem, tento se stává závaznou normou. To je princip demokracie, který se poprvé objevuje v těchto městských státech. Řecko nastoluje právní stát, kde **zákon je dán rozumem** nikoli vášněmi. Řekové pohrdají despociemi, především proto, že vůči nim jsou všechny despocie v postavení otroků.

I v samotném Řecku se brzy objevují kritici tohoto politického zřízení. Tito kritici se rekrutují z řad nejvdělanějších a nejchytřejších lidí. Čím dál více se diskutuje o tom, co je spravedlivé. **Nastoluje se zásadní otázka, zda to, co odsouhlasí většina, je vždycky**

správné a může se stát normou. Svobodná společnost se určitým způsobem štěpí na tři skupiny. Do první lze řadit skalní příznivce demokracie, mohli bychom je nazvat starověkými řeckými **konzervativci**. V druhé se objevují vzdělaní kritici politického systému, „liberálové“, známe je pod názvem **sofisté**, kteří dokážou ukázat na chyby vládců, ale jejich kritika jde jen po určitou hranici, protože hrozí trest za rozvracení společnosti. Třetí skupinou jsou ti, pro které je **pravda na prvním místě** v jejich poznání i za cenu represí ze strany vládnoucí většiny. Sem můžeme zařadit lidi, jako byli Sokrates a jeho žáci. Byli často obviňováni z toho, že podkopávají a demoralizují společnost, že jejich skepse je nebezpečná. Ovšem Sokratova skepse není destruktivní, on se snaží, aby po zničení nepravd, rozporných tvrzení a mýtů zbyla holá pravda. Což pro řadu vládců bylo nebezpečné.

Podívejme se blíže na některé řecké filozofy a na jejich náhled na spravování věcí veřejných.

Platón

Odmítal demokratický systém vlády pro jeho nespravedlnost, se kterou může odsoudit spravedlivého na smrt (zde reaguje na Sokratovu smrt). Dalším **problémem demokracie** dle Platóna je, že u moci je **většina**, která je **nevzdělaná a vulgární**. Proto vidí Platón demokracii jako úpadkový režim. Tento Platónův pohled přetrval až do počátku 19. století.

Kdo tedy má vládnout dle Platóna?

První skupinou, kterou Platón **odmítá**, že by se mohla podílet na vládě, je největší skupina obyvatel; lidí, kteří se snaží zabezpečit sebe a svoji rodinu. Ti nemohou vládnout, protože myslí nejprve na sebe.

Druhou skupinou, která také **nemá** dle Platóna nárok na vládnutí, je skupina obyvatel, která nevytváří hodnoty, ale žije z daní ostatních. Sem patří obránci, vojáci, úředníci apod. Nepracují a hledají především svoji slávu. Jsou to často lidé hledající dobrodružství.

Třetí skupina je početně nejmenší, ale o té říká Platón, že by se **měla účastnit řízení věcí veřejných**. Do této skupiny řadí **lidi milující moudrost, filozofy**. Filozofové mají vládnout, **vláda rozumu je dle Platóna jediná správná**.

Platón se domnívá, že by vládcové neměli mít žádný soukromý majetek a rodinu, aby nebyli ve svých rozhodnutích ovlivňováni touhou pomoci především své rodině. Vládcům dle Platóna by měli žít v komunismu; mít společný majetek a ženy, které by rodily společné děti – nové filozofy. I Platón si uvědomuje, že největším problémem je přinutit vládců, aby vládli pro **dobro všech**. Toto je ovšem problém až do dnešních časů a dodnes není uspokojivě vyřešen. Každopádně Platónovo řešení bylo od počátku zpochybňováno a odmítáno jako nereálné. Jedním z prvních, kdo označil Platónovy ideje za nerealistické, byl Platónův žák a největší antický filozof Aristotelés.

Aristotelés

Dle něho polis může být **comunita perfecta**, tedy dokonalá společnost, pokud budou splněny **tři** věci, které **nesmí opominout**. Musí mít zachováno **soukromé vlastnictví**, musí **chránit rodinu** a musí existovat **instituce státu**, který společnost bude řídit.

Dle Aristotela i vládce musí mít rodinu a majetek, jinak totiž nebude vládnout přirozeně, chybí mu přirozený správný pohled.

Dobré formy vlády dle Aristotela jsou **monarchie, aristokracie** (v původním smyslu slova vláda nejlepších) a **republika**. **Úpadkovými formami** vlády jsou **totalita, oligarchie** a **demokracie**. Správná vláda by měla být složena ze všech tří výše uvedených pozitivních forem.

Podíváme-li se dnes na principy vládnutí v České republice, můžeme si všimnout, že opravdu skrze různé instituce působí jednotlivé formy vlády. Tak například monarchistická forma se projevuje např. v prezidentských amnestiích. Aristokratická forma se projevuje v rozhodnutích Ústavního soudu, který např. zrušil volby v určitém městě pro pochybení

v jejich průběhu (diskvalifikoval vůli většiny) a forma republiky se projevuje v rozhodnutích parlamentu.

Řím

Pln obdivu k řecké vzdělanosti, přitom veskrze praktický stát, **uchopil** řeckou moudrost a **silou ji prosadil** – vytvořil **impérium**. Pohled Římanů byl takový, že řecká polis je nositelkou vynikajících idejí, jak řídit společnost, ale je příliš slabá k tomu, aby je prosadila a hlavně udržela. K tomu je potřeba impérium, z jehož moci lze ideje uskutečnit. Římský občan musí mít všude ochranu a to bez silné moci nelze (viz např. ono Pavlovo „civis romanus sum“).

Co je **vlastní Římu** a co včlenil do systému vlády, co je jeho původní, to je **teorie práva**. Systém práva byl tak promyšlen, že i dnešní systémy práva z římského práva vycházejí.

Přínos křesťanství

Křesťanství vychází ze židovství a má s ním společný pohled na moc vládce, tedy i na moc státu. Jeho moc je relativně malá. Může sice zabít, ale co víc? **Jeho moc je nutně imanentní**, tedy ani smrt nemůže člověka připravit o sdílení s Bohem. Je patrný **menší** strach ze státu než u pohanských despocií nebo u Řeků, kteří ho vnímali jako nositele nejvyšší moci. Stát je přijímán jako nositel **negativní moci**, tedy jako ten, který má pouze něčemu **zabránit**, má **ochránit**, ale nemůže spasit.

Zde je vidět radikální **antiutopismus** křesťanství na rozdíl třeba od totalit 20. století, které chtěly přinést člověku imanentní spásu - vytvořit skrze silný stát ráj na zemi (viz nacismus i komunismus).

Středověk

Ve středověku **neexistoval státní absolutismus** (ten přinesl zpět až novověk), protože **církev a stát** se vzájemně **omezovaly**. Církev byla nositelkou **autority** a stát byl nositelem **moci**. Toto rozlišení ve starověkém Římě nebylo. I když se v praxi obě složky moci prolínaly, nikdy nesplynuly a objevovaly se menší či větší střety. Za všechny si povšimněme např. boje o investituru. I clunyská reforma církve požadovala, aby světský panovník nezasahoval do věcí církve. Církev dokázala omezit moc shora. Viz například interdikt nad zemí, kde byl panovník „neposlušný“. V období středověku nebylo jasného vítěze.

Tomáš Akvinský

Jak již víme z ontologie i z oddílu filosofie Boha, jde Tomášovi o **poznání pravdy**, která je podložena **rozumem** a **vírou**. Správný rozum a správná víra si **nemohou odporovat** a tedy skutečná pravda jako celek je poznatelná. Rozum je ustaven k poznání **přirozených** pravd vycházejících z **přirozeného zákona** a víra je schopna poznat **zjevené** pravdy. (Např. právo na život, právo na majetek či třeba právo uzavřít manželství vycházejí z přirozeného zákona, avšak právo na odpočinek sedmý den nebo požadavek monogamie není poznatelné z přirozeného zákona, to je pravda zjevená.)

Z tohoto předpokladu vychází Tomášova **koncepce spravedlivého zákona**. Jaký zákon ve státě musí být, aby mohl být prohlášen za platný a mohl být vynutitelný?

1. Zákon musí vycházet z **přirozeného zákona** (co nevychází z přirozenosti, nemožno vynucovat).
2. Musí být dán **autoritou**.
3. Musí být **veřejně prohlášen** (musí být možnost zákon poznat).
4. Musí přinášet **obecné dobro** (tedy dobro pro všechny)

Tomáš podotýká, či spíše opakuje myšlenku např. starých Židů, že zákon, u kterého nemá člověk jistotu o jeho dobrotě a spravedlivosti, není pro člověka závazný ve svědomí. (Nespravedlivý zákon není zákonem).

Počátek novověku

S nástupem zájmu o samotný proces poznání přicházejí, jak již řečeno v oddíle noetika, pochybnosti o tom, zda lidský rozum je schopen poznání pravdy.

Jedním z vnějších faktorů je i rozpad křesťanské jednoty a **nástup reformace**. Objevuje se zásadní spor o to, co je pravou vírou. Augsburský a Vestfálský mír (1555 resp. 1648) uvedly do života zásadu „*cuius regio, eius religio*“. Tato zásada byla jednou z bran k nástupu subjektivismu.

Z problémů náboženských válek, kdy reformace nebyla zápasem o náboženskou svobodu, ale střetnutím netolerantních s netolerantními, těžil stát, který využil oslabené moci církve. Panovník začal určovat, co je a co není pravou vírou. Důsledkem všech změn ve společnosti byl **silný nárůst moci státu**. Na scéně se objevuje znovu **státní absolutismus**. Stát si zavazuje církve. Jak se panovník rozhodne, to je přijímáno. Panovník ovládá církve víc než ve středověku. Například do jmenování církevní hierarchie zasahuje panovník zásadním způsobem, což ve středověku nebylo tak akcentováno.

Náboženská svoboda, která se postupně ve většině zemí Evropy postupně prosazuje, nepřichází jako důsledek reformace, jako chtěný cíl (vždyť i reformace chtěla prosadit svou víru), nýbrž jako následek rozdělení moci a sfér vlivu jednotlivých panovnických rodů.

Niccolo Machiavelli

I na počátku novověku se objevují lidé uvažující o politických systémech, o správné vládě, o pravomocech panovníka. Mezi nejvýznačnější, ale zároveň i nejkontroverznější patří Niccolo Machiavelli.

Pokud čekáme, že filosof zabývající se politikou bude analyzovat to, **co je** v jeho současnosti a přitom bude hledat odpovědi na otázky typu „**co má být?**“, potom budeme Machiavelliho postoji zaskočení. On ve své práci osvětluje, radí, jak má vládce vládnout, ale radí pouze prakticky. Zcela pomíjí ono „co má být“, mlčí o ideálních cílech. Tedy mlčí o tom, čím by se měla politická práce zabývat prioritně.

Své názory prezentuje ve svém díle **Vladař**, které sepsal roku 1513, ale které vyšlo až po jeho smrti roku 1527. V tomto svém stěžejním díle předkládá politiku jako mocenský prostředek. Dává vládci volnou ruku, když analyzuje, co je, ale říká, že vládce sám si musí určit, co má být. Dává vládci úplnou volnost, jak se postaví ke své vládě. To jsou **otevřené dveře k nastolení absolutismu**. Však také dle Machiavelliho politika je pouze **mocenský prostředek**, který musí být naprosto **emancipovaný od morálky**. Vše, co je ve státním zájmu, je dobré a přínosné. Machiavelli neřeší otázku viny či nevinu panovníka. (viz „..... do šesti měsíců poprav potenciální protivníky a pak s tím přestaň.“). Dává legitimitu svévoli vládců.

Machiavelli píše pro mocné a vzdělané, nikoli pro běžného člověka. Lidu má být pravda o vládnutí utajena. **Lidu se má od panovníka dostávat blaho nikoli pro ně samé, ale proto, aby lid byl poslušný**. Machiavelli odmítá rozmařilou vládu, ale jen proto, že rozumný panovník vládne pro sebe, nikoliv pro lid. Dobro se zde stává pouze instrumentální hodnotou, nikoli hodnotou cílovou. Tou je na prvním místě moc. Machiavelli se hodnotovým systémem nezabývá, zajímají ho pouze empirické důsledky vlády.

Závěrem lze konstatovat, že učení Niccoli Machiavelliho se záhy rozšířilo a inspiraci v něm našli např. takoví vládci, jako byli Kateřina Medicejská či kardinál Richelieu.

Osvícenství

V 16. století díky všem vlivům, jak jsme je výše naznačili, nastupuje doba osvícenského myšlení, která přetrvává v určité své podobě zvláště ve Francii a v Anglii až do konce 18. století. Zaměříme se tedy zvláště na politickou filosofii v osvícenství anglosaském a francouzském.

Anglosaské osvícenství

Thomas Hobbes

Tohoto filosofa 17. století můžeme zařadit mezi filosofy uchvácené mechanikou. Snaží se svět včetně člověka a jeho životních projevů vysvětlovat **mechanisticky**. I lidské myšlení je determinováno zákony mechaniky. Hobbes je filosofem zabývajícím se výstavbou jazyka jako základního prostředku vědeckého poznání. Zde zaujímá pozici nominalisty. Jako obdivovatel matematické a fyzikální metodologie se snaží, aby tato metodologie byla přijata jako základ vědecké práce ve všech oblastech lidského poznání, tedy i včetně **nauky o státu**.

Jako následek jeho mechanistického postoje je přesvědčení, že **lidská vůle je pouhou mechanickou reakcí na podráždění zevnějšku** a proto se člověk rozhoduje pouze v linii hodnot způsobujících slast a hodnot způsobujících strast, tedy Hobbes se zde drží striktně empirického postupu poznání. Zcela rezignuje na hodnoty normativní etiky, tedy na hledání toho, **co má být**, jen popisuje, **co je**.

S tím souvisí i jeho vysvětlení **teorie státu**. Člověk ve svém přirozeném stavu je egoista, který se snaží přežít na úkor ostatních. Tím pádem je život člověka nezajištěný, protože lidé se nedokážou shodnout na tom, co je dobré, rozum tedy není schopen dát člověku takové poznání, které by vedlo k zajištěnosti života. Podobně toho není schopna ani lidská víra, která dovedla člověka k mnoha válkám. Ve své knize Leviathan popisuje **přirozený stav člověka** jako neblahý, který vede k **válce všech proti všem**, protože člověk je člověku vlkem. Toto může napravit až určitá **společenská smlouva**, ve které se lidé **zřeknou** části svých přirozených práv a **zaváží se dodržovat** určitá pravidla, tedy pravidla pozitivně daná. Nastupuje období **právního pozitivismu** a s ním spojený **vznik státu** jako **garantu**, že společenská smlouva bude dodržena. Stát jediný může vynutit dodržování pozitivně daných norem a vyhlášovat sankce za jejich nedodržení.

Člověk se zřiká svobody vůči státu, který ho zato ochrání. Takový stát musí však být **suverén** ve svém postavení, aby uchránil člověka před nepřítelem vnitřním i vnějším. Stát musí být suverénem tak mocným, aby dokázal zabránit občanské válce. Zde se jistě promítá Hobbesova neblahá zkušenost s občanskou válkou v Anglii a s vládou Olivera Cromwella.

T. Hobbes preferuje **absolutistický** stát, který má ochránit subjektivní přání svých obyvatel. Nejde zde v podání Hobbesově o ochranu žádných objektivních hodnot. Přece žádné nejsou. T. Hobbes je právní pozitivista a jak již uvedeno výše, odmítá působení přirozeného zákona v životě člověka.

Hobbesova teorie i dnes je velice přitažlivá, má příznivce v řadě států Evropy včetně Velké Británie. Je to samozřejmě spojeno s životním stylem Evropanů, kde všeobecné etické hodnoty jsou **relativizovány**, a prosazuje se tzv. **situační etika**. Pokud se k tomu připočte i strach z vnějšího ohrožení (viz terorismus aj.), nelze se divit, že řada obyvatel Evropské unie volá po silnějším státu.

Hobbesova teorie si nese jeden zásadní problém. **Nemá argument** pro lidi, aby šli za něco bojovat. Pokud je nejvyšší hodnotou ochrana mého života, kým bude zajištěna? Pokud chce každý přežít, stát nebude mít lidi pro boj a podlehne vnějšímu agresorovi. Pokud se stát bude řídit jen subjektivní vůlí svých obyvatel a bude se řídit pouze pozitivním právem, nebudou existovat ve společnosti hodnoty, za které by stálo bojovat. Poté se objevuje reálné nebezpečí, že taková společnost spěje ke svému zániku.

John Locke

Johna Locka jsme poznali jako zástupce ostrovní filosofie orientovaného výrazně empiricky (viz jeho citát: „*Nic není v rozumu, co by předtím nebylo ve smyslech.*“).

Jako filosof se zapsal nesmazatelně především svým dílem na poli politické filosofie. I on ve svých myšlenkových postojích vychází z **přirozeného stavu**, ve kterém se nacházel člověk před vznikem státu. Na rozdíl od T. Hobbesa prohlašuje, že v tomto období se člověk řídí určitým právem, které vychází z **přirozeného zákona** a které Locke nazývá **právem přirozeným**. Člověk ho dokáže objektivně rozpoznat a řídit se jím. Základními normami přirozeného práva je **právo na život, právo na svobodu a právo na majetek**, která jsou nezávislá na konkrétním zákonodárství té které společnosti. Pro lidskou společnost platí, že lze v přirozeném stavu žít, člověk nepotřebuje nutně pozitivní právo (tedy není to, jak říká Hobbes, totální boj všech), ale je to obtížnější a nevýhodné. Proto je lepší, aby lidé mezi sebou uzavřeli **společenskou smlouvu**, skrze kterou **přenechají část svých práv** dobrovolně vládě, což jim zajistí stabilnější a příjemnější užití jejich životů, svobody a majetku: „*Jediná cesta, již se někdo zbavuje své přirozené svobody a navléká si pouta občanské společnosti, je dohoda s jinými, aby se připojili a sjednotili ve společenství pro svůj pohodlný, bezpečný a pokojný život vespolek*“, říká John Locke.

Jsou důvody, pro které je lepší podřídit se státu. V přirozeném právu, kde si jsou všichni rovni, je **slabé vynucování spravedlnosti**, oproti tomu legální autorita má **mocenské nástroje**, jak spravedlnosti dosáhnout. Dalším důvodem je **předpojatost práva** – v přirozeném právu si je člověk zároveň žalobcem, soudcem či katem. Je lepší, aby **žalobce či soudce byli nezávislí**.

Co ovšem se nesmí přihodit a na co Locke důrazně upozorňuje, **stát nesmí být absolutní**. Locke je zastáncem **slabého státu**, tedy státu, který pro svoje obyvatele zajišťuje jen nezbytné **minimum** úkolů a k tomu má jen nezbytné pravomoci. Z tohoto důvodu Locke navrhuje, aby moc státu byla **rozdělena** na moc **zákonodárnou** a moc **výkonnou** proto, aby mohly obě být lépe kontrolovatelné a aby se kontrolovaly navzájem.

Jedinou rozumnou cestou, jak řídit stát a jak přistupovat k rozhodování dle Locka, je cesta **vůle většiny** (tedy 50% + 1), protože každá jiná cesta, např. cesta konsensu, je vlastně neproveditelná.

Locke upozorňuje i na to, že většina se může mýlit či dokonce může přijímat nespravedlivé normy vůči menšinám či některým složkám společnosti, může dokonce ohrožovat základní přirozená práva (viz výše). Potom lze se svých práv domoci i cestou násilí, tedy cestou **revoluce**.

John Locke je za své názory a za své učení nazýván **otcem liberalismu**. Je velice moderní ve svém postoji vyzvedávajícím lidskou individualitu.

Liberalismus je politický směr, kdy stát přenechává řadu pravomocí svým občanům a sám řeší jen nejnnutnější úkoly, je tedy státem slabým.

Francouzské osvícenství

Jean Jacques Rousseau

J. J. Rousseau (dále JJR) je typickým představitelem francouzského osvícenství. Jak uvidíme dále, i na příkladu JJR, tento směr osvícenství se diametrálně odlišuje od osvícenství anglosaského.

JJR se zhlédl v obraze prvotního člověka – tzv. **ušlechtilého divocha**, který žije ve své přirozenosti krásným a dobrým životem. Bohužel postava ušlechtilého divocha je již minulostí, protože člověk je zkažen. Je zkažen institucemi a konvencemi. První institucí, která zkažila ušlechtilého divocha je dle JJR soukromé vlastnictví. Všimněme si, že idea ušlechtilého divocha jako iluze i dnes přetrvává ve společnosti. O čem jiném jsou seriály, jako

je Sandokan, či filmy Karla Maye? JJR je nadšen ideou spravedlivé společnosti, má velice rozvinutý smysl pro společnost a ptá se, zda lze i dnes, aby spravedlivá společnost existovala.

JJR přichází s myšlenkou **OBEČNÉ VŮLE**. Obecná vůle by měla být takovou vůlí, která ví, co je pro všechny lidi dobré. V tu chvíli je nepodstatné, zda nositelem obecné vůle ve společnosti je většina či menšina!! Je to vůle všech, kteří vědí, co je dobré pro celou společnost. Potom skutečná a spravedlivá svoboda všech bude tehdy možná, když se všichni členové společnosti podrobí obecné vůli. Obecná vůle jakožto vůle poznávající všeobecné dobro, má vládnout bez překážek! Bude vládou úplnou, tedy vládou **absolutistickou**. Tato vláda nebude útiskem, pokud obecná vůle bude vůlí všech členů společnosti.

Ale vyvstává zásadní otázka: **Kdo určí obecnou vůli?** Kdo ví, co je obecná vůle? Na to JJR neumí odpovědět.

Zde přicházejí ke slovu **utopistické tendence**. Totiž vždy se budou objevovat skupiny lidí, které budou tvrdit: „*My víme, co je obecnou vůlí!*“ Tyto skupiny jsou nositelkami ideje: **Je-li zlo vně člověka, je reformovatelné**. To je myšlenka francouzského osvícenství. Míra zlepšování společnosti dle této ideje je neomezená, pouze musí mít v rukou vládu správních lidí; ti, kteří znají, co je obecná vůle.

K čemu vede filosofie francouzského osvícenství? Přináší **teror elity**. Skupiny, třeba i malé, které přesně ví, co je pro společnost dobré. Viz jakobíni, později nacisté či komunisté. Koncentrace moci a vytvoření silného státu přivede nového člověka. (Všimněme si toho na příkladu Adolfa Hitlera. To vůbec nebyl rozmařilý orientální vládce, který by hromadil bohatství. To byl asketa, který věděl, že chce pro německý národ to nejlepší.) V tomto pojetí moci a snahy o obrodu společnosti je omluvitelná i genocida, pokud má být posledním krveprolitím.

Srovnání anglosaského a francouzského osvícenství

Anglosaské osvícenství ovlivněné empirismem je charakterizováno **skepticismem**. Panuje skepse vůči rozumu, vůči dobrotě člověka, vůči fanatickému náboženství. Přes to vidí tito osvícenci jako nutné, aby náboženství mělo důležité postavení ve společnosti, aby lidé věřili v Boha, protože tak bude jednoduše zajištěno, že lidé nebudou dělat špatné skutky. Náboženství je společensky užitečné.

Skepse vůči dobrotě člověka vyvolává požadavek **slabého státu**, protože jej tvoří lidé, slabí a chybní a to je důvodem, proč nesmí být stát silný a absolutistický. Stát musí být garantem **základních lidských svobod a kontinuity** života společnosti. Z tohoto důvodu je dobré pro společnost, aby se držela **tradic** a ustálených **zvyklostí**. Ony jsou totiž nositelem **předvídatelnosti**. Bez nich vzniká vakuum, které je nebezpečné, nikdo nedokáže odhadnout, které vlivy a síly ve společnosti převládnu.

Francouzské osvícenství je **racionalistické**. Vyzdvihuje svoji víru v **dobrotu** člověka (viz ušlechtilý divoch), který je zvnějšku ohrožen ve své dobrotě, případně zkažen institucemi a konvencemi. Myšlenka, že zlo je vně člověka, přináší s sebou náhled, že toto zlo je **reformovatelné**. Míra zlepšování člověka je neomezená, pouze vládu musí získat správních lidí, kteří dokáží trvale zlepšovat celou společnost. K tomu potřebují **silný stát a koncentraci** své moci, aby mohli přivést na tento svět nového člověka.

Shrnutí: **Zatímco ideje anglosaského osvícenství vedou k americké demokracii a k demokratické Evropě druhé poloviny dvacátého století a počátku století jedenadvacátého, ideje francouzského osvícenství byly inspirativní pro totalitní systémy dvacátého století, pro nacismus a komunismus.**

Edmund Burke

V souvislosti s dobou konce 18. století nelze zapomenout tohoto Ira, loajálního vůči Anglii, který je dnes uznáván jako **otec konzervatismu**. Politicky se v tehdejšímu systému zařazoval jako whig vyznávající toleranci, vládu parlamentní většiny. Nesdílel naděje většiny whigů vůči dění ve Francii, čímž si i získal vážnost u politických protivníků – toryů.

Jasnozřivě odhadl politický vývoj ve Francii, v roce 1790 vydal dílko **Úvahy o revoluci ve Francii**. Předpověděl v něm, že politický vývoj ve Francii, ústící v revoluci, přinese teror, který bude zastaven až novým diktátorem. Stalo se to, co řekl. Roky 1793 a 1794 přinesly krutý teror vůči obyvatelstvu a rok 1799 vynesl k moci Napoleona.

Naskýtá se samozřejmě otázka, proč to Burke tak dobře odhadl. Burke byl přesvědčen, že myšlenky francouzské revoluce jsou mylné, a to ze dvou důvodů. Revolucionáři ve Francii **neodhadli stav francouzské společnosti** a chtěli použít **chybný ideologický vzorec** – měli za to, že rychlé změny zcela smetou starý řád a vše půjde od začátku, změny povedou k naprostému úspěchu v budování nové společnosti.

Tento Burkeho přístup je charakteristický pro zásady konzervatismu. **Konzervatismus odmítá změny shora. Odmítá tvrdý a silný stát, jehož politika násilím mění lidi. A v posledku konzervatismus požaduje, aby změny ve společnosti byly pozvolné, aby neohrozily kontinuitu života společnosti a aby tato nezahynula.**

Směry ovlivňující politické postoje 19. století

Podívejme se nyní v letném přehledu na směry hrající roli v politickém rozhodování v průběhu devatenáctého století. Svým způsobem jde vesměs o směry posilující, byť i někdy nepřímou, moc státu, moc panovníka.

Prvním zmíněným bude **romantisus**. Směr odmítající násilí, revoluci, diktátorský režim, odmítající též chladný racionalismus, který může přinést opět krutovládu. Romantismus klade důraz na **emoce**, idealizuje si principy monarchie. Vnímá monarchu jako otce národa. Všimněme si, že toto má odraz i v pohádkách, kde je hodný tatíček král obklopený zlými rádci – osvícenci. Asi nejdále došel vliv romantismu v Německu. Romantické protěžování tradičního práva na úkor práva univerzálního bylo i jedním z kořenů německého nacionalismu. Zbožštění národa na úkor práv jednotlivce, který je brán jako pouhá buňka společnosti – to je fakt, se kterým se potýkalo Německo velmi dlouho, defacto až do poloviny 20. století.

Na romantismus navazuje další směr a to **historicismus**. Směr stojící na jiných principech, ale v důsledcích stejně se projevující jako romantismus. Jeho jádrem je Hegelova filosofie, kde finální tezí vývoje je **nutný návrat ke světovému duchu** a tedy **konec dějin**. Dějin pojatých deterministicky, protože je řídí onen světový duch a **stát** je jeho nástrojem. Na člověka je opět pohlíženo jako na článek celku. Spásu lidstvu přinese stát nesoucí v sobě božský prvek (tedy onoho světového ducha).

Vcelku obdobně přistupuje k problému vývoje lidské společnosti i Karel Marx, který se Hegelovou filosofií inspiroval. **Marxismus** je dalším filosofickým směrem ovlivňující politické dění v Evropě v druhé polovině 19. století. Hnacím motorem dějin není světový duch, ale **antagonistické postoje** ve vztahu k **výrobním silám** a k **výrobním prostředkům**. Tyto protichůdné postoje vedou až k **sociální revoluci**, která bude onou poslední revolucí (srovnej s Hegelovou finální tezí), budou naposledy mrtví a poražení, a to je nutné přijmout jako nezbytnou součást reholuce, vždyť je to naposledy. Po ní přichází jako poslední trvalý stav člověka – život ve svobodě a hojnosti. To je velice opojná představa a co způsobila ve 20. století, to víme.

Posledním směrem, který se také neblaze podepsal v životě evropských národů za nadvlády německého nacismu, byl **evolucionismus** a jeho odnož **sociální darwinismus**. Evolucionismus o sobě prohlašuje, že je pokrokovou teorií (podobně jako to činil historicismus), kde **pokrok ve vývoji** společnosti je dán prostým **plynutím času**. Je evidentní, že motivaci pro své tvrzení převzal z Darwinova pohledu na vývoj druhů, jehož principy použil při vysvětlování vývoje lidské společnosti. Nutné plynutí času vede dle něj ke vzniku nové kvality.

Sociální darwinismus, který, jak výše uvedeno, se opírá o evolucionismus, prohlašuje, že každá sociální pomoc chudým a potřebným je špatná, protože je blokováním evoluce. Obhajoba **rasismu**, který je přijímán jako vědecká teorie, je zde patrná na první pohled. Stává

se podhoubím, z nějž vyrůstají nacionalistické rasové teorie hlásající nadřazenost rasy. V politické rovině se to projevuje tvorbou rasových zákonů, tak, jak to známe z Německa 30. let. Ovšem podobné postoje se objevují i v americké společnosti na přelomu 19. a 20. století i ve větší části jeho první poloviny. Pro příklad: Takovým důsledkem sociálního darwinismu je například **eugenika** propagující **šlechtění lidského genofondu**. Ve společenské rovině se vliv jejích stoupců projevilo třeba v zákazu uzavírání smíšených manželství. Oženit se či provdat se za partnera jiné rasy bylo trestné. Jiným důsledkem soc. darwinismu je postoj jeho obhájců k válce. Válka je vnímána jako dobro, které prokáže, který národ je silnější, zdravější, vyspělejší. Pouze ten nejlepší zvítězí. Ale to jsou vše věci, které známe z historie a víme, co strádání a utrpení přinesly Evropě 20. století.

Moderní ideologie 20. století

Anarchismus

Určujícím postojem anarchistů je **odmítání** instituce státu. Vnímají jeho úlohu jako neslučitelnou s principem spravedlnosti, protože stát si vynucuje placení daní, uděluje tresty, zneužívá svého postavení vůči občanům. Ve jménu států bylo v dějinách zabito více lidí než nestátními subjekty.

Anarchismus je hnutí táhnoucí se napříč politickým spektrem, od levice až po pravici. Podívejme se na anarchokomunismus zaujímající výrazně levicové postoje a poté na anarchokapitalismus, který se profiluje v pravé části politického spektra.

Anarchokomunismus

Jeho zaměření je výrazně **protistátní**, dále proti **soukromému vlastnictví** a proti **autoritě** obecně. Nejznámějším představitelem tohoto hnutí je **Michail Alexandrovič Bakunin**.

Jedinou spravedlivou společností je pospolitost **komun** – tedy komunit, do kterých se lidé dobrovolně a aktivně přiřazují a chtějí se podílet na jejich životě i na jejich řízení. Rozhodování v komunách je **kolektivní**. Díky spravedlivému uspořádání nebudou lidé v komunách náchylní páchat zločiny

Námítky proti anarchokomunismu lze celkem jednoduše odůvodnit. První námítka se opírá o přirozený mravní zákon a je to námítka obhajující soukromé vlastnictví. Soukromé vlastnictví je právem přirozeným a tudíž jako takové patří do lidského života. Člověk nemohoucí vlastnit pociťuje určitou újmu ve svém životě. Nehledě na to, že zkušenost s kolektivním vlastnictvím ve 20. století je velice neblahou vzpomínkou pro lidi, kteří žili v totalitním komunistickém systému. Jistě existují komunity na světě, jejichž členové se rozhodli úpro společné vlastnictví a dobrovolně se vzdali svého přirozeného práva na soukromý majetek. Jsou to např. členové náboženských řádů nebo členové kibuců – hospodářských družstev vznikajících v padesátých letech v Izraeli.

Druhou námítku lze postavit proti tvrzení, že v komunách nebude žádná zločinnost. I kdyby byla eliminována zločinnost ekonomická, ještě stále se musí počítat se zločinností z vášně (nenávisť apod.). Kdo v tomto případě bude nositelem autority umožňující trestat? Počítat s tím, že autoritou bude celá komunita je utopie.

Poslední zásadní námítkou je řešení problému agrese zvnějšku, napadení komunity vnějším útočníkem. Jak bude probíhat obrana? Kdo ji bude koordinovat a zaštiťovat svou zodpovědností? Uvědomme si, že tyto komunity bývají již z principu pacifistické a tedy nejsou schopné obrany.

Anarchokapitalismus

Společné s anarchokomunismem je jeho odmítání státu jako nejvyšší instance nesoucí moc. Odmítá stát z důvodů monopolu, který si stát nárokuje v řadě svých funkcí a vlivů.

Na rozdíl od anarchokomunismu jednoznačně **preferuje** anarchokapitalismus **soukromé vlastnictví** a **placené služby**. Ideálem anarchokapitalismu jsou placené agentury, které budou poskytovat obyvatelům servis v poskytování těch služeb, jejichž nositelem bývá především právě stát.

Námítky proti tomuto hnutí budou směřovat do některých oblastí veřejného života. Zásadní námítka je proti tomu, **jak** se bude v komunách **řešit problém zločinnosti a trestání**. Bude mít agentura poskytující služby tolik pravomocí, aby si vynutila poslušnost obyvatel, bude mít i dostatečnou **autoritu**? Pokud by se tento problém podařilo vyřešit, stejně bude tato agentura mít charakter státní instituce, bude mít pravomoci obdobné jako má stát. Tomu se příznivci anarchokapitalismu nevyhnu.

Má-li mít **soudnictví** úplnou nezávislost a má-li dohlížet soud nejvyšší instance na dodržování zákonnosti, opět se nám vyhrocuje problém autority, kterou by měla mít zprostředkovatelská agentura. Toto přímo je oblast, kde se instituce státu ustanovuje **přirozenou** cestou, i když se bude nazývat jinými termíny.

Obdobně obrana proti **vnějšimu nepříteli** nebude bez obtíží. Můžou se obyvatelé komun spolehnout na placené agenturní žoldnéře? Budou moci zaplatit tolik, aby si koupili jejich věrnost? Co když agresor zaplatí víc? Zdá se, že i tato oblast přináší neřešitelné dilema, a to jsme se dotkli pouze nejdůležitějších problémů, se kterými si anarchokapitalismus těžko poradí.

Liberalismus

Pro klasický liberalismus je **lidská svoboda** tou **nejvyšší hodnotou** a každá státní moc je potencionální hrozbou pro svobodu. Proto by instituce státu měla mít co nejmenší sféru vlivu.

Jsou oblasti, ve kterých by měl stát mít monopolní rozhodování a kvůli kterým musí existovat. Těmito oblastmi jsou ochrana proti **vnitřnímu nepříteli**, tedy potírání zločinnosti, dále pak obrana proti **vnějšimu útočníkovi**, **soudnictví** a správa **veřejných financí**.

Zásahy státu do ostatních oblastí veřejného života by měly být co nejmenší a občanům by měla být ponechána pokud možno co největší míra rozhodování.

Důležitým přínosem v teorii státu je prosazování zakladatelů liberalismu **rozdělení moci** mezi jednotlivé složky moci, které se vzájemně budou hlídat.

Liberalismus se zaštiťuje některými filosofickými doktrínami či směry.

Tou první je **doktrína přirozených práv** člověka hlásající, že pozitivní právo nesmí odporovat právu přirozenému – tedy nesmí popírat přirozenost člověka. V různých historických souvislostech bylo přirozené právo buď vyzdvihováno (viz antika či období absolutistických vlád panovníků na přelomu středověku a novověku) či odmítáno (viz právní systém nacistického Německa prosazující jedině pozitivní právo). Dnes normou opírající se o přirozené právo je např. Listina základních lidských práv a svobod. V řadě kauz v rámci norimberských procesů museli žalobci využít při svých žalobách přirozeného práva, protože pozitivní právo nebylo možné jednoznačně použít.

Dalším filosofickým pramenem, o který se opírá liberalismus, je **utilitarismus** se svou snahou o maximalizaci lidského štěstí. Nejlepší společností bude ta, kde bude nejvíce lidí šťastných. Tento argument je silný u zastánců volného trhu, především u liberálních ekonomů (viz např. Václav Klaus). Svoboda je důležitá proto, aby si lidé zařídili život podle svých představ a tím si vybudovali své štěstí.

Námítka, která se ukazuje jako častá, je, zda lidé opravdu chtějí svobodu, **zda je pro ně nejvyšší hodnotou**, když se jí tak často zaštiťují? O svobodě se hovoří v přelomových obdobích, při změnách politických systémů, při revolucích či povstáních, ale v časech ostatních, v rámci určitého politického zřízení, si můžeme všimnout, že přibývá hlasů volajících po jistotách, klidu a pořádku, často se vyslovují přání po silné straně či silném jedinci – vůdci, který by nastolil řád a zatočil s lumpy ... Tato souvislost není nahodilá, mnozí utilitaristé přešli časem na pozice socialistů.

Třetí doktrínou či ideou, o kterou se liberalismus opírá, je **teorie společenské smlouvy**. Teorie, která předpokládá, že všichni občané se budou dobrovolně podílet na řízení státu, že všichni budou souhlasit s nastoupenou cestou. Námitka zde je zřejmá na první pohled. Cíl – tedy aktivní účast všech – se zde staví na místo předpokladu. Máme zde problém **kruhu**, který tuto ideu oslabuje.

Moderní liberalismus

Liberalismus, jaký je znám dnes v řadě zemí západní a severní Evropy. Na rozdíl od klasického liberalismu přikládá v určitých oblastech života společnosti státu význačný úkol. **Stát** je vnímán jako nositel či **donátor pozitivní**, tedy dané **svobody**. Protože charakteristikou liberalismu je maximalizace štěstí, zasahuje stát tam, kde to jde nejsnáze, totiž v rovině hmotné. Prosazuje **vyšší daně** a **vyšší přerozdělování**, a to je typické právě pro řadu zemí Evropy, dnes i pro střední Evropu. Hmotná pomoc je směřována na ohrožené **menšiny** společnosti tak, aby se mohly postupně těšit dalším svobodám.

V oblasti idejí se moderní levicově liberální stát ještě více odchyluje od idejí klasického liberalismu. Klasický liberalismus říká, že každý člověk může říci svůj názor, má právo říkat si, co chce, či svým postojem vyjádřit své přesvědčení, nesmí však ubližovat a není po něm žádáno, že musí mít rád. (Je tedy pochopitelný například zákaz extrémních hnutí, která nemohou mít právo slova a tisku).

Moderní liberalismus přichází se **zákazem** jakékoliv **diskriminace**, za každou cenu se staví za práva menšin, které jsou zranitelné. **Nerozlišuje**, zda ono právo je skutečně **právem** či jen **výsadou**, která může vyvolat **pozitivní diskriminaci**. Jedině nesouhlasícího či kritického vůči svým rozhodnutím může **perzekuovat**. Viz dnes tolik diskutovaný antidiskriminační zákon. Z pohledu klasického liberalismu jde o omezení svobody občanů na úkor menšin, z pohledu moderního liberalismu jde o rozšíření svobod pro menšiny, které zasluhují větší ochrany z nejrůznějších důvodů.

Socialismus

Politický směr s ústřední myšlenkou ideálu **rovnosti**. V první řadě jde o rovnost materiální.

Díličními cíli, které si tento směr vytyčuje, jsou **snížování materiální nerovnosti** a zprostředkování **minimálního materiálního zajištění**, což je myšlenka objevující se poprvé v moderních ideologiích.

Pro své cíle si socialismus volí adekvátní prostředky, kterými jsou **znárodnění** (ať již kolektivní či státní) a **přerozdělování** finančních zdrojů získaných od občanů. Toto přerozdělování může mít progresivní až konfiskatorní povahu. V praxi to znamená například velké, až stoprocentní zatížení dědiců dědickou daní. Socialismus považuje bohatství získané jinak než vlastní zásluhou za špatné.

S vývojem společnosti ve 20. století socialistické politické strany v západní a severní Evropě rezignovaly na znárodnění, protože zkušenosti ukázaly, že státní ekonomika produkuje méně bohatství než ekonomika založená na soukromém vlastnictví. (To byla jedna z příčin pádu komunismu ve východní Evropě, protože nemohl svou ekonomikou konkurovat ekonomice Západu.) Posledním návrhem na znárodnění části soukromých podnikatelských subjektů byl pokus prezidenta Mitteranda v 80. letech 20. století ve Francii.

Změna vlastnictví je samozřejmě radikálnější a touto cestou se vydaly země východní Evropy po vzoru SSSR, Přerozdělování se stalo charakteristickým pro západní Evropu.

Pro řadu zemí Evropy je charakteristické mísení myšlenek moderního liberalismu a socialismu. Zatímco sever Evropy inklinuje více k socialismu, tak západ a nově i střed a východ Evropy jde povětšinou cestou moderního liberalismu.

Fašismus

Směr v politice, který namísto demokracie preferuje **vůdcovský princip**. Jinak jeho myšlenky jsou inspirovány idejemi **socialismu** a **nacionalismu**. V italštině slovo **fasci** znamená **svazky** (prutů – vzpomeňme na našeho Svatopluka), zde jsou myšleny bojové svazky. Fašismus vyžaduje **jednotu** a **loajalitu**, nárokuje si **monopol v politickém rozhodování**. Na rozdíl od totalitních systémů nacismu a komunismu nechává lidem **vnitřní svobodu**, nevyžaduje vnitřní oddanost věci režimu. Zachovává svobodu ekonomiky a svým způsobem i kultury.

Podíváme-li se na kolébku fašismu – Itálii, pochopíme, jak fašismus působí na lidi a jaké principy zastává.

Mussolini – to byl mladý socialista, kterému učarovaly myšlenky nacionalismu. Poznal, jaká je v nacionalismu ukryta síla, pokud člověk dokáže jeho ideje správně formulovat a použít. K tomu je potřeba vůdce, který dokáže ideje nacionalismu národu dobře předložit. Pro své cíle dokázal využít myšlenku renesance římského impéria, které může být obnoveno právě pod silným vůdcem.

Na svou stranu si získal i pravici (!), protože nebyl proti soukromému vlastnictví, ale je podporoval, a dokázal se ostře vymezit proti komunismu. Prohlašoval o sobě (ač levicový člověk), že je hrází proti komunismu.

Svémi postoji si získal mladé lidi, kritizoval slabost předchozích generací a podněcoval mladé lidi ke službě vlasti a režimu; k cestě, která má přinést ovoce v podobě nové, silné Itálie.

Svým smyslem pro pořádek, který dokázal prosadit v systému, dosáhl velké popularity, ač to bylo za cenu represivní diktatury (viz např. omezení svobody slova, shromažďování, veškerá moc v rukách vůdce ad.) Dokázal např. úspěšně bojovat s mafií. Tím, že nebyl radikální socialista a neprosazoval znárodnování, tím, jak řečeno výše, si získal pravici. Jemu nejbližší ve správě majetku byla myšlenka korporatismu (asi našemu vnímání nejbližší je myšlenka družstev).

Na rozdíl od nacismu nebyl fašismus **antisemitský** a **rasistický**. Až po roce 1939, kdy již byl Mussolini pod silným vlivem Hitlera, došlo na odsuny Židů. To již však nebyl ideologicky pravý fašismus, ale směr se silným vlivem nacismu.

Myšlenka fašismu neskončila s 2. světovou válkou, ale žila a žije i dnes ve světě. Stačí se podívat do zemí Latinské Ameriky či do zemí subsaharské Afriky nebo zemí blízkého východu. Tam všude se čas od času objevují noví diktátoři, kteří se shlédli v ideologii socialismu prosazované silným vůdcem.

Je zajímavé, že dodnes ve většině zemí západní a střední Evropy, kde vládne moderní liberalismus, je zakotven jeden princip fašismu, a to je myšlenka tripartity v oblasti ekonomiky. Tripartita je smlouva mezi státem, odbory a podnikateli, zajišťující určitou hladinu sociálního smíru. Pouze v zemích, kde došlo k nástupu neoliberalismu, tedy liberalismu v jeho původní podobě, byl tento princip opuštěn. Těmito zeměmi je Velká Británie od dob Margarety Thatcherové a USA od dob Ronalda Reagana.

Totalitní systémy

Totalitní režim vyžaduje po svých občanech nejen loajalitu, ale i **aktivní podporu** a bezvýhradnou **oddanost**, čeká na **manifestační projevy souhlasu** se svou politikou. Totalitní stát kontroluje vše. Vše je **zpolitizované**. (viz zasahování totalitního režimu do svobodného vědeckého bádání, do kultury, do spolkové činnosti apod.)

Nacismus

Je nositelem všech totalitních praktik, které byly kdy použity. Ve své podstatě je krutě **rasistický**. Aplikuje Darwinovu evoluční teorii pro obhajobu nacionalistických idejí – praktikuje tzv. **sociální darwinismus**.

Vyzdvihuje válku jako prostředek mající ukázat kvalitu národa. Válka přináší zušlechtění lidského rodu, protože vítězí nejlepší. Pouze nejlepší národ má morální oprávnění zušlechtit lidskou rasu.

Základní jednotkou společnosti není jedinec, člověk, nýbrž **kmen, národ**. Proto má jedinec hodnotu potud, pokud dokáže přispívat k rozvoji vlastního kmene či národa. Zde možno porozumět tomu, proč nacisté likvidovali nepohodlné lidi, protivníky jiných ideových názorů a lidi postižené. Proto kromě koncentračních táborů v první fázi určených pro Němce, se prováděly pokusy na postižených lidech, proč byli likvidováni, proč se zaváděla eutanázie a proč se propagovala eugenika.

Hitler nikdy nezapochoyboval o svých idejích, vnímal se jako nástroj prozřetelnosti. Ke konci války připouštěl, že se zmýlil v odhadu, který národ je nejlepší. Dával si vinu, že byl měkký ke svému národu. Jako nejlepší (a nejdrsnější v obhajobě svých pozic) se ukázal národ ruský.

Zbývá odpovědět na otázku, proč byl Hitler tak zarytým antisemitou. Proč mu šlo o likvidaci celého jednoho národa? Dle něj Židé zradili Německo svými pacifistickými postoji. Jako pacifisté nebyli nositeli evoluce a tedy byli méněcennou rasou. To se v Hitlerových očích potvrdilo i tím, že neměli vlastní stát, že jako národ žili rozdrobeně, nemohli svoje národní kvality prokázat válkou. Proto neměli právo na existenci.

Komunismus

Totalitní ideologie vymáhající po občanech **aktivní souhlas** se svými idejemi. Filosofické základy se opírají o Marxovu filosofii **dialektického materialismu** a o Hegelovu **koncepci dějin**.

Na základě této filosofie komunismus stanoví dvě jistoty. Tou první je jistota, jaký bude konec dějin. Tím bude **beztrždní**, naprosto spravedlivá společnost. Tou druhou jistotou je, kdo bude vítězem v politickém boji. Vítězem bude dle této ideologie ta třída, která přijme za svou marxistickou filosofii, a to bude třída **proletariátu**.

Všimněme si osoby Vladimíra Iljiče Lenina, který se vnímal jako ortodoxní marxista. Odmítal myšlenku, že by se k socialismu mohlo dojít pokojnou cestou přerodu. Toto myšlenku šířili pokračovatelé Marxovi v Německu. Lenin jejich postoje nazývá revizionismem. **Komunismus je radikální podobou socialistického hnutí**. Nastolení cesty k socialismu je možné pouze cestou **revoluční**. Lenin vidí cestu revoluce jako úspěšnou tehdy, když revoluci povede marxistická strana nového typu, která převezme vládu. Strana, která dokáže získat moc a již se o tuto moc nebude s nikým dělit. Poté, co moc získá, nemá smysl o tuto moc přijít ve volbách, pozice této strany musí být neotřesitelná.

Toto se událo v roce 1917 v Rusku a Lenin očekával, že komunistická revoluce proběhne v dalších zemích. Místo agrese na západ však přišla porážka Rudé armády na Visle maršálem Pilsudským v roce 1920.

Od počátku se **komunistický teror** obrátil proti **vnitřnímu nepříteli**, což vedlo k likvidaci desítek milionů nevinných lidí – občanů vlastního státu.

Z hlediska dalšího vývoje komunistického státu byl důležitý střet Lva Trockého s Josifem Stalinem o další taktice postupu. Trockij byl zastáncem permanentní revoluce, která by expandovala do dalších zemí, Stalin prosazoval konsolidaci vlády komunismu v jedné zemi. Již víme, že Stalin v tomto střetu zvítězil, což později stálo Trockého život.

Po vítězství SSSR v 2. světové válce expandoval komunismus do dalších zemí střední a východní Evropy. Stalin byl na vrcholu své moci. Za celou dobu lidských dějin žádný jiný člověk jako jediný vládce nestál v čele tak ohromné říše jakou byl Sovětský svaz se svými satelity.

Koncem čtyřicátých let se vynořuje problém, se kterým komunisté dříve nepočítali a tím problémem se stávají Spojené státy americké. V polovině 40. let disponují jako první atomovou bombou a stávají se největším protivníkem SSSR na světové politické scéně.

V 50. letech nastupuje střet těchto velmocí v podobě **studené války**. Obě strany vnímají, že přímý vojenský střet by byl sebevražedným krokem pro obě země. I když bylo

několik kritických momentů, kdy k další světové válce bylo velmi blízko. Nejblíže v době kubánské krize.

Studená válka trvá až do konce 70. let 20. století, kdy po prohrané válce USA ve Vietnamu dochází mezi lety 1975 – 1979 k největší možné expanzi komunismu na světě. Sovětský svaz získává přívržence v rozvojovém světě a vzniká dalších deset nových zemí s komunistickými režimy.

V první polovině 80. let dochází k obratu, kdy SSSR není schopen z důvodu špatné hospodářské situace konkurovat USA nejen ekonomicky, ale i vojensky. Nedokáže účinně zabránit myšlence protiraketového štítu, se kterou přicházejí USA, a uvědomuje si, že nikdy nedokáže na tento vývoj účinně odpovědět.

Po ortodoxních a konzervativních komunistických vůdcích přichází do Kremle **Michail Gorbačov**. Člověk usilující o ukončení studené války a o reformy uvnitř SSSR. Ovšem Gorbačovovi pokus s reformami komunistického režimu nevyšel. Lidé, kteří obdrželi určitou míru svobody v rámci režimu, zatoužili po svobodě úplné a po demokracii a říše komunismu se zhroutila.

Ideologie na principech komunismu - titoismus a maoismus

Josip Broz Tito byl jugoslávský komunistický vůdce stojící v čele Jugoslávie až do roku 1980. Hned od počátku dal jasně najevo, že nehodlá být sovětským satelitem a rozhodl se jít **svou cestou budování socialismu**. To vyvolalo odpor ze strany SSSR a byl označen za revizionistu a **odpadlíka** od věci komunismu. Titův režim nebyl totalitní, spíše **autoritativní**. Dal by se možná přirovnat k fašistickým režimům v Itálii nebo ve Španělsku. Tito byl liberální při budování státní ekonomiky i v otázce zahraniční politiky. I když nechtěl úplnou svobodu všem lidským právům, nesnažil se za každou cenu perzekvovat odpůrce režimu; věděl, že by to jejich postoj jen posílilo.

Mao-ce-tung se dostal k moci v Číně po vítězství v občanské válce v roce 1949. Byl nadšeným obdivovatelem Stalina a po jeho smrti se cítil být jeho nástupcem. Nebyla důležitá dle něho otázka národnosti, ale **otázka věrnosti komunistickým idejím**, a oním věrným byl on, Mao-ce-tung. V jeho očích Sovětský svaz opustil cestu budování komunismu v okamžiku, kdy odsoudil stalinismus.

Mao byl znám svou agresivní rétorikou a prosazováním **permanentní revoluce** cestou revoluční války. Ve skutečnosti byl ale velice opatrný, zvláště v zahraniční politice, například nepodporoval vietnamské komunisty v období vietnamské války. O to bezohledněji se choval ve vlastním státě k vlastnímu národu. Viz jeho vedení kulturní revoluce v šedesátých letech. Je zde zajímavý rozdíl oproti Sovětům, kteří ve své zahraniční politice vedli umírněnou rétoriku, ale tajně stále zbrojili a aktivně se připravovali na válku.

Konzervatismus

Směr v politice charakteristický variabilitou postojů či způsobů nahlížení toho, jakými cestami se má ubírat vývoj společnosti, aby **nedocházelo** ke zbytečným či **náhlým** zvrátům, které společnost **destabilizují** a brzdí v rozvoji.

V zásadě postoje konzervatismu lze vyjádřit následujícími charakteristikami:

V první řadě jde o **preferenci** toho, co je **známé, vyzkoušené** a ukázalo se v životě společnosti jako **dobré**.

Jako další charakteristikou je pohled na **člověka**, který sám o sobě **není úplně dobrý ani zlý**. Každý člověk má v sobě nějak nastavené hranice, jak vnímá dobro a zlo a ony hranice jsou u každého člověka jinak posunuté. V tomto ohledu není člověk dokonalý. Jsme ovlivněni mnoha vnějšími i vnitřními faktory, které naše postoje formovaly a formují. Je proto potřeba objektivně se ve společnosti snažit o to, aby existovaly limity, které **udrží na uzdě nejhorší lidské vlastnosti** a přitom aby byla každému člověku **zajištěna patřičná míra svobody**. Prosazení této charakteristiky je možno vyjádřit větou: „Nebe neumíme vytvořit a peklo vytvořit nesmíme.“ V této vlastnosti je konzervatismus **radikálně antiutopistický**.

Program konzervatismu není jednotný. Lidé vyznávající hodnoty konzervatismu akcentují různě silně tu kterou konzervativní hodnotu. V podstatě jsou **čtyři základní aplikace** konzervativních ideálů, které jsou různě silně prosazovány, přesto však se pokaždé v hodnocení konkrétního člověka objevují.

Tou první, na které se shodnou všichni nejvíce, je **prosazování role slabého státu**. Stát má plnit pouze úkoly negativní, tzn. má být garantem vymahatelnosti práva a má zabezpečit pořádek. S klasickým liberalismem vyznává i konzervatismus, že silný stát je hrozbou.

Další aplikací je vnímání důležitosti a **prosazování hodnot morálky**, dále hodnot vycházejících z **tradic** toho kterého národa a hodnot **náboženství**. Nejde zde o to, aby byly prosazovány kupř. náboženské ideály z důvodu většího vlivu církví či vlivu některých tradičních uskupení. Jde obecně o to, že lidé mající a vyznávající určité **standarty**, jsou ve svém chování **čitelnější, předvídatelnější, společnost** se díky jim stává **jistější**. Jde vlastně o určitou sebekontrolu. O **kontrolu zevnitř**. A pokud tato nebude, přijde nutně kontrola zvnějšku, a jejím nositelem bude stát, tedy opět posílí své pravomoci. Všimněme si, jak toto funguje i v současnosti. Je-li **větší morálka**, celá společnost se může těšit **větším svobodám** a naopak. Při **slabé morálce** nastupují **větší represe státní moci**, které musí zajistit alespoň minimální ochranu občanů.

Třetí aplikací, kterou konzervatismus bez výhrad obhajuje, je **soukromé vlastnictví a jeho kontinuita** (možnost předání majetku potomkům). Z tohoto důvodu odmítá konzervatismus jakékoli konfiskatorní zdaňování převodu majetku na dědice (na rozdíl od některých politických systémů, které se snaží zvyšovat tento typ daní). Opět je tato aplikace přijímána jako **stabilizátor společnosti**. Je patrné z praxe, že pro každého člověka je důležitější vlastnit hmatatelný majetek než majetek virtuální (např. akcie). A pokud má člověk příjmy z výtěžku cenných papírů, snaží se ukládat svůj majetek např. do nemovitostí.

Čtvrtou skupinou hodnot, které obhajuje konzervatismus, jsou hodnoty, které vnášejí do společnosti různé **společenské instituce, spolky, korporace, sdružení občanů** apod. Tyto instituce plní společensky žádané funkce, které napomáhají k **seberealizaci jednotlivce**. Je tím zajištěna i určitá **ochrana před odcizením, před radikalizací a před extremismem**. Pokud neplní tyto společenské funkce výše uvedená sdružení, přebírá částečně jejich realizaci **stát**, což je **nedostatečné, ale i nebezpečné**. (Viz např. instituce Národní fronty v dobách komunismu, kdy v této instituci musely být zahrnuty všechny spolky a sdružení až po včelaře či ochotníky na vesnici. Totalitní systém přes Národní frontu dohlížel a indoktrinoval pohodlně své občany.) Je žádoucí pro pokračování života společnosti, aby byla zajištěna **kontinuita těchto institucí** spíše než kontinuita režimu. (Po pádu komunismu se i u nás tyto věci obtížně obnovují a některé nelze obnovit vůbec.)

Z pohledu filosofie můžeme hovořit o **konzervatismu skeptickém** (britský), který vnímá **užitečnost idejí**, třeba i takových, které nemusí být pravdivé (např. náboženství). Tento typ konzervatismu důsledně hájí to, aby se nové a neznámé věci zaváděly do života společnosti opatrně a pomalu.

Dalším typem konzervatismu je **konzervatismus tradicionalistický**. Dle něj vlastní tradice nemusejí být těmi nejlepšími, ale jsou to **tradice vlastní** a je **důležité je chránit**. Budou-li opuštěny, zanikne i společnost, na kterou je člověk zvyklý, protože ony, tyto tradice, tuto společnost utvořily.

Posledním typem konzervatismu je **konzervatismus metafyzický**. Konzervatismus obhajující **přirozené zákon** a **stálé pravdy** a hodnoty z něj vycházející (život, rodina, soukromé vlastnictví, ...)

Z hlediska vnitřní síly mají nejsilnější postavení v systému vždy konzervativci metafyzičtí, protože tito jsou nejméně ochotni ustoupit ze svých požadavků. Zastánci ostatních dvou typů konzervatismu jsou spíše ovlivnitelní ve svých názorech, bývají tedy v politickém systému dobrou brzdou, ale nejsou těmi, kdo tvoří.

Filosofická etika

Co rozumíme pod pojmem morální zákony, mravní normy, etická pravidla? Jsou jimi konkrétní vyjádření myšlenek společenství racionálních bytostí žijících ve vzájemné úctě a řešících své rozdílné názory či spory vyjednáváním a dohodou.

Vztah k druhému člověku, lépe řečeno požadovanou kvalitu vztahu, naprosto jednoznačně vyjádřil Imanuel Kant při vyslovení kategorického imperativu. Volně vysloveno: **Naše jednání by mělo odpovídat takové maximě, která by se mohla stát všeobecným zákonem.**

V lidech kolem nás máme vidět **cíle** svého jednání, nikoli pouhé prostředky. Podíváme-li se do kterékoli časové části lidských dějin, vždy se setkáme s lidským jednáním, při kterém se lidé stávají prostředky k dosažení cílů jiných lidí. Takové jednání je možné tehdy, když bude pominut základní, dá se říci úhelný kámen mezilidských vztahů a tím je uznání druhých lidí jako **svobodných** bytostí, které nesou **odpovědnost** za svá rozhodnutí a mají svá **práva a povinnosti** ve vztahu k druhým lidem.

Svoboda, odpovědnost, práva a povinnosti předpokládají, že v lidském setkávání se každý člen společenství počítá jako jeden a přitom má ve svém postavení **stejnou váhu**.

V tuto chvíli se stává každý člověk **nenahraditelným a nezávislým** příslušníkem **morálního řádu** společnosti. Jeho práva, povinnosti a odpovědnost jsou jeho osobním vlastnictvím. Jen on se jich **může zříci** nebo je **naplnit**, protože jen on se bude odpovídat, nedostojí-li svým povinnostem.

Mravní zákon

Z výše uvedeného plyne zásadní požadavek na **platnost** morálního zákona, která musí být **absolutní** povahy. Morální normu nelze svévolně přepisovat či srovnávat s užtkem, který by přineslo její ignorování. Nelze s ohledem na určitý okamžitý užitek rušit právo druhého člověka. Svého práva se může zříci pouze on sám. A v tomto samém je právě smysl přijímat morální normu jako absolutní.

Obdobně je tomu i s **přijímáním** povinností. I ta sama musí mít absolutní charakter. Může být odložena, jen pokud je splněna nebo je zrušena. V ostatních případech vede nedodržení povinnosti k porušení práv druhého člověka.

V běžném životě dochází ve většině případů ke střetu několika práv a na druhé straně několika povinností. Bez absolutní platnosti mravních norem bychom nebyli schopni rozlišit větší či menší závažnost povinností a důležitější, přednostní a běžný právní nárok. Nedokázali bychom posoudit okamžitou potřebnost bližního člověka, protože případná relativnost právních nároků by nám to neumožňovala. V konečném důsledku by to znemožňovalo zacházet s člověkem jako s cílem o sobě. Člověk by nebyl přijímán jako subjekt, bylo by s ním zacházeno jako s objektem.

Postavení morálního zákona v lidském životě by **nemělo** vést k předpokladu, že morálka je pouhým systémem pravidel. Člověk je samozřejmě bytostí racionální, ale též i emocionální. Pokud by stránka lidských emocí byla pominuta, hrozilo by, že lidské společenství řídicí se jen a pouze morálními zákony, by se dostalo do vztahových těžkostí, v nejkrajnějším případě by se mohlo i rozpadnout. Proč? Protože tam, kde vládne **strohá norma**, tam vládne **spravedlnost**, která je **slepá**. Je to spravedlnost, která může lehce vést ke tvrdosti, ba krutosti. Autorita konkrétního člověka může vést až k despotickému vymáhání dodržování norem.

Spravedlnost, která nehledí na **pozitivní (!)** emoce, není ve skutečnosti spravedlností, ale nespravedlností řídicí se heslem „padni komu padni“.

Člověk řídicí se tímto heslem nebývá milovaný, protože ani on sám není veden tímto nejvznešenějším lidským citem. Láska, ale i sympatie jsou emoce, které vyžadují, abychom uplatňovali morální pravidla tak, aby ti, které milujeme, skutečně věděli, že je milujeme. Znamená to odkládat práva vlastní, překračovat rámeček povinností a někdy dokonce nespravedlivě rozdělovat svou přízeň.

Lidské jednání je řízeno celou **škálou motivů**. Mravní zákon jako takový není dostatečným motivem. Případů jeho porušení vidíme kolem sebe každý den víc než dost. Mravní zákon dodržujeme, velí-li nám k tomu náš charakter a naše city. Pocit viny, výčitky svědomí, stud, na druhé straně obdiv, uznání či chvála – to vše posiluje naše odhodlání dodržet mravní zákon. Je zřejmé, že mravní zákon je možným plně zrealizovat pouze ve společenství lidí, kteří mají potřebu své společenství budovat na základě rovnocenných a pozitivních vztahů. Ve společenstvích, kde každý člověk nebyl subjektem práva a plného lidství, nutně docházelo k nespravedlnostem, k napětí a ke konfliktům, které často vedly k zániku těchto společenství.

Pieta

Vedle mravního zákona a pozitivních emocí, které rozšiřují jeho působnost, mají morální postoje ještě jednu spolupůsobící složku důležitou pro jejich růst. Tuto složku je možné označit více termíny, ale snad nejvýstižnějším pro ni je pojem **pieta**. Pietta jako **úcta** ke všemu **posvátnému v našem životě**. Pietas žádá, abychom ctili své rodiče a předky, spravedlivé zákony a občanský řád, abychom dodržovali určené svátky a zvyklosti. To vše proto, že tyto věci jsou dlouhodobou a generacemi osvědčenou součástí naší kultury a my jsme těmto věcem povinováni vděčností. Jsme zavázáni ctít svět, na němž jsme existenciálně závislí. Pietta pomáhá působení mravních zákonů, protože nás svým působením řadí do určitého společenství, ke kterému cítíme odpovědnost. Tím samým brání „odposvátnění“ zavedených věcí.

Pieta je **racionální** věcí, ale **nepodléhá** rozumu. Ona rezonuje v našem prožívání, v našich emocích, které usměrňuje nebo možná lze říci, že je formuje. Každý pokus podřídit pietu rozumu by vedl ke **karikatuře morálky**. Typickým příkladem pro toto je **utilitarismus**.

Je to pietta, nikoli rozum, co v nás zasévá úctu ke světu, k jeho historii i k jeho budoucnosti a co nám brání vyplenit vše, co můžeme. Plnění zdrojů, nadprodukce, ničení životního prostředí, neúcta k jinakosti druhých kultur, to vše má jedinou příčinu, jíž je ztráta piety. Pietta není nadbytečnou částí morálního vědomí, ale naopak je **pramenem nejhodnotnějších** sociálních citů.

Principy rozhodování

Ze všeho výše uvedeného lze vyvodit **principy**, které přijímají všichni rozumní lidé.

1. **To, co je přičteno k dobru nebo ke zlu jednomu člověku, bude za stejných okolností přičteno k dobru či ke zlu i druhému.**
2. **Je třeba respektovat práva.**
3. **Je třeba plnit závazky.**
4. **Je třeba ctít dohody.**
5. **Spory je třeba řešit racionální argumentací, nikoli silou.**
6. **Lidé nerespektující práva jiných, pozbývají svých vlastních práv.**

V těchto principech filosofové ve všech dobách viděli **základní principy přirozeného práva** – to je práva, které stojí nad všemi existujícími umělými právními systémy. Tyto principy nám pomáhají při rozvažování našich práv a povinností, jimiž se naše každodenní vztahy s druhými lidmi musí řídit, máme-li žít v podmínkách vyjednávání a ne podvodů či násilí.

Jediný funkční způsob, jak nejlépe vyřešit sporné věci, na kterém se všichni lidé mohou shodnout, je způsob, kdy se na konflikty budeme dívat, jakoby to byly konflikty jiných, budeme-li je posuzovat očima nestranného soudce. I při nejlepší vůli k výše uvedenému se může lehce stát, že se člověk nebude těmito principy řídit. Jeho zájem ho povede jiným směrem. Pokušení, chtivost, osobní zájem či strach – to jsou příklady motivů, kdy se člověk rozhodne jinak, než jak předkládají výše uvedené principy.

Ctnosti

Existují však určité **ustálené dispozice**, které mohou lidem pomoci, aby mohli překonat tlak či působení těchto motivů, překonat pokušení, chtivost, svůj vlastní zájem, strach a další. Tyto dispozice jsou osvědčeny věky a stojí za to, aby je člověk vědomě pěstoval a zpevňoval, protože mu ve chvílích zkoušek mohou pomoci v rozhodování správným způsobem. Jsou jimi určité mohutnosti lidského ducha, které byly odjakživa označovány jako **kardinální ctnosti**. Těmito mohutnostmi jsou **spravedlnost, statečnost a umírněnost**.

Spravedlivý člověk rozhodne podle práva, i když to bude v rozporu s jeho zájmy, statečný člověk se zastane určitého principu či etické normy, i když se mu budou jiní vysmívat, umírněný člověk omezí své choutky tak, aby neodporovaly právům i povinnostem druhých lidí. Tyto mohutnosti dokážou připravit člověka na **život v komunitě**.

Podmíněnost utilitaristického rozhodování

Existuje samozřejmě další množství mohutností, tedy ctností, lidské osobnosti, které jí pomáhají vést dobrým směrem. Zmíňme jednu, lidé se na ni často odvolávají, a přesto odsouvanou do pozadí, a tou je **láska k bližnímu (caritas, pocit sounáležitosti)**. Jde o schopnost prožívat s druhým člověkem jeho bolest i jeho radost. Tento příklad není zvolen nahodile. U této ctnosti hrozí totiž, že může být zneužita utilitárním způsobem myšlení, při kterém je pominut fakt existence (morálních) práv a povinností. Tolik se budeme snažit rozhodovat pod vlivem této ctnosti, až nějakému člověku ublížíme. Proto nelze podléhat motivům vycházejících z této ctnosti univerzálně, ale pouze **selektivně v odůvodněných případech** a vždy **v rámci** daném mravní normou. Tento rámec nemůže být utilitaristickým dobrem překročen. Nejprve je potřeba rozhodnout otázky práva, povinnosti a odpovědnosti; teprve poté můžeme uplatnit utilitární řešení problému. Podívejme se na několik příkladů:

Jirí trpí selháním ledvin a pouze jeden člověk, Filip, má stejnou krevní skupinu a další charakteristiky imunitního systému. Jirí by mohl s jednou Filipovou ledvinou vést normální zdravý život, a Filipův život by to nijak vážně nenarušilo. Toto utilitaristické uvažování je irelevantní, postavíme-li vedle něho uvažování, zda bychom měli přinutit Filipa vzdát se ledviny. Na něco takového totiž nemáme právo, a jakmile tuto morální pravdu přijmeme, všechny další debaty končí.

Jiné řešení by měl následující případ dvou žen majících stejnou a závažnou nemoc. Eliška a Jana jsou postiženy vzácnou chorobou a Vilém, manžel Jany, získal za značnou sumu peněz určité množství jediného léku na tuto nemoc. Bude-li Jana užívat celou dávku, bude mít devadesátiprocentní naději, že přežije; jestliže ji rozdělí mezi Janu a Elišku, budou mít obě šedesátiprocentní šanci na uzdravení. Utilitaristická kalkulace, která by mohla upřednostňovat rozdělení léku, je zde opět nepodstatná. Vilém má totiž ke své manželce zvláštní povinnost, již musí splnit, než bude možno brát v úvahu blaho nějakého cizího člověka.

V dalším případě předpokládejme, že Alfred řídí nákladní auto, za jehož údržbu není zodpovědný, a najednou zjistí, že mu nefungují brzdy. Stočí-li auto doprava, zabije muže na autobusové zastávce; jestliže nic nepodnikne, přejezdí dva chodce na přechodu; když uhe doleva, vjede do skupiny dětí. Zde utilitaristická kalkulace platí a Alfred by se provinil, kdyby ji neuplatnil. Zabočením doprava se zbavuje veškeré odpovědnosti za smrt oběti, přičemž zároveň minimalizuje lidské ztráty v důsledku této nehody. Selhání brzd sám nezpůsobil, je to neštěstí, které ho potkalo. Jeho hlavní povinností v takovém případě je zmenšit utrpení, které z nehody vyplyne, na co nejmenší míru.

Tyto příklady ukazují, že **utilitaristický cíl nemůže nahradit mravní normu** nebo jí konkurovat, může však **pomoci rozhodnout** tam, kde mravní norma mlčí nebo jí nelze použít. Přitom vždy platí, že rozhodnutí na základě utilitarismu bude vždy zatíženo nejistotou či nepřesností v posouzení konkrétní události. **Neexistuje** totiž žádný vzorec či možnost, kdy bychom mohli poměřit hodnotu života, velikost utrpení živého tvora nebo míru jeho štěstí a

radosti. Proto je například mravně nepřijatelné rozhodovat tímto způsobem o tak zásadní věci, jakou je třeba eutanazie.

Morálka by v případě opomíjení mravních norem a posilování utilitaristických tendencí ztratila funkci pevného životního vodítka, které je nabízeno všem, a všichni ho mohou použít.

Síla motivů

Motivy morálního jednání jsou **složitě**. Jsme smrtelnými lidmi, jsme ovlivňováni nejen svým rozumem, ale i city, vášněmi, sympatiemi. Z toho plynou konflikty a dilemata. Tyto rozpory nevyřešíme tím, že převedeme morální soud na nějaký užitečný cíl či ekonomický kalkul. Je to iluzorní utilitaristická cesta, která může přinést nepěkné důsledky. Jak tedy řešit morální konflikty? Jak reagovat v situacích, v nichž mravní zákon ukazuje jedním směrem a sympatie jiným? Jak se rozhodnout, když etika ctností se střetává s etikou piety?

Tam, kde mravní zákon hovoří, má přednost. Proto, aby byl skutečně účinným rádcem, musí mu být přičítána absolutní platnost, jak bylo řečeno výše.

Jak však se zachovat v okamžiku, kdy se práva a povinnosti dostávají do konfliktu? Nastává dilema, a základním rysem dilematu je, že zatímco máme povinnost učinit obě věci, ve skutečnosti můžeme vykonat pouze jednu. Dilema neruší povinnost, existuje však účinná omluva, proč jsme splnili pouze jednu.

Existuje kolem nás plno jednání, které mravní zákon neřeší, ani je nezakazuje a ani je nedoporučuje. Jednání je tedy mravně indiferentní. Čím bychom se měli řídit při řešení takovéto situace? Jak rozhodnout?

Jako **další** v pořadí přichází na scénu **etika ctností**. Pokud jsou ctnosti zakořeněné v našem životě, v našem uvažování, potom nám pomůžou zvolit správný směr, správné řešení. Ctnosti pomáhají člověku, aby byl dobrým a aby našel dobrá řešení.

Nakonec, jsou-li vyřešeny požadavky práva a ctností, můžeme vyslyšet volání **piety** a **sympatie**. Autorita rozhodování se dle osobních sympatií není s ohledem na pietu absolutní. Pieta nám pomáhá naše sympatie ukázněvat.

Výše uvedené uspořádání čtyř zdrojů morálního uvažování jistě nedokáže vyřešit zdaleka všechny složitosti mezilidských vztahů, přesto lze říci, že odpovídá praxi běžného svědomí a je v souladu se základním účelem morálky. Jako takové může přispět k lepšímu a smysluplnějšímu životu člověka a lidského společenství.

Použitá literatura:

Anzenbacher, A., *Úvod do filosofie*, Portál, 2004, ISBN 80-7178-804-X
Bocheňski, J. M., *Cesta k filosofickému myšlení*, Academia 1., 2001, ISBN 80-200-0853-5
Copan, P., *Je všechno opravdu relativní?*, Návrat domů, 2003, ISBN 80-7255-076-4
Novotný, Z., *Jak (se) učit filosofii*, Nakladatelství Olomouc, 2004, ISBN 80-7182-179-9
Vácha, M., *Místo, na němž stojíš, je posvátná země*, Cesta, 2009, ISBN 978-80-7295-104-8

Přednášky:

Dvouletý kurz *Filosofie pro život aneb studium filosofie pro učitele SŠ*, akreditace MŠMT č. 12 410/2008-25-218, Academia Bohemica o.p.s., 2008-2010

přednášející: Cardal, R., *Ontologie*

Černý, D., *Logika, Filosofie vědy*

Fuchs, J., *Noetika, Filosofie etiky, Filosofie Boha, Filosofická antropologie*

Joch, R., *Politická filosofie*